Kuzey Kıbrıs'taki Arkeolojik Alanların Yönetim ve Koruma Sorunları ve Sürdürülebilir Yönetim Önerileri

Göktuğ Mohaç

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsüne Koruma ve Restorasyon Yüksek Lisans Tezi olarak sunulmuştur.

Doğu Akdeniz Üniversitesi
Ocak 2025
Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü onayı

Prof. Dr. Ali Hakan Ulusoy
L.E.Ö.A. Enstitüsü Müdürü

Bu tezin Koruma ve Restorasyon Yüksek Lisans derecesinin gerekleri doğrultusunda hazırlandığını onaylarım.

Prof. Dr. Rafooneh Mokhtar Shahi Sani
Mimarlık Bölüm Başkanı

Bu tezi okuyup değerlendirdiğimizi, tezin nitelik bakımından Koruma ve Restorasyon Yüksek Lisans derecesinin gerekleri doğrultusunda hazırlandığını onaylarız.

Doç. Dr. Ege Uluca Tümer
Tez Danışmanı

Değerlendirme Komitesi

1. Prof. Dr. Beser Oktay Vehbi

2. Doç. Dr. Betül Gelengül Ekimci

3. Doç. Dr. Ege Uluca Tümer

ÖZ

KKTC'deki toprak altında ya da toprak yüzeyi üzerinde yer alan arkeolojik miras alanlarının hepsi günden güne daha yoğun zarar potansiyeliyle tehdit edilmektedir. Sit alanlarına yönelik sınırlı bakım çalışmaları ve tekil yapı odağında restorasyon projeleri gerçekleştirilse de adanın kuzeyinde sürekliliğin sağlandığı projelerle karşılaşmak mümkün değildir. Proje yetersizliklerinin yanı sıra devlet sisteminin miras alanlarına yönelik belirlediği algının sadece ekonomik getiri elde etmek üzerine kurulu olması da arkeolojik sit alanlarının içinde bulunduğu durumu kanıtlar niteliktedir. Ekonomik ve maddi sıkıntılar, uzman kişi yetersizlikleri, siyasal süreçlere bağlı uluslararası fonlardan ve destek programlarından yararlanılamaması genel sorunların kapsamını oluşturan sınırlandırmalar arasındadır.

Uluslararası kuruluşlar tarafından yayınlanan tüzüklere ve yönergelere ek olarak, global ölçüde kabul görmüş önde gelen projelerle oluşturulan genel tez kapsamı içerisinde, KKTC'deki arkeolojik alanların korunması ve yönetimi konusunda sürecin nasıl geliştirilmesi gerektiği tartışılmıştır. Çalışmanın ana odak noktası olarak, adanın kuzeyindeki dört farklı arkeolojik sit alanı belirlenerek hem sit alanlarının tekil sorunlarına hem de geneline yayılan ortak koruma ve yönetim sorunlarına değinilmiştir. Alanlara yapılan ziyaretlerle belirlenen olumsuz niteliklere yönelik genel koruma önerilerinin ve yönetim planı siteminin oluşturulması için öncül bir çalışma sistemi ortaya koymak amaçlanmıştır. Kısa vadeli hedeflerden uzun vadeli uygulamalara kadar adanın kuzeyindeki arkeolojik sit alanı yönetimi başlığı içerisindeki eksikliklere değinilerek, her arkeolojik alanın sürdürülebilir koruması ve yönetimi içerisinde uygun planlamanın yapılması için altyapı oluşturmak hedeflenmiştir.

KKTC'deki seçili arkeolojik alanların korunması ve yönetimi konusundaki problemlerin belirlenerek, alanların her geçen süre zarfında kaybettikleri tarihsel ve kültürel değeri geri kazanmalarına yönelik bir planlama önerisi oluşturmak çalışmanın gelişmesindeki asıl nedendir. Tekil yapı standartında veya sürekliliği olmayan çalışmaların gerçekleştirilmesi yerine, insanlığı ortak değeri olarak sayılan ve geniş ölçekte yayılım gösteren arkeolojik miras alanları için sürdürülebilir yönetim planlarının geliştirilmesine yönelik teşvik ortamı oluşturmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Arkeoloji, Koruma, Sürdürülebilirlik, Arkeolojik Alan Yönetimi, Kültürel Miras Turizm Yönetimi

ABSTARCT

All archaeological heritage sites situated beneath or on the soil surface in the Turkish Republic of Northern Cyprus are increasingly threatened by various risks. While there have been limited conservation efforts and restoration initiatives, these have predominantly focused on individual structures. There is currently no sustainable approach for the management of the archaeological sites in the northern side of the island. Other than that, the government's perspective on sites, economical challenges, a shortage of qualified professionals, and the political context restrictions are all collectively defining the scope of this project.

In this thesis, the conservation and management of archaeological sites in the TRNC are carried out related with the regulations and guidelines established by international organizations. The main chapter of this thesis focuses on four different archaeological sites in the northern part of the island while identifying their disadvantages and challenges during visits to these sites. The objective is to develop a pioneering guideline for sustainable management practices for selected sites, providing conservation and management recommendations for both short-term and long-term strategies.

The objective of this study is to establish a comprehensive framework aimed at rehabilitating the archaeological and cultural value that has been affected over the past decades due to inadequate and ineffective conservation efforts at selected archaeological sites in the TRNC. Rather than focusing on individual structures or executing one-time conservation projects without any continuation, this study's main aim is to foster sustainable conservation practices and management plan developments

for the selected four archaeological sites, which are the leading representers of the cultural heritage of humanity.

Keywords: Cyprus, Archaeology, Conservation, Sustainability, Archaeological Site Management, Cultural Heritage Tourism Management

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamın başından sonuna kadar gelişmesinde bana yol gösteren, büyük bir motivasyonla çalışmamı sürdürmemi sağlayan, tezimin gelişim sürecinde yardımlarını esirgemeyen ve bilgilerini her daim benimle paylaşan çok değerli danışmanım Doğu Akdeniz Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi Sayın Doç. Dr. Ege Uluca Tümer hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Sevgilerini ve desteklerini benden hiçbir zaman esirgemeyen, tezime karşı motivasyonumun körelmesine izin vermeyen aileme; annem Funda Mohaç'a, babam Cengiz Topel Mohaç'a ve ablam Gökçe Mohaç Çevik'e teşekkürü bir borç bilirim. Tezime başladığım ilk günlerden beri odamın kapısını tıklatarak, her daim beni merak eden ve bana saf desteklerini sunan sevgili yeğenlerim Deniz Çevik ve Derin Çevik'e de en içten teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ iii

ABSTARCT v

TEŞEKKÜR vii

KISALTMALAR xii

TABLO LİSTESİ xiii

ŞEKİL LİSTESİ xv

1 GİRİŞ 1

1.1 Genel Bakış 3

1.2 Sorun Tanımı 4

1.3 Çalışmanın Amaç, Kapsam ve Sınırlayıcıları 5

1.4 Çalışma Yöntemi 6

1.5 Çalışmanın Strüktürü 8

2 ARKEOLOJİK SİT ALANLARINDA SÜRDÜRÜLEBİLİR KORUMA VE YÖNETİM 10

2.1 Arkeolojinin Bilim Olarak Ortaya Çıkışı ve Gelişimi 10

2.2 Arkeolojik Alanlarda Koruma 18

2.2.1 Arkeolojik Alanlarda Koruma Kavramı, Tarihçesi ve Gelişimi 18

2.2.2 Arkeolojik Alanların Korumasında Sürdürülebilirlik Kriterleri 35

2.3 Arkeolojik Alanlarda Yönetim 38

2.3.1 Arkeolojik Alanlarda Yönetim Kavramı, Tarihçesi ve Gelişimi 38

2.3.2 Arkeolojik Alanların Yönetiminde Sürdürülebilirlik Kriterleri 44

3 AKDENİZ BÖLGESİ'NDEKİ ARKEOLOJİK SİT ALANLARINDA BAŞARILI YÖNETİM VE KORUMA ÖRNEKLERİ 48

3.1 Pompeii Antik Kenti 48
3.2 Petra Antik Kenti 58
3.3 Türkiye'den Örnekler 65
3.3.1 Efes Antik Kenti 65
3.3.2 Göbekli Tepe 73
4 KIBRIS'TA ARKEOLOJİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI, GELİŞİMİ VE MEVCUT ARKEOLOJİK ALANLARIN DAĞILIMI VE DURUMU 83
4.1 Kıbrıs'ta Arkeolojinin Tarihçesi 83
4.2 Yasaların Tarihçesi ve Mevcut Yasalar 104
4.3 Arkeolojik Alanların Adadaki Dağılımı 110
4.4 Mevcut Arkeolojik Sit Alanlarına İlişkin Genel Bir Değerlendirme 122
5 KKTC'DEKİ ARKEOLOJİK ALANLARIN KORUNMASINDA VE YÖNETİMİNDE YAŞANAN SORUNLAR 126
5.1 Koruma Sorunları 126
5.1.1 Turizm Baskısından Kaynaklanan Sorunlar 127
5.1.2 Eser Kaçakçılığı 127
5.1.3 İnsandan Kaynaklanan Sorunlar 128
5.1.4 Bayındırlık Faaliyetlerinden Kaynaklanan Sorunlar 128
5.1.5 Doğal Etkenlere Bağlı Gelişen Sorunlar 129
5.1.6 Yetersiz Koruma Uygulamaları 129
5.2 Yönetim Sorunları 129
5.2.1 Siyasi Sorunlar 130
5.2.2 Ekonomik Sorunlar 130
5.2.3 Yasal Sorunlar 131
5.2.4 Uzman Eksikliğinden Kaynaklanan Sorunlar 131

6 SEÇİLMİŞ ARKEOLOJİK ALANLARDA KORUMA VE YÖNETIM SORUNLARI 133
6.1 Salamis Antik Kenti 133
6.1.1 Salamis Antik Kenti'nin Tarihçesi 133
6.1.2 Salamis Antik Kenti'ndeki Mimari Yapılar ve Bölgeler 135
6.1.2.1 Kent Surları 135
6.1.2.2 Liman 135
6.1.2.3 Hamam-Gymnasium Kompleksi 135
6.1.2.4 Tiyatro 136
6.1.2.5 Amfitiyatro 136
6.1.1.6 Roma Villası 136
6.1.2.7 Su Sarnıcı 136
6.1.2.8 Agora 136
6.1.2.9 Zeus Tapınağı 137
6.1.2.10 Kampanopetra Bazilikası 137
6.1.2.11 St. Epiphanius Bazilikası 137
6.1.2.12 Nekropolis Alanı 137
6.1.3 Arkeolojik Kazı Çalışmaları 138
6.1.4 Koruma ve Yönetim Sorunları 139
6.2 Soli Antik Kenti 169
6.2.1 Soli Antik Kenti'nin Tarihçesi 169
6.2.2 Soli Antik Kenti'ndeki Mimari Yapılar 170
6.2.2.1 Soli Bazilikası 170
6.2.2.2 Tiyatro 170
6.2.2.3 Agora 170

6.2.3 Arkeolojik Kazı Çalışmaları 171
6.2.4 Koruma ve Yönetim Sorunları 172
6.3 Enkomi Antik Kenti 191
6.3.1 Enkomi Antik Kenti'nin Tarihçesi 191
6.3.2 Enkomi Antik Kenti'nin Mimari Planlaması 191
6.3.3 Arkeolojik Kazı Çalışmaları 191
6.3.4 Koruma ve Yönetim Sorunları 192
6.4 Vouni Sarayı 201
6.4.1 Vouni Sarayı'nın Tarihçesi 201
6.4.2 Vouni Sarayı'nın Mimarisi 202
6.4.3 Arkeolojik Kazı Çalışmaları 202
6.4.4 Koruma ve Yönetim Sorunları 203
7 SEÇİLMİŞ ARKEOLOJİK ALANLARDA SÜRDÜRÜLEBİLİR KORUMA VE YÖNETİM ÖNERİLERİ 215
8 SONUÇ 223
KAYNAKLAR 228

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AKVAM	Arkeoloji ve Kültürel Varlıkları Araştırma Merkezi
CAARI	Kıbrıs Amerikan Arkeoloji Araştırma Enstitüsü
GMB	Gazimağusa Belediyesi
GKRY	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
ICOMOS	Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
SAVE	Supporting Activities that Value the Environment
SCE	The Swedish Cyprus Expedition
SCSP	Sidney Kıbrıs Araştırması Projesi
TCCH	Kültürel Miras Teknik Komitesi
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
USAID	United States Agency for International Development

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. 1: Çalışma yöntemini gösteren tablo düzeni 8

Tablo 3. 1: Pompeii Antik Kenti'nin güçlü ve zayıf yönlerini içeren tablo 52

Tablo 3. 2: Pompeii Antik Kenti'nin sahip olduğu fırsatları ve tehditleri içeren tablo 53

Tablo 3. 3: Petra Antik Kenti'nin güçlü ve zayıf yönlerini içeren tablo 60

Tablo 3. 4: Petra Antik Kenti'nin sahip olduğu fırsatları ve tehditleri içeren tablo... 62

Tablo 3. 5: Efes Antik Kenti'nin güçlü ve zayıf yönlerini içeren tablo 68

Tablo 3. 6: Efes Antik Kenti'nin sahip olduğu fırsatları ve tehditleri içeren tablo.... 70

Tablo 3. 7: Göbekli Tepe'nin güçlü ve zayıf yönlerini içeren tablo 77

Tablo 3. 8: Göbekli Tepe'nin sahip olduğu fırsatları ve tehditleri içeren tablo 78

Tablo 4. 1: Kıbrıs arkeolojisinin gelişimi 102

Tablo 4. 2:Gazimağusa ve İskele Bölgeleri'ndeki arkeolojik alanların dağılımı..... 113

Tablo 4. 3: Girne Bölgesi'ndeki arkeolojik alanların dağılımı 116

Tablo 4. 4: Güzelyurt ve Lefke Bölgeleri'ndeki arkeolojik alanların dağılımı..... 117

Tablo 4. 5: Lefkoşa Bölgesi'ndeki arkeolojik alanların dağılımı 118

Tablo 4. 6: Larnaka Bölgesi'ndeki arkeolojik alanların dağılımı 119

Tablo 4. 7: Limasol Bölgesi'ndeki arkeolojik alanların dağılımı 120

Tablo 4. 8: Baf Bölgesi'ndeki arkeolojik alanların dağılımı..... 121

Tablo 4. 9: GKRY'de ve KKTC'de bulunan sit alanlarına yönelik genel değerlendirme..... 124

Tablo 6. 1: Antik kent genel değerlendirme tablosu örneği..... 140

Tablo 6. 2: Salamis Antik Kenti'nin genel değerlendirme tablosu..... 141

Tablo 6. 3: Salamis Antik Kenti'nin güçlü ve zayıf yönlerini içeren tablo 168

Tablo 6. 4: Salamis Antik Kenti'nin sahip olduğu fırsatları ve tehditleri içeren tablo 168
Tablo 6. 5: Soli Antik Kenti'nin genel değerlendirme tablosu 172
Tablo 6. 6: Soli Antik Kenti'nin güçlü ve zayıf yönlerini içeren tablo..... 190
Tablo 6. 7: Soli Antik Kenti'nin sahip olduğu fırsatları ve tehditleri içeren tablo .. 190
Tablo 6. 8: Enkomi Antik Kenti'nin genel değerlendirme tablosu..... 192
Tablo 6. 9: Enkomi Antik Kenti'nin güçlü ve zayıf yönlerini içeren tablo 200
Tablo 6. 10: Enkomi Antik Kenti'nin sahip olduğu fırsatları ve tehditleri içeren tablo 201
Tablo 6. 11: Vouni Sarayı'nın genel değerlendirme tablosu 203
Tablo 6. 12: Vouni Sarayı'nın güçlü ve zayıf yönlerini içeren tablo..... 213
Tablo 6. 13: Vouni Sarayı'nın sahip olduğu fırsatları ve tehditleri içeren tablo..... 213

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 3. 1: Pompeii Antik Kenti'nin 28/04/2023 tarihli hava fotoğrafı 49

Şekil 3. 2: Petra Antik Kenti'nin genel yayılım alanını gösteren 25/04/2023 tarihli uydu görüntüsü 59

Şekil 3. 3: Efes Antik Kenti'nin 03/05/2024 tarihinde çekilen uydu görüntüsü 66

Şekil 3. 4: Göbekli Tepe'nin 26/10/2020 tarihli uydu fotoğrafı 74

Şekil 4. 1: Kıbrıs Adası'nın bölgelerini gösteren güncel harita 111

Şekil 4. 2: Gazimağusa ve İskele Bölgeleri'ndeki arkeolojik alanların dağılımını gösteren uydu fotoğrafı 113

Şekil 4. 3: Girne Bölgesi'ndeki arkeolojik alanların dağılımını gösteren uydu fotoğrafı 115

Şekil 4. 4: Güzelyurt ve Lefke Bölgeleri'ndeki arkeolojik alanların dağılımını gösteren uydu fotoğrafı 116

Şekil 4. 5: Lefkoşa Bölgesi'ndeki arkeolojik alanların dağılımını gösteren uydu fotoğrafı 118

Şekil 4. 6: Larnaka Bölgesi'ndeki arkeolojik alanların dağılımını gösteren uydu fotoğrafı 119

Şekil 4. 7: Limasol Bölgesi'ndeki arkeolojik alanların dağılımını gösteren uydu fotoğrafı 120

Şekil 4. 8: Baf Bölgesi'ndeki arkeolojik alanların dağılımını gösteren uydu fotoğrafı 121

Şekil 6. 1: Salamis Antik Kenti etrafındaki tel örgüyle sınırlandırılmış alan (yeşil renkte gösterilmiştir) 143

Şekil 6. 2: Sit alanının doğusunda bulunan tel örgü sınırlama 144

Şekil 6. 3: Sit alanının batısında bulunan tel örgü sınırlama..... 144
Şekil 6. 4: Sit alanının kuzeydoğusundaki bilet gişesi..... 145
Şekil 6. 5: Sit alanındaki araç park alanının yetersizliği..... 145
Şekil 6. 6: Bilgilendirme panoları..... 146
Şekil 6. 7: Bilgilendirme panoları..... 146
Şekil 6. 8: Eski bilgilendirme panolarının güncel durumu..... 147
Şekil 6. 9: Güncel bilgilendirme panoları..... 147
Şekil 6. 10: Rotaların belirtildiği bilgilendirme panoları ve rotaları belirten yön okları 148
Şekil 6. 11: Hamam-gymnasium kompleksinin güncel durumu..... 149
Şekil 6. 12: Tiyatronun güncel durumu..... 149
Şekil 6. 13: Sit alanının güneybatısında yer alan agora ve Zeus Tapınağı'nın güncel durumu..... 150
Şekil 6. 14: Granit formun güncel durumu..... 150
Şekil 6. 15: Arkaik Dönem kalıntılarının güncel durumu..... 151
Şekil 6. 16: VII. Bizans dönemi surlarının güncel durumu..... 151
Şekil 6. 17: Kazı ve peyzaj çalışmaları sonrasında oluşturulan yapı elemanlarına ait yığınlar..... 152
Şekil 6. 18: Kazı ve peyzaj çalışmaları sonrasında oluşturulan yapı elemanlarına ait yığınlar..... 152
Şekil 6. 19: Roma hamamındaki keskin kot farkı..... 153
Şekil 6. 20: Aziz Epiphanius Bazilikası'nda projeye yönelik bilgilendirme panoları 154
Şekil 6. 21: Kampanopetra Bazilikası'nda projeye yönelik bilgilendirme panoları 154
Şekil 6. 22: Kampanopetra Bazilikası'ndaki bilgilendirme panosu..... 155

Şekil 6. 23: Aziz Epiphanius Bazilikası etrafındaki metal korkuluklar 155
Şekil 6. 24: Hamam-gymnasium kompleksindeki mozaik alanı..... 156
Şekil 6. 25: Kampanopetra Bazilikası'ndaki mozaik bölümünde bulunan metal korkuluklar 156
Şekil 6. 26: Aziz Epiphanius Bazilikası'ndaki mozaik bölümünde bulunan metal korkuluklar 157
Şekil 6. 27: Aziz Epiphanius Bazilikası'nın genel görünümü 158
Şekil 6. 28: Kampanopetra Bazilikası'ndaki çakıl taş uygulaması ve alanın genel görünümü 158
Şekil 6. 29: Hamam-gymnasium kompleksindeki demir kullanımı..... 159
Şekil 6. 30: Tiyatro yapısındaki beton, plastik ve demir kullanım örnekleri..... 159
Şekil 6. 31: Mozaikli bölüm üzerinde görülen beton ve demir kullanımı 160
Şekil 6. 32: Aziz Epiphanius Bazilikası'ndaki ve Kampanopetra Bazilikası'ndaki güvenlik kameraları..... 161
Şekil 6. 33: Sit alanının farklı noktalarında görülen güncel vandalizm örnekleri ... 161
Şekil 6. 34: Sit alanının farklı noktalarında görülen güncel vandalizm örnekleri ... 162
Şekil 6. 35: Sit alanının farklı noktalarında görülen güncel vandalizm örnekleri ... 162
Şekil 6. 36: Uluslararası Gazimağusa Kültür-Sanat Festivalleri sırasında tiyatrodaki yoğunluk..... 163
Şekil 6. 37: Tiyatronun doğusunda yer alan tuvalet ve kafeterya kısmı 164
Şekil 6. 38: Salamis antik kentinin Doğu yönden denize olan yakınlığı 165
Şekil 6. 39: Mimari elemanların ve eserlerin üzerindeki deformasyonlar..... 165
Şekil 6. 40: Mimari elemanların ve eserlerin üzerindeki deformasyonlar..... 166
Şekil 6. 41: Yapı duvarlarında görülen bitki örtüsü yayılımı..... 166
Şekil 6. 42: Yapı duvarlarında görülen bitki örtüsü yayılımı..... 167

Şekil 6. 43: Yer döşemelerinde ya da mozaiklerde görülen bitki örtüsü yayılımı ... 167
Şekil 6. 44: Soli Antik Kenti'nin uydu fotoğrafı ... 174
Şekil 6. 45: Sit alanının güneyinde bulunan tel örgü ... 175
Şekil 6. 46: Sit alanının kuzeyindeki tel örgü sınırlandırmalar ... 175
Şekil 6. 47: Sit alanının kuzeyindeki yaşam ve tarım alanları ... 176
Şekil 6. 48: Sit alanının güneyindeki tel örgünün güncel durumu ... 176
Şekil 6. 49: Bilet gişesi ve sınırlı araba park alanı ... 177
Şekil 6. 50: Bilgilendirme panolarının güncel durumları ... 177
Şekil 6. 51: Tiyatro bölümündeki bilgilendirme panolarının güncel durumları ... 178
Şekil 6. 52: Agoranın güncel durumu ... 179
Şekil 6. 53: Agorada görülen keskin kot farkları ... 179
Şekil 6. 54: Tiyatonun 2022 yılında yapılan bakım çalışmalarından önceki durumu ... 180
Şekil 6. 55: Tiyatronun 2022 yılında yapılan bakım çalışmalarından sonraki durumu ... 180
Şekil 6. 56: Tiyatronun genel görünümü ... 181
Şekil 6. 57: Bazilikadaki çelik strüktür eklemeler ... 182
Şekil 6. 58: Bazilikadaki çelik strüktür eklemeler ... 182
Şekil 6. 59: Bazilikanın farklı noktalarında görülen mozaik yer döşemeleri ... 183
Şekil 6. 60: Bazilika yürüyüş yolundaki cam kullanım örneği ... 183
Şekil 6. 61: Bazilikada kullanılan bilgilendirme pano örnekleri ... 184
Şekil 6. 62: Kazılar sırasında ortaya çıkarılan mimari parçalar ... 184
Şekil 6. 63: Kazı süreci sonrasında terk edilmiş olan mimari kalıntılar ... 185
Şekil 6. 64: Tiyatroda görülen vandalizm örneği ... 186
Şekil 6. 65: Tiyatroya bağlanan taş yürüyüş yolu ... 186

Şekil 6. 66: Tiyatronun doğusunda sonradan eklenen yapı örnekleri 187
Şekil 6. 67: Tiyatroya bağlanan taş yürüyüş yolu üzerindeki aydınlatma direkleri. 187
Şekil 6. 68: Sit alanı sınırları içerisinde konumlandırılmış olan beton su depoları . 188
Şekil 6. 69: Agoradaki yapılar üzerine yerleştirilmiş olan metal borular 188
Şekil 6. 70: Enkomi Antik Kenti'ne ait güncel hava fotoğrafı 194
Şekil 6. 71: Sit alanının doğusundaki tel örgüler 195
Şekil 6. 72: Enkomi antik kentinde park yerine ayrılmış olan alan 195
Şekil 6. 73: Enkomi Antik Kenti'nde bulunan tek bilgilendirme panosunun güncel durumu 196
Şekil 6. 74: Park yerinden Enkomi Antik Kenti'ne bağlanan toprak yol..... 197
Şekil 6. 75: Toprak yolun keskin bir şekilde daralıp tehlikeli bir hal alması..... 197
Şekil 6. 76: Enkomi Antik Kenti'nin güncel durumuna genel bir bakış..... 198
Şekil 6. 77: Enkomi Antik Kenti'nin güncel durumuna genel bir bakış..... 198
Şekil 6. 78: Yapı grupları arasındaki keskin kot farkları ve alt seviyeye doğru kayan toprak yığınları 199
Şekil 6. 79: Vouni Sarayı'nın güncel uydu fotoğrafı 205
Şekil 6. 80: Vouni Sarayı'nın bulunduğu tepelik alan etrafındaki tel örgü 205
Şekil 6. 81: Sit alanına ulaşımı sağlayan asfalt yol..... 206
Şekil 6. 82: Alanın merkezindeki araç park yeri..... 206
Şekil 6. 83: Alanın merkezindeki bilgilendirme panoları 207
Şekil 6. 84: Alanın genelinde görülebilen bilgilendirme panoları 207
Şekil 6. 85: Alanın genelinde görülebilen bilgilendirme panoları 208
Şekil 6. 86: Vouni Sarayı'nın genel görünümü..... 209
Şekil 6. 87: Vouni Sarayı'nın genel görünümü..... 209
Şekil 6. 88: Yapılan bakım çalışmalarını gösteren pano..... 210

Şekil 6. 89: Tuvalet yapısı ve plastik depoların alan içindeki görüntüsü..... 211

Şekil 6. 90: Sarayın kuzeyinde yer alan tapınak yapısı ve asfalt yol 211

Şekil 6. 91: Saray yapısının genel görüntüsü 212

Bölüm 1

GİRİŞ

Arkeolojik sit alanları insanlığın var olduğu günden itibaren yer altında, yüzeyde ve su altında konumlanan eserleri; farklı döneme ait sosyoekonomik, mimari ve kültürel değer taşıyan varlıkları barındıran konumlar şeklinde tanımlanmaktadır. Kalıntılar, kullanım sürelerini doldurduktan sonra zamanla toprakla örtülüp yüzey altında kalmaya mahkum olmuşlardır. Toprak altındaki ortama uyum sağlayan alanlar, kazı çalışmalarıyla toprak yüzeyi üzerine çıkarıldıktan sonra yeni şartların etkisiyle eserlerin zarar görme süreçleri hızlanmaktadır.[1]

Arkeolojik sit alanları şekillenmeye başladıkları Antik Çağlar'dan günümüze kadar olan süreçte kompleks bir düzene sahip olmuşlardır. Sit alanları günümüzde genişleyen şehir veya kırsal alan sınırları içinde yer almaya başlayarak o bölgede yaşayan bireylerin hayatlarına dokunmakta, kişisel etkileşeme göre farklı türevlerde anlamlar barındırmaktadır. Arkeolojik alanların korunmasının yanında ekonomi ve turizm gibi kavramları da kapsayan yönetim düzeninin olması ve bu alanların yerel halkla etkileşimin kurulması da oldukça önemlidir. Yerel halk ve arkeolojik alanlar arasında kurulacak olan bu etkileşimle, alanların kültürel değerlerinin sürdürülebilirliğine yönelik uygulamaların da şekillenmesine katkı sağlanmaktadır.[2]

[1] Yılmaz, M. ve Şener, Y. S. ve Yılmaz, A. B. (2019), *Arkeolojik Alanlarda Uygulanan Koruma Örtülerinin Tasarım Kriterleri*, Sanat ve Tasarım Dergisi, 23, s. 414.
[2] Orbaşlı, A. (2018), *Arkeolojik Alanlarda Yönetim Planlaması*, E. U. Tümer (Ed.), Arkeolojik Alanlarda Koruma ve Alan Yönetimi, 25 - 40, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 25.

Buna ek olarak, her arkeolojik miras alanının kendi içinde farklılık gösteren sorunlara sahip olduğu ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinin geliştirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Her geçen sürede zarara daha açık hale gelen ve belirli aralıklarla bakıma ihtiyaç duyan mirasın korunması, yok olmasının önüne geçilmesi ve hasarın geri döndürülebilir olması için UNESCO, ICOMOS, Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşlar bu kapsamda uygulanması gereken faaliyetler ve alınması gereken kararlar için ilkeler belirlemişlerdir.[3]

Arkeolojik mirasın korunması ve yönetimi kadar önemli olan sürdürülebilirlik kavramı ilk olarak Birleşmiş Milletler tarafından 1972 yılında ele alınmıştır. Sürdürülebilirlik kavramı; toplumsal örgütlenme, kültürel süreklilik, ekonomik etki, alan yönetiminde tüm paydaşların katılımı gibi maddelerle bütünleşen bir yapıda kültürel mirasın korunarak gelecek nesillere aktarılması hedeflenmektedir. Sürdürülebilirlik kavramı, arkeolojik miras yönetiminde bütüncül ve katılımcı bir planlama anlayışının genelini temsil etmektedir. Bu bütün, arkeolojik mirasın korunması ve yönetimi, toplumların kendi kültürel değerlerini tanıması ve dışa tanıtması için ortam oluşturarak, mirasın sürdürülebilirliği içinde toplumun çevresiyle ve kültürel mirasla olan etkileşimini de arttırmaktadır.[4]

Özellikle 1980'lerde kültürel mirasın içinde bulunduğu tarihi çevreyle birlikte bir bütün olarak korunması, arkeolojik mirasın yönetimine yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu değişim, tekil anıt yerine tüm sit alanının sürdürülebilir koruması ve yönetimi gibi kavramların gelişiminde etkili olmuştur. Arkeolojik miras algısındaki

[3] Ahunbay, Z. (2018), *Arkeolojik Alanlarda Koruma Genel Kavram ve Yaklaşımlara Giriş*, E. U. Tümer (Ed.), Arkeolojik Alanlarda Koruma ve Alan Yönetimi, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 9.
[4] Deniz, G. B. (2022), *Kültürel Mirasın Korunması İçin Sürdürülebilir Miras Yönetimi: Türkiye Örneği*, Kent Akademisi Dergisi, 15(3), s. 1205.

gelişimlerin küresel etkiye yansıması, toplumların arkeolojik kültüre ve peyzaja yönelik biçtiği değer algısının tamamen değişmesine sebep olmuştur.[5]

Dünya'da yaşanan gelişmelerin aksine KKTC'deki arkeolojik miras alanlarında gerçekleştirilen kazı çalışmaları 19. yüzyılda başlarken 1974'te uluslararası heyetler tarafından gerçekleştirilen kazılar kesintiye uğramış ve bu tarihten sonra Türkiye'den gelen ekiplerin yürüttüğü kazı çalışmaları ya da KKTC Eski Eserler Dairesi'ne bağlı gerçekleştirilen kurtarma kazıları yapılmıştır. 1974'ten önceki süreçte gerçekleştirilen kazı çalışmalarıyla sit alanlarının keşfine odaklanılırken sınırlı oranda bilimsellikten uzak koruma ve restorasyon çalışmaları da gerçekleştirilmiştir.

21. yüzyılda ise, sınırlı kazı çalışmaları ile bakım ve koruma çalışmaları adanın kuzeyindeki arkeolojik sit alanlarının ortak kaderi olmuştur. Son yıllarda UNDP merkezli gerçekleştirilen bakım ve restorasyon çalışmaları ile koruma konusuna sınırlı bir ivme kazandırılmış olsa da, bu kapsamda gerçekleştirilen çalışmalar tekil yapı sınırları dışına çıkamamış ve periyodik bir sürece taşınamamıştır. Global ölçek koruma ve yönetim konusunda tüzükler kabul edilse de, KKTC sınırlarında arkeolojik alanların korunması ve yönetimine yönelik geniş kapsamlı koruma örnekleriyle karşılaşmak mümkün değildir.

1.1 Genel Bakış

"Kuzey Kıbrıs'taki Arkeolojik Alanların Yönetim ve Koruma Sorunları ve Sürdürülebilir Yönetim Önerileri" adlı tez çalışmasında, günden güne daha çok zarar görmeye mahkum olan arkeolojik alanların şu anki durumlarının bir bütün içinde incelenerek yönetim ve koruma konusundaki eksiklikleri belirlenmiştir. Tezin ana

[5] Ndoro, W. (2018), *Conservation and Management of Archaeological Heritage Resources*, A. Heritage & J. Copithorne (Ed.), Sharing Conservation Decisions: Current Issues and Future Strategies, 15 - 26, ICCROM, s. 18.

kapsamı içerisinde seçilmiş miras alanlarında bugüne kadar gerçekleştirilen kazı çalışmalarına ve koruma uygulamalarına yönelik genel bilgiler aktarılmıştır. Alanlarda meydana gelen sorunların analizi için seçili örneklere ziyaretler gerçekleştirilerek, miras elemanlarının ve genel sit alanı sınırların güncel durumları üzerinden koruma ve yönetim konusunda eksik çalışmaların belirlenmesi kararlaştırılmıştır.

Her arkeolojik alanın kendine ait niteliğe ve değere sahip olmasından dolayı, her miras alanı için detaylı sorun analizleri ve bu sorunların giderilmesine yönelik kısa vadeden uzun vadeye kadar koruma ve yönetim önerileri belirlenmiştir. Devam eden süreçte, seçili arkeolojik alanların insanlığın evrensel değeri olarak gelecek nesillere aktarılması kapsamında, koruma ve yönetim önerilerinde sürdürülebilirlik ilkesinin benimsenmesi için belirlenen genel kriterler açıklanmıştır.

1.2 Sorun Tanımı

KKTC'deki toprak yüzeyi üzerinde bulunan arkeolojik mirasın doğal veya insana bağlı koşullardan ve turistik baskı yoğunluğundan, gün geçtikçe fiziki zarar görme potansiyeli artmaktadır. Yakın tarihte arkeolojik sit alanları içerisindeki tekil yapılara yönelik bakım çalışmaları geliştirilse de, uluslararası standartla kıyaslandığında adanın kuzeyindeki arkeolojik mirasın korunmasına ve yönetimine yönelik güncel durum oldukça ilkel ve bilimsellikten uzak bir haldedir.

Yönetim ve koruma konusundaki eksikliklerin ortaya çıkmasında, bütçe ve uzman kişi yetersizliği, bilimsel kazıların tamamen durmuş olması, kültürel miras ve halk arasındaki ilişkinin kopukluğu ile devlet yönetiminin evrensel değere sahip arkeolojik alanlara karşı sergilediği tutum gibi maddeler etkili olmaktadır. Belirtilen maddelerin yanı sıra KKTC Eski Eserler Yasası ile yasal güvence altına alınması gereken miras alanları, yasa kapsamında caydırıcı yaptırımların bulunmaması ve

hukuki ortamda cezalandırma merceğinin yetersizliği nedeniyle doğrudan ya da dolaylı yoldan oluşan insan kaynaklı zararlara karşı savunmasız bir haldedir.

Arkeolojik miras dağılımının oldukça yoğun olduğu KKTC'de, tarihi alanlar adanın ulaşılması zor kısımlarında konumlanabildiği gibi şehir sınırları içinde ya da şehir merkezlerinde de bulunmaktadırlar. Özellikle kent sınırları içinde konumlanan alanların çevresinde yaşayan halkla etkileşimi, toplumun bu alanlara yönelik farkındalığı oldukça düşük bir seviyededir.

Ada kültürünün önemli bir parçasını oluşturan miras alanlarının değeri sadece Kıbrısla sınırlı olmayıp, insanlığın genelinin ortak bir mirasıdır. Kıbrıs üzerinde egemenlik kuran farklı medeniyet ve imparatorlukların ada kültürüyle harmanlanan somut değerlerinin yönetim planlarıyla sürdürülebilir bir şekilde korunarak gelecek nesillere aktarılması gerekmektedir.

1.3 Çalışmanın Amaç, Kapsam ve Sınırlayıcıları

Tez için belirlenen ana hedef, adanın kuzeyindeki arkeolojik, kültürel ve tarihi dokunun daha fazla hasar almadan önüne geçilmesi için bir teşvik ortamının oluşturulmasıdır. Adanın kuzeyindeki seçili arkeolojik alanların korunmasına ve yönetimine yönelik uluslararası kurumların belirlediği kriterler, dünyaca kabul görmüş yayımlanan tüzükler ve önde gelen örnek projeler ışığında uygulama şemasının geliştirilmesi planlanmıştır. Bu tez kapsamındaki sınırlama, dünyaca kabul görmüş tüzüklerdeki sürdürülebilir yönetim ve koruma anlayışının KKTC'deki yönetim planına sahip olmayan örnekler üzerinde nasıl bir kurguda uygulanabileceğinin belirlenmesi olmuştur.

Alanlarda yapılan incelemelerle sorunların belirlenmesi ve bunlara yönelik sürdürülebilir koruma önerilerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Tez kapsamı içinde, seçili arkeolojik alanların kendi içlerinde hem benzerlik gösteren hem de kendilerine

has olan özellikleri belirli bir düzende detaylı şekilde ele alınırken alan yönetimi ve koruması konusunda sürdürülebilirliğin nasıl sağlanması gerektiği tartışılmaktadır. Gelişen sürdürülebilir koruma anlayışı içerisinde, seçilmiş örneklerde koruma ve yönetim uygulamalarının kısa vadeden uzun vadeye kadar yer aldığı maddeleri kapsayan bir düzen sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Alanlarda yapılan incelemelerde kısa sürede, uzun sürede sonuç elde edilebilecek hedeflere yönelik yürütülecek çalışmalarda uluslararası tüzük içerikleri merkez alınmış ve bu bildiri maddeleri paralelinde, KKTC ölçeğinde çalışmaların uygulanabilirliği bakımından hangi oranda gerçekleştirilebilecekleri sorusuna yanıt aranmıştır. Tüzüklerin yanı sıra uluslararası ortamda önde gelen başarılı yönetim ve koruma projeleri de ele alınarak, bu örnekler içinde oluşturulan kurgunun Kıbrıs'ın kuzeyinden seçilmiş alanlar için oluşturulması gereken yönetim planında hangi ölçüde karşılık bulabileceği açıklanmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında, KKTC sınırları içerisinde yapılacak olan koruma çalışmalarının tekil yapı ölçeğinden çıkarılarak arkeolojik mirasın peyzajıyla birlikte geniş bir ölçekte korunmasına bir teşvik ortamının oluşturulması ve ileride arkeolojik miraslara yönelik hazırlanacak yönetim planlaması için öncül bir kaynağın oluşturulması amaçlanmıştır.

1.4 Çalışma Yöntemi

Çalışma temelinde belirlenen metodolojik düzen, KKTC'den seçilmiş olan arkeolojik alanlara yönelik belirli periyodlarda gerçekleştirilen alan ziyaretleri sırasında sorunların belirlenmesi için belgelemelerin ve fotoğraflamaların yapılmasına dayanmaktadır. Alan ziyaretleri öncesinde, adanın kuzeyindeki arkeolojik alanların sahip oldukları sorun potansiyelleri belirli başlıklar ve bu başlıklar altında da maddelere yer verilen tablolar halinde ortak bir inceleme mekanizması hazırlanmıştır.

Alan çalışmaları sırasında gözlemlenen genel sorunlara birbirleri arasında atıflar ve farklı olan niteliklere yönelik de karşılaştırmalar yapılarak ortak bir dil ve anlatım süreci oluşturulmaya çalışılmıştır. Alanların genelinde karşılaşılan koruma ve yönetim sorunlarının benzer niteliklere sahip olmaları ve bu konuda yeterli bilimsel çalışmanın bulunmamasına bağlı olarak, alanlara yönelik yapılan sürdürülebilir koruma ve yönetim önerileri ortak bir payda altında ele alınmıştır. Adanın kuzeyindeki dört arkeolojik alan için, yakın tarihte kurgulanması bir zorunluluk olan yönetim planlarında yer alması gereken sorunlara yönelik kısa vadeden uzun vadeye kadar hayata geçirilmesi öngörülen genel çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Tez kapsamında incelenen seçilmiş arkeolojik alanlar için kapsamlı teorik temel oluşturulmasında literatür taraması yapılmış, arkeolojik sit alanlarının korunması ve yönetimi konusunda UNESCO, ICOMOS ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kurumlar tarafından hazırlanan tüzük ve bildiri maddeleriyle genel bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. KKTC'den seçilmiş olan arkeolojik alan örneklerine yönelik sürdürülebilir koruma ve yönetim önerilerinin geliştirilmesi için, Akdeniz Bölgesi'ndeki ve Türkiye'deki önde gelen koruma ve yönetim örneklerinin sürdürülebilir süreçleri genel yöntem sınırlamasının içine dahil edilerek kapsam genişletilmiştir.

Kıbrıs Adası'nın hem kuzey hem de güney kısmındaki arkeolojik alanlara yönelik yasalar ve yasalardaki arkeolojik alanları doğrudan ilgilendiren maddeler listelenerek alan korumasına yönelik yasal statülerin güncel durumundaki yeterli ve olumsuz nitelikler belirlenmiştir. Aynı zamanda ada içerisindeki arkeolojik alanlarının harita üzerinde gösterilmesiyle, alanların genel yayılımları ve örnek olarak seçilen alanların konumuna yönelik görsel içerikler oluşturulmuştur. Belirtilen sınırlamalar,

KKTC'deki örnek alanların korunmasına ve yönetimine yönelik yapılacak öneriler için genel yönetim düzenini oluşturmuştur.

Tablo 1. 1: Çalışma yöntemini gösteren tablo düzeni

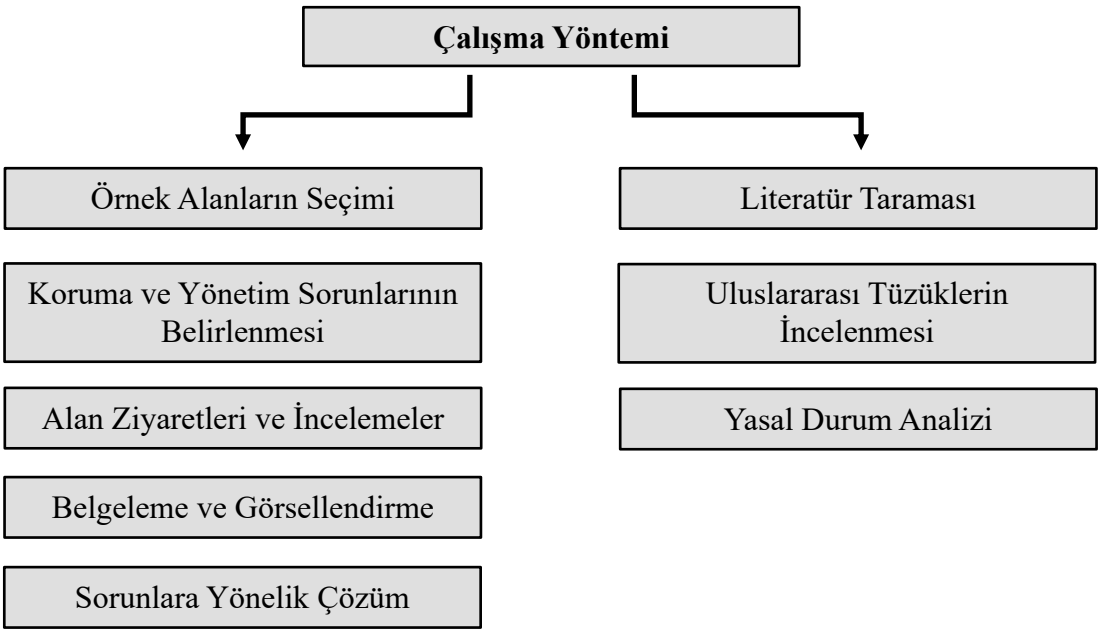

1.5 Çalışmanın Strüktürü

Yapılan bu çalışmanın ilk bölümünde evrensel değere sahip arkeolojik sit alanlarının korumasına ve yönetimine yönelik genel bir giriş yapılmış, çalışmanın gerçekleştirilmesinde etkili olan sorunlar belirlenmiştir. Tezin yazım amacı, kapsamı ve tezde kullanılan yöntemler için genel bir kurgu ve sınırlandırma şeması oluşturulmuştur. İkinci bölümde, arkeolojinin ortaya çıkışı ve bir bilim olarak günümüzdeki halini alması, tarihi gelişim süreci içerisinde ele alınmıştır. Arkeolojinin bilimsel gelişimine parallel olarak arkeolojik alanlarda korumanın ve yönetimin zaman içerisindeki gelişimi açıklanmış, devamında da yönetim ile koruma konusundaki sürdürülebilirlik kriterleri aktarılmıştır.

Üçüncü bölümde, Dünya'dan ve Türkiye'den önde gelen yönetim ve koruma örnekleri seçilip incelenerek, KKTC'de seçilen örnekler için uygulanabilecek koruma

ve yönetim uygulamalarına yönelik bir altyapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Dördüncü bölümde ise, Kıbrıs'ta arkeoloji disiplinin ortaya çıkışı, tarihçesi ve gelişimi açıklanırken; adadaki eski eserlere yönelik hazırlanan yasaların ve arkeolojik alanları ilgilendiren yasal mevzuat maddelerinin yeterliliği ele alınmıştır. Bölüm sonunda da, arkeolojik sit alanlarının ada içerisindeki genel dağılımları tablo ve görsel şemalar kullanılarak detaylandırılmıştır. Beşinci bölümde, KKTC'de yer alan arkeolojik alanların korunması ve yönetimi konusunda karşılaşılan sorunlara ve eksikliklere yönelik genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Altıncı bölümde KKTC'den seçilmiş dört arkeolojik alanın koruma ve yönetim sorunları, alanlara yapılan ziyaretlerle belgelenerek hem tekil hem de alanların genelinde görülen ortak özellikleri içine alacak kapsamda detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Yedinci bölümde ise, seçili alanlara yönelik hem kısa vadede hem de uzun vadede gerçekleştirilmesi gereken sürdürülebilir yönetim ve koruma önerileri üzerine bir planlama süreci oluşturulmuştur. Sonuç bölümünde ise KKTC'deki miras alanlarının korunmasına ve yönetimine yönelik uygulamaların geliştirilmesinin, alanların yaşadığı zarar görme süreçlerinin engellenmesi ve insanlığın ortak değerinin sürdürülebilir anlamda gelecek nesillere aktarılması konusunda bir zorunluluk olduğunun altı çizilmiştir.

Bölüm 2

ARKEOLOJİK SİT ALANLARINDA SÜRDÜRÜLEBİLİR KORUMA VE YÖNETİM

2.1 Arkeolojinin Bilim Olarak Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Arkeoloji, geçmişte yaşamış olan insanların bıraktığı maddi ya da fiziksel kalıntıları analiz ederek en eski çağlardan günümüze kadar olan süreci araştıran bir bilim dalıdır.[6] Arkeoloji bilimi öncül köken olarak antropoloji disiplini ve tarihsel veriye dayanmış, günümüzde ise farklı bilim dallarıyla ortak çalışmaya bağlı olarak çok disiplinli bir bilim alanına dönüşmüştür. Teknolojinin gelişmesi ve farklı akademik disiplinlerin arkeoloji bünyesine eklenmesine bağlı olarak insan geçmişinin daha katmanlı bir şekilde incelenmesi sağlanmıştır.[7] Böylece gidemeyeceğimiz dönemlerin anlamlandırılması ve kim olduğumuz gibi noktalara cevap bulmayı amaçlayan bir disipline dönüşmüştür.[8] Yüzey araştırması ve kazı gibi öncül tekniklere ek olarak, laboratuvar analizleri ve doğru soru katmanlarının belirlenmesiyle de geçmiş yaşam kültürlerinin tekrardan canlandırılması ve bu yaşamın çevresiyle olan ilişkisinin[9] tanımlanması arkeolojik araştırmada önem kazanmıştır.[10]

---

[6] Fagan, B. M. ve Durrani, N. (2016), *Archaeology: A Brief Introduction*, 20. Basım, New York: Routledge, s. 6.
[7] Fagan, B. M. ve Durrani, N. (2022), *Archaeology: The Basics,* 4. Basım, Routledge, New York: Routledge, s. 3.
[8] Dervişoğlu, S. (2018), Arkeolojinin Tarihi, 1 - 30. https://www.academia.edu/36817761/ARKEOLOJİNİN_TARİHİ (10 Mayıs 2023), s. 2.
[9] Karali, L. ve Afonasin, E. (Ocak 2019), *An Outline Of The History Of Archaeology,* Schole, 13 (2), DOI: 10.25205/1995-4328-2019-13-2-823-840, s. 823 - 824.
[10] Özbilen, S. (Mart 2020), *Arkeoloji; Geçmiş, Zaman ve Kuram*, OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2 (1), s. 42.

İnsanların ve toplumların, atalarının yaratmış olduğu nesnelere karşı her zaman ilgisi olmuştur. Bu durumun kökeni tam olarak bilinmemekle birlikte eski toplumların atalarına ait eşyaları toplayarak onlara saygı gösterdikleri bilinmektedir. Tarihi kayıtlarla bilinen en eski kazı işlemi M.Ö. 6. yüzyılda Babil hükümdarı Nabonidus tarafından Dicle ve Fırat Nehirleri'nin yakınındaki antik kentlerin höyüklerinin kazılması ile Babil yakınlarındaki Agade'deki İştar Tapınağı'nın temellerinin ortaya çıkarıldığı kazılar olarak kabul edilir.[11] Roma Devleti'nin İtalya ve Yunanistan coğrafyasındaki yayılımıyla birlikte yaygın bir eski eser ticaretinin de popüler olduğu bilinmektedir.

15. yüzyıldan itibaren yaşanan gelişmeler arkeoloji biliminin temellerinin atılmasını sağladıysa da, o zamanlardaki çalışmalar bugün benimsediğimiz arkeoloji disiplininden oldukça uzaktır.[12] Rönesans Avrupası'nda dış dünyaya olan merağın ve insanların toprak altından çıkan nesnelere olan ilgisinin artması arkeoloji biliminin doğuşundaki önemli etkenler arasındadır.[13] Önceleri bu eserlerin insanlara ait olmadığı düşünülse de, zamanla bunların eski toplumlara ait izler olduğu kavranmaya başlanmıştır. Buna ek olarak, Antik Yunan ve Roma Dönemlerine ait heykellerin keşfedilmesi[14] de dönemin araştırmacılarını ve önde gelenlerini özellikle Klasik Dönem'den kalma eserler üzerine yoğunlaşarak onları toplamaya ve araştırmaya yönlendirmiştir.[15]

16. yüzyıl Avrupası'na gelindiğinde, eski zamanların unutulmaya başlandığı düşüncesiyle bazı bilim insanları sorgulamalara başlamışlardır. Geçmişle ilgili elde edilecek olan bilgilerin araştırılması için, alanlardaki anıtların incelenmesi ve

[11] Fagan, B. M. ve Durrani, N. (2016), *a.g.e.,* s. 6-7.
[12] Dervişoğlu, S. (2018), *a.g.e*., s. 6.
[13] Fagan, B. M. ve Durrani, N. (2022), *a.g.e.*, s 3.
[14] Bahn, P. (2000), *a.g.e*., s. 8 - 10.
[15] Renfrew, C. ve Bahn, P. (2016), *Archaeology : Theories, Methods and Practice*, 7. Basım, Londra: Thames & Hudson, s. 22 - 23.

tanımlanması gerektiği düşüncesi benimsenerek bu alanların ziyaret edilmesi yaygınlaşmıştır.[16]

17. yüzyılda William Stukeley'nin uyguladığı sistematik çalışmalar ileride yapılacak olan düzenli aşamalara sahip arkeolojik alan çalışmaları için öncü bir uygulama olurken, 17. yüzyılın ikinci yarısında Carlos de Sigüenza y Góngora tarafından yapılan arkeolojik kazı ise arkeoloji tarihinin ilk örneği kabul edilir.

1738'de Napoli kralının onayıyla, M.S. 79 yılındaki Vezüv Yanardağı'nın patlamasıyla kül altında kalan Herculaneum ve ardından da 1748'de Pompeii'nin kazılmasına başlanmıştır. Campania Bölgesi'ndeki bu kazılar, bilgi ve deneyime sahip olmayan kişiler tarafından sadece dönemin anlayışına paralel olarak sanat eserlerine sahip olmak ve bu eserlerin sergilemesi uğruna yapılmıştır. Asıl amacın değerli eserleri bulmak olmasından dolayı elde edilen eserlere ya da bulunan yapılara yönelik bir belgeleme veya kayıt çalışması yapılmamıştır. Bu bilimsellikten uzak yaklaşımın ardından, günümüz arkeoloji tarihinin en popülerleri olan bu antik kentlerde asırlık bilimsel ve sistematik araştırmaların da temelleri atılmıştır.[17]

Belirtilen örneklerdeki ilk arkeolojik kazı çalışmaları sistematik olmaktan uzak olmakla birlikte, 1784 yılında başlamış olan ve Thomas Jefferson'un yürüttüğü höyük kazısı ilk bilimsel niteliğe sahip olan arkeolojik kazı olarak kabul görmektedir. Jefferson benimsemiş olduğu bilimsel yaklaşıma paralel olarak farklı katmanlardaki malzemelerin korunma düzeylerindeki değişimi de fark etmiştir.[18]

1798 yılında, Napolyon'un günümüzdeki arkeolojik araştırmalarda oldukça önemli bir yere sahip olan Mısır'ı işgal etmesiyle, buradaki eski kültüre ilişkin araştırmaların hız kazandığı bilinmektedir. Napolyon'un yanında getirdiği bilim

[16] Bahn, P. (2000), *a.g.e.*, s.10.
[17] Petrillo, J. (2019), *Pompeii & Herculaneum Archaeological Sites: Conservation and Management*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Canterbury Christ Church University, s. 34 - 38.
[18] Renfrew, C. ve Bahn, P. (2016), *a.g.e.*, s. 22-23.

insanlarıyla Mısır peyzajının ve geçmişinin detaylı bir şekilde kaydedilerek belgelenmesi bu alana olan ilgiyi arttırmıştır. Mısır'daki bu tür çalışmalar, günümüzde de geçerli olan bilimsel çalışmaların temellerinin atılmasında etkili olurken, bu bölgeyi illegal eser ticareti için en gözde yerlerden biri haline gelmiştir.[19]

1816'da Christian Jurgensen Thomsen kazılarla çıkarılan nesneleri dönemlerine göre 3 ana gruba ayırmış ve bu dönemlerin yaygın kullanılan malzemelerine (taş, tunç ve demir) göre isimlendirmiştir. Bu nesnelerin her birinin yapıldıkları malzemeye göre farklı bir dönemi temsil etmesi gerektiği teorisini ortaya koymuştur. Kronolojik düzen içinde bir sınıflandırma ve tanımlamada benimsenen bu teori '3 Çağ Sistemi' olarak adlandırılmıştır. [20] Bu sistemle, kalıntıların sorgulanmasına yeni bir bakış açısı getirilerek, nesnelere yönelik tanımlanabilirliği arttırmak amaçlanmıştır.[21]

18. ve 19. yüzyılda özellikle, jeoloji biliminde yaşanan gelişmeler arkeoloji disiplinin gelişmesinde önemli bir süreç olarak kabul edilmektedir. Bu dönem içerisinde özellikle jeolog James Hutton'ın, kayaların üst üste binerek katmanlaşmayı ve tabakalaşmayı oluşturduğu teorisi büyük öneme sahip bir gelişme olarak tanımlanmaktadır. Hutton'ın öne sürdüğü bu teorinin arkeoloji bilimine etkisi, günümüzde de arkeolojik kazılarda sıklıkla adı geçen stratigrafik yapı kavramının temelini oluşturacaktır. Diğer yandan, Charles Lyell'in jeolojik açıdan geçmiş zaman koşullarının günümüzdeki koşullara olan benzerliği ve bu durumun insanlığın

[19] Tyldesley, J. (2014), *Egypt*, P. Bahn (Ed), The History of Archaeology: An Introduction, 73 - 89, New York: Routledge, s. 73.
[20] Bogucki, P. (2014), *Ancient Europe: The Discovery of Antiquity*, P. Bahn (Ed), The History of Archaeology: An Introduction, New York: Routledge, s. 19 - 20.
[21] Eskildsen, K. R. (2019), *Christian Jürgensen Thomsen (1788–1865): Comparing Prehistoric Antiquities*, History of Humanities, 4 (2), 263 - 267, http://dx.doi.org/10.1086/704813, s. 264.

gelişimine uygulanabilirliği gibi noktalar modern arkeoloji disiplinin temel niteliklerinin oluşmasında etkili olmuştur.[22]

1859 yılında, Charles Darwin 'Türlerin Kökeni' adlı kitabında, insanlığın bugünkü haline gelmesinin milyonlarca yıllık evrimsel gelişimin sonucunda olduğu teorisini ortaya koymuştur. İnsanın hem biyolojik hem de kültürel gelişimini merkez alan bu teorinin arkeoloji bilimi içinde yer bulmasıyla, insanoğlunun evrim süreci anlaşılabilir bir hal almaya başlamıştır.[23]

Farklı antik kültürleri araştırma eğilimleri bu dönemde yayılırken, 19. yüzyılın ortalarına yaklaştığımızda Asur İmparatorluğu'na ilişkin keşifler ve 19. yüzyılın ikinci yarısında da Sümer Uygarlığının keşfinin ardından arkeoloji tarihinin önemli dönüm noktalarını temsil eden öncül kazılar başlamıştır.

Bir diğer önemli kazı Heinrich Schliemann'ın Homeros'un eserlerinden hareketle çıktığı sözde araştırma sürecinde, 1871 yılında, Türkiye'nin kuzeybatısındaki Troya Antik Kenti'nin bulunduğu Hisarlık'ta başlamıştır. Schliemann kentin katmanlarını ve höyükleri kazmaya 1890'lı yıllara kadar devam etmiştir. 1876 yılında ise, Yunan anakarasında Mykenai Antik Kenti'ne ve Troia Savaşı'ndaki Yunan ordularının başı olan Kral Agamemnon'un mezarına ulaşmak için kazı çalışmalarını sürdürmüştür.[24] Schliemann'ın define arayışı için yürüttüğü sözde kazılar günümüzle ve hatta kendi dönemiyle bile kıyaslandığında bilimsellikten oldukça uzak olarak tanımlanmış ve tartışmalara sebebiyet vermiştir.

1870'li yıllarda Avusturyalı ve Alman arkeologların kazdığı Olympia'da, Schliemann'ın benimsediği yaklaşımları tam aksine bilimselliğin ve sistematik yöntemlerin ön plana çıkarıldığı kazı çalışmaları arkeoloji bilimi için yeni bir dönemin

[22] Renfrew, C. ve Bahn, P. (2016), *a.g.e.*, s. 26.
[23] Dervişoğlu, S. (2018), *a.g.e.*, s. 11.
[24] Muskett, G. (2014), *The Aegean World*, P. Bahn (Ed), The History of Archaeology : An Introduction, 39 - 56, New York: Routledge, s. 41 - 43.

başlangıcının habercisi olmuştur.[25] Bilimsel kazıların bugünkü standartlara ulaşmasında, General Lane Fox Pitt-Rivers'ın 19. yüzyılın sonlarına doğru uyguladığı yöntemlerin önemli katkıları vardır. Özellikle kazdığı alanlarda rapor tutulması, katmanların incelenmesi, yapılan araştırmanın her detayının belgelenmesi ve kayıt altına alınması gibi sistematik yaklaşımlar günümüz standartları için dikkat çeken yöntemler olmuştur.

20. yüzyıla gelindiğinde ise, arkeolojik araştırmanın fiziksel verilere ulaşma odağı dışında kültür, etkileşim, çevre ile olan bağ gibi sosyal boyutlarını da kapsamaya başlamasıyla, eski toplumların farklı niteliklerinin anlaşılabilmesi mümkün olmuştur. Kültürel bölgelerin dağılım alanları için haritaların ve hava fotoğrafları gibi uzaktan algılama yöntemlerinin araştırmalara dahil edilmesi, yerleşimlerin peyzajla olan ilişkisine dair bilgilere ulaşılmasında önemli aşamalar katedilmesini sağlamıştır.[26]

2. Dünya Savaşı'ndan sonra, arkeoloji biliminin diğer disiplinlerle olan bağları güçlenmiş ve interdisipliner bir alana dönüşmeye başlamıştır.[27] Özellikle, Amerikalı kimyager Willard Libby'nin 1949 yılında icat ettiği radyokarbon (C14) metodu, kalıntılardaki C14 miktarının ölçülmesini mümkün kılmış, böylece stratigrafik seviye ve bağlama yönelik tarih önermesinin yapılması kolaylaşmıştır.[28] C14 metodu ve jeokronometrik tarihleme tekniklerinin geliştirilmesi neticesinde, ilk defa evrensel kronoloji oluşturularak bulguların belirli tarih aralıklarında sınıflandırılması sağlanmıştır.[29]

---

[25] Fagan, B. M. ve Durrani, N. (2016), *a.g.e.,* s. 12,14,16.
[26] Gill, D. (2014), *The Classical World: Antiquarian Pursuits*, P. Bahn (Ed), The History of Archaeology: An Introduction, 57 - 72, New York: Routledge, s. 63, 69.
[27] Renfrew, C. ve Bahn, P. (2016), *a.g.e.*, s. 36-37.
[28] Cline, E. H., (2009), *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, Birleşik Krallık: Oxford University Press, s. 65.
[29] Trigger, B. G. (2006), *A History of Archaeological Thought*, 2. Basım, ABD: Cambridge University Press, s. 23

Eser odaklı yapılan element analizleriyle kullanılan hammaddenin belirlenmesi, bu maddenin geldiği coğrafyanın, ticaret rotalarının ve kültürlerin hangi ölçekte birbirleriyle etkileşimde olduğunu, kültürlerin birbirlerini ne düzeyde etkilediklerinin tespitini mümkün kılmıştır. Savaş sonrası dönemde, teknolojinin gelişmesi ve elektronik veri işleme yardımıyla farklı boyutlarda verilerin birbirleriyle olan ilişkilerinin araştırılması kolaylaşmıştır. Böylece daha ayrıntılı arkeolojik verilerin karşılaştırması yapılarak insan davranışlarına yönelik daha karmaşık teorilerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.[30]

1960'lar arkeoloji biliminin gelişmesinde önemli bir dönem olmuş, özellikle süregelen araştırmaların benimsediği prosedürler ve daha önceki süreçlerden elde edilen sonuçlar bu dönemde yetersiz ve tekdüze olarak sınıflandırılmıştır. Buna bağlı olarak sadece tarihlendirme ve sınırlı çıktıların elde edilmesi yerine geniş niteliği barındıran süreçsel bir yorumlamanın yapılmasının, kültür kavramına bağlı olarak sosyal yönün de araştırmalar kapsamına dahil edilmesinin önü açılmıştır.

1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarında, Lewis Binford ve öğrencilerinin öncülüğüyle 'yeni arkeoloji' ya da diğer adıyla 'süreçsel arkeoloji' olarak bilinen akım arkeoloji biliminin gelişiminde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.[31] Akımın savunucuları, arkeolojik materyalin ait olduğu toplumdaki sosyal ve ekonomik boyutların yorumlanmasından ziyade, çok daha katmanlı bir verinin elde edilebileceğini savunmuşlardır. Bu bağlamda, önceleri işlevsel ve ekolojik noktaların anlamlandırılmasına odaklanılırken; işlevsel ve süreçsel aşama içerisinde, yeniden yorumlama ve sembolik nitelik gibi soyut kavramların da araştırma kapsamında olması gerektiği vurgulanmıştır.[32]

[30] Trigger, B. G. (2006), *a.g.e.,* s. 24.
[31] Cline, E. H., (2009), *a.g.e.*, s. 50.
[32] Renfrew, C. ve Bahn, P. (2016), *a.g.e.*, s. 37,40 - 41.

Araştırmaların sınırlı bir alana bağlı kalarak yapılmasının yeterli olmayacağı, bunun yerine çevresindeki peyzajı ve bölgeleri de kapsayan bir araştırmanın sorulara doğrusal cevaplar vereceği vurgulanmıştır. Yayılan bu düşünce ile arkeoloji bilimi, belirli bir coğrafyada sınırlanmak yerine küresel nitelikte kabul gören bir bilim haline gelecektir. Lewis Binford Alaska'daki Nunamiut Eskimo grubunun yaşayış tarzının farklı aşamalarını inceleyerek elde ettiği bilgileri daha önce yaşamış olan toplumlarla karşılaştırabilmiştir. Bu ve benzeri etnoarkeolojik araştırmalar, farklı coğrafyadaki insan davranışlarının kültürel farklılıktan değil de yerel düşünce odaklı olabileceğini göstermiştir.[33]

Süreçsel arkeoloji etkisi devam ederken, 1980'lerde Ian Hodder öncülüğünde gelişen yaklaşımlar sonrası 'süreçsel arkeoloji' akımı arkeoloji dünyasında etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Bu kuramla birlikte, bilimsel çalışma yöntemlerinin nesnel sonuçlar doğurabileceği başlığı altında toplanmasına ve araştırma sonucunda yapılan yorumların tek bir cevabının olabileceğine karşı çıkılmıştır.[34] Bu gelişmelerle birlikte, süreç sonrası etiketi yerine 'yorumlayıcı arkeolojinin' doğru bir kalıp olduğu sonucuna varılmıştır. Yorumlayıcı arkeolojinin asıl odağı, geçmişte yaşayan bireylerin hareketlerinin ve düşüncelerinin araştırılması olmuştur. Bunun yapılması için de araştırılan toplumdaki birey gibi düşünülmesi gerektiği, onun zihninin içindeymiş gibi etrafındaki koşullar sınırınca empati kurulması gerektiği belirtilmiştir.

Küreselleşme süreci içerisinde, kültürel miras ve kültürel miras yönetimi kavramları popüler bir tartışma konusu olarak 20. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır. Yapılan tartışmalar ve ortaya atılan teoriler neticesinde, geçmişin ve kültürel mirasın

[33] Fagan, B. M. ve Durrani, N. (2016), *a.g.e.,* s. 233.
[34] Dervişoğlu, S. (2018), *a.g.e.*, s. 22 - 23.

kırılgan bir değer olarak belirlenmesi, 21. yüzyılda bu sürecin yeni bir boyut kazanmasında etkili olmuştur.[35]

2.2 Arkeolojik Alanlarda Koruma

2.2.1 Arkeolojik Alanlarda Koruma Kavramı, Tarihçesi ve Gelişimi

Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi'nde arkeolojik kalıntılar, toprak yüzeyinde bulunan ve toprak ya da su altından çıkarılan[36] belirli uygarlıklara ait yapıları, bina gruplarını, taşınabilir nesneleri, anıtları, alanları ve bunlara ilişkili olarak da bağlamı kapsamaktadır.[37]

Arkeolojik kültürel varlıklar zaman içinde maruz kaldıkları koşullar ya da yapılan çalışmalar sonrasında alıştıkları toprak altındaki ortamlarından koparılarak açık hava koşullarına maruz kaldıklarında, zamanla zarar görme, tahrip olma ve yok olma sürecine girmektedirler.[38] Arkeolojik mirasın korunması konusunda öne çıkan sorunlar; doğal sebeplerden kaynaklananlar, insandan kaynaklananlar, bayındırlık faaliyetlerinden meydana gelenler, turizm baskısından kaynaklananlar, eser kaçakçılığından meydana gelenler ve yetersiz koruma uygulamalarından kaynaklananlar olarak sıralanabilmektedir.

Kültürel mirasın bozulma sürecinin önüne geçecek önlemler alınması, en başta toplumun, daha sonra da insanlığın yararı için kültürel mirasın sunduğu bilginin belgelenmesi, toplumların sosyal zenginliğine dahil edilmesi, ve gelecek nesillere aktarılması gerekmektedir.[39]

---

[35] Renfrew, C. ve Bahn, P. (2016), *a.g.e.*, s. 41-45.
[36] Ertosun, A. I., (2012), *Evaluation of Protective Structures in Archaeological Sites for In Situ Conservation of Architectural Remains and Artifcats*, Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, s. 14.
[37] Council of Europe (1992), *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised)*, European Treaty Series, 143, 1 - 8, https://rm.coe.int/168007bd25 (15 Nisan 2024), s. 2.
[38] Dönertaş, P. (2014), *Arkeolojik Sit Alanlarının Tespiti, Tescili, Korunması ve Yapılan Uygulamalar Doğrultusunda: Eskiyapar Höyüğü*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, s. 28.
[39] Özdoğan, M. (2006), *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 62, 65.

Tarihi süreçte farklı medeniyetlere ait sosyokültürel, ekonomik özellikleri bünyesinde barındıran[40] arkeolojik alanlarda bulunan in-situ kalıntıların ait oldukları bağlam bütünlüğü içerisinde korunabilirliğine odaklanılması sonucunda uluslararası tüzükler ve belgeler yayımlanmaya başlanmıştır.[41]

Taşınır ve taşınmaz olarak kategorize edilen arkeolojik alanlardaki kültürel mirasın korunmasında belirlenen politikalar ve prensipler de çeşitlilik göstermektedir. Kültürel mirasların sahip oldukları farklı özelliklere ve niteliklere bağlı olarak, uluslararası alanda bu mirasların korunmalarının önemi de yayımlanan belgelerle sıklıkla vurgulanmıştır.[42] Miras alanlarının çevreleriyle olan bütünleşmiş nitelikleri, sahip oldukları dinamikleri ve evrensel değerleri[43] UNESCO, ICOMOS ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kurumların oluşturduğu tüzüklerde toplumların ortak bilinci olarak belirtilmelerinde etkili olmuştur.[44]

Tarihsel gelişim içerisinde güncel anlam olarak belirlediğimiz arkeolojik sitlerin, anıtların ve mirasın korunması oldukça yeni bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa, M.Ö. 1. yüzyılda Han Hükümdarlığı dönemi kapsamında yöneticilerin eski eserlerin koleksiyonlarını oluşturmaya başladıkları ve özellikle Hadrianus gibi bazı Roma İmparatorlarının Antik Mısır ve Yunan Dönemine tarihlenen anıtsal yapıların korunmasına yönelik çalışmalar yaptıkları bilinmektedir.[45]

---

[40] Özdemir, A. ve Şimşek, İ. (2021), *Kentsel Arkeolojik Sit Alanlarında Koruma Yaklaşımı: Denizli, Hisar (Attouda) Örneği*, Art - Sanat Dergisi, (15), s. 233.

[41] Matero, F. G., *Heritage, Conservation, and Archaeology: An Introduction*. https://www.archaeological.org/pdfs/Matero.pdf. (21 Aralık 2023), s. 3.

[42] Ertosun, A. I. (2012), *a.g.e.*, s. 13.

[43] Özdemir, A. & Şimşek, İ. (2021), *a.g.e.*, s. 233.

[44] Özcan, K. & Yenice, M. S. (2008), *Arkeolojik Mirasın Sürdürülebilirliği: Koruma–Geliştirme Stratejileri İçin bir Yöntem Önerisi Konya Alaaddin Tepesi, Türkiye Örneği*, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 5 (1), s. 2.

[45] Cleere, H., P*reserving Archaeological Sites and Monuments*, Archaeology, 2, https://www.eolss.net/sample-chapters/c04/E6-21-04.pdf. (5 Mayıs 2023), s. 2.

Antik eserlerin korunmasına yönelik ilk yazılı kanıt M.S. 1. yüzyılda yaşamış olan Yaşlı Plinius'un[46] kaleme aldığı 'Naturalis Historia' adlı eseridir. Plinius eserinde eski sanat eserlerinin korunmasına atıfta bulunmasına rağmen sürecin nasıl gerçekleştiğine yönelik açıklayıcı bir bilgi sunmamaktadır.[47]

Maddi kalıntıların korunmasına yönelik yapılacak olan uygulamaların kökeni, Rönesansla birlikte 15. yüzyılda antik anıtların ve kalıntılarının yeniden incelenmesinin ilgi odağı olması ve toplumların yerel tarihlerini araştırmaya yönelmesiyle[48] Avrupa'da kısa sürede yayılmıştır.

Arkeolojik mirasın korunmasına yönelik konulara değinen dünyadaki ilk eski eserler mevzuatı, 1666 yılında yayımlanan İsveç Bildirgesi'dir.[49] Kalıntıların İsveç halkı adına korunarak, anıtların zarara uğramasının engellenmesi için ilk defa uygulama kavramına yönelik bir açıklama yapılmıştır.[50] Bu tarihten üç yıl sonra 1669 yılında ise, bildirinin koruma sınırı genişletilerek 'taşınabilir 'kalıntılar dahil edilmiş ve bütün anıtlar bu sınır içinde toplanmıştır. [51]

18. yüzyıl Avrupası'nda ise, doğanın ve insan yaşamının araştırılması ve bu çalışmanın bir sınıflandırmaya tabi tutulmaya çalışıldığı görülmektedir.[52] Bu dönem kapsamında, kültürel algının belirlenmesi ve koruma standartlarının oluşturulması kültürel mirasın korunmasındaki gelişimlerde önemli bir süreçtir.[53] Buna ek olarak,

[46] Sease, C. (1996), *A Short History of Archaeological Conservation*, Studies in Conservation, 41 (1), 157-161, http://dx.doi.org/10.1179/sic.1996.41.Supplement-1.157, s. 157.
[47] Pliny, (1961), *Natural History Volume IX*, çev. H. Rackham, London: Harvard University Press, s. 351.
[48] Cleere, H., *a.g.e*., s. 2
[49] Adlercreutz, T. (12-13 Ekim 2017), *The Royal Placat of 1666: Briefly About Background and Further Importance,* Historical Perspective of Heritage Legislation: Balance Between Laws and Values, ICOMOS International Conference, 6 - 13, Estonya, s. 6.
[50] Ertosun, A. I. (2012), *a.g.e*., s. 14
[51] Cleere, H., *a.g.e*., s. 3 - 4.
[52] Sease, C. (1996), *a.g.e*., s. 157.
[53] Jokilehto, J. (2002), *A History of Architectural Conservation*, Oxford: Butterworth-Heinemann, s. 15-16, 47.

mimari değerin sadece maddi özelliklerine göre değil, tarihi bir belge odağında algılanabilmesi için arkeolojik değer bağlamında incelenerek, ait olduğu kültür kökenin bulunması anlayışı şekillenmeye başlamıştır.[54]

18. yüzyılda Johann Joachim Winckelmann tarafından eski eserlerin tam anlamıyla araştırılıp tarihi değerinin belirlenebilmesi için gereken formun özgün ve orijinal hali olması gerektiği vurgulanmıştır. Winckelmann restorasyon kavramı için ise, uygulanacak olan bir müdahaleden önce dikkatli davranılarak eski eser hakkında detaylı bilginin bulunması gerektiğini vurgulayan eleştirel yaklaşımlar ortaya koymuştur.[55]

18. yüzyılda, Herculaneum'da ve Pompeii'de günümüzdeki arkeolojik kazı çalışmalarından tamamen farklılaşan çalışmalar yürütülürken, alana yönelik ilk ziyaretler[56] bu dönem kapsamında yapılmaya başlanmıştır. Günümüzde bildiğimiz ziyaret kavramıyla tamamen çelişerek, gün yüzüne çıkarılmış alanların tekrardan gömülerek ziyaretçiye kazı sürecinin canlandırılması ve tanıtımı için tekrardan kazı işlemlerinin yapılarak gün yüzüne çıkarılması gibi senaryolar bu dönem kapsamında yaşanmıştır. Bu anlayış dönem içinde yaygınlaşarak Vezüv Yanardağı etrafındaki alanların ziyareti, seyahat rotası haline gelirken, yolsuzluk ve yanlış uygulamalara bağlı sorunlar da ortaya çıkmıştır.[57]

19. yüzyıla gelindiğinde, arkeolojik mirasın korunmasına ilişkin bilinç Avrupa coğrafyasında önem kazanan bir algı haline gelmiştir. Buna ek olarak, müzelerdeki koleksiyonlar, araştırma sistematiği ve restorasyon bilinci gibi farklı başlıklarla miras

[54] Bakacak, O. (2007), *Critical Evaluation on Conservation Approaches in the Archaeological Site of Perge*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, s. 8 - 9.
[55] Nardi, R. (2014), *Conservation, Restoration, and Preservation in Classical Archaeology*, Encyclopedia of Global Archaeology , 1666 - 1674, New York : Springer, s.1668- 1669.
[56] Özgenel, L. (Ocak 2008), *A Tale Of Two Cities: In Search For Ancient Pompeii And Herculaneum*, METU Journal of the Faculty of Architecture, 8- 9.
[57] Petrillo, J. (2019), *a.g.e.*, s. 44, 46.

korumasına yönelik ortak bir bilinç oluşturmak amaçlanırken, dönemin sonuna doğru bu kapsamda oluşturulan kurumlar ve çıkarılan yasalarla bilinçlenme hızı ivme kazanmıştır.[58]

Fransız Devrimiyle birlikte, milletlerin kültürel miraslarının korunmasının ve bunlara yönelik bakımların yapılmasının ulusların sorumlulukları olması gerektiği düşüncesi güçlenmiştir. Kültürel miras eserlerinin ulusun ortak mirası olarak korunması için sınıflandırılması ve sistematik envanter kayıtları yapılarak arşiv oluşturulması önerisi öne çıkmıştır. Yaşanan gelişmeler hızlıca diğer Avrupa ülkelerinin koruma politikalarını da etkilemiştir.[59] Özellikle Roma'daki Fransız hükmü sırasında harap olan anıtların korunması ve restorasyonu için önemli atılımlar yapılmıştır.[60] 19. yüzyılın ilk yarısında Romalı mimar Giuseppe Valadier'in Roma'da yaptığı çalışmalar [61] sürecinde Roma Forumu'ndaki Titus Kemeri'nin orijinal parçalarını anıtın yeniden inşasında kullanması altı çizilmesi gereken bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Valadier bu çalışmada eski ve yeni malzemenin ayrımını belirtmesi ve orijinal ölçeğe bağlı kalmasıyla güncel restorasyon ilkelerinin gelişimine katkı sağlamıştır.[62]

1834 yılında, Yunanistan'ın hazırladığı ilk ulusal arkeoloji tüzüğünde, eski eserlerin devletin mülkiyeti altında yer alması, cezai yaptırımların belirlenmesi ve antika ihracatını engellemek için kararların bulunması yerel mirasın korunmasına

---

[58] Saraç, D. (2003), *History of Archaeological and Cultural Heritage Management in Turkey and Europe: a Look From the Part to the Present*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, s. 6 - 7.
[59] Bakacak, O. (2007), *a.g.e.*, s. 11.
[60] Jokilehto, J. (2002), *a.g.e.*, 69,75.
[61] *大場 豪,* (27 Ocak 2016), *A Historical Aspect of the Restoration Measure, Distinctions of Original and New Architectural Materials : A Case Study and Spreads in Italy and in the World*, 626 - 629, Tohoku University Repository, https://core.ac.uk/download/pdf/236073714.pdf (5 Mayıs 2023), s. 626.
[62] Schmidt, H. H. (6 - 12 Mayıs 1995), *Reconstruction of Ancient Buildings*, The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region, Los Angeles: The Getty Conservation Institute, s. 41 - 42.

ilişkin tarihi bir gelişmedir.[63] Ayrıca, yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan ya da dağılmış halde bulunan parçaların orijinaline yakın bir duruma getirilerek, ait oldukları bağlamda kullanılmaları gerektiği belirtilmiştir. Tüzüğün 61. maddesinde, Yunan anakarasında toprak üzerindeki ya da toprak altındaki her eserin kendi atalarına ait olmasından dolayı bunların tüm Helen halkının ortak mirası olduğu vurgulanarak kültürel miras ve ortak bir bilinç vurgusu yapılmıştır.[64]

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Viollet-le-Duc'ün miras olarak günümüze kadar ulaşan yapıların korunmasında yeni fikir ve uygulamalar ortaya koyduğu görülmektedir.[65] Viollet-le-Duc'ün benimsediği bakış açısına göre, restorasyon işleminin yapılacağı noktalarda önemli olan zamanın ruhunun korunması gerektiğidir. Bu ruhun ve özgünlüğün korunması için yapılacak olan değişikliklerin en az sınırda tutulması gerektiğini belirtmiştir.[66] Restorasyon işleminin yapıyı baştan inşa etmek olmadığının altını çizerek[67], her yapının kendine has bir değerlendirmeye tabi tutularak, belirlenen ortak ilkelere de uyması gerektiğini anlatmaktadır.[68]

19. yüzyılda diğer önde gelen isim olan Morris, koruma konusunda benimsediği prensipleri Eski Binaları Koruma Derneği Manifestosunda belirtmiştir. Bu manifestoda, koruma anlayışına göre minimum düzeyde müdahale ve bozulmaların

[63] Voudouri, D. (2008), *Greek Legislation Concerning the International Movement of Antiquities and Its Ideological and Political Dimensions*, A Singular Antiquity: Archaeology and Hellenic Identity in Twentieth-Century Greece, 125-139. http://dx.doi.org/10.12681/benaki.17982, s. 126.
[64] Mannoni, C. (2021), *Legislation on the Heritage Protection and Restoration of Antiquity. The Case of the Acropolis of Athens in the Nineteenth Century*, Max Planck Institute for Legal History and Legal Theory Research Paper Series, 8, s. 4 - 6.
[65]Kalcic, H. (Aralık 2014), *Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc and Monument Protection: A Case Study*, Urbani İzziv, 25 (2), s. 132.
[66] Mehr, S. Y. (2019), *Analysis of 19th and 20th Century Conservation Key Theories in Relation to Contemporary Adaptive Reuse of Heritage Buildings*, Heritage, 2 (1), doi:10.3390/heritage2010061, s. 922-923.
[67] Rouhi, J. (Aralık 2016), *Development of the Theories of Cultural Heritage Conservation in Europe: A Survey of 19th And 20th Century Theories*, 4th National & 2nd International Conference on Applied Research in Civil Engineering, Architecture and Urban Management, İran, s 3.
[68] Jackson, M. L. (2004), *The Principles of Preservation: The Influences of Viollet, Ruskin and Morris on Historic Preservation*, Yayımlanmamış Lisans Tezi, Southwestern Oklahoma State University, s. 9.

sürekli bakım işlemleriyle önüne geçilmesi gerektiği belirtilmiştir.[69] Tarihi binaların korunmasının tek bir metotla sınırlanmayıp eleştirel bir süzgeçten geçirilmesi, anıtların ise özgün öğelerinin bozulmadan yerinde korunması gerektiği, aksi halde yapılacak olan onarımın ya da taklit etmenin özgünlüğü bozacağı da bu metinde ifade edilmiştir.[70]

19. yüzyılın sonunda, Avrupa'da, arkeolojik mirasın korunmasına yönelik çeşitli yasalar oluşturmuştur. Özellikle John Lubbock etkisiyle, 1882 yılında İngiltere'de 'Antik Anıtları Koruma Yasası' kabul edilerek arkeolojik eserlerin korunmasına yönelik ilk yasal tanım yapılmıştır. Bu yasayla antik anıt listesi kapsamında yer alan anıtlara zarar verilmesi yasaklanmıştır.[71]

Devam eden süreçte, koruma uygulamalarına yönelik gelişmeler görülürken, arkeoloji ve kazı alanları da bu kapsamda ele alınmaya başlanmıştır. Özellikle Avrupa merkezli kazılarda arkeologlar tarafından koruma uygulamaları başlarken, bu uygulamalarda kullanılan teknikler ve uygulamaların kısa vadeli koruma sağlamaları üzerine tartışmalar ortaya çıkmıştır.[72]

Arkeolojik mirasın korunması, araştırmaların yapılması ve envanterleme gibi kavramların Avrupa merkezinde ortaya çıkmasında; tarımın gelişmesiyle arkeolojik alanların uğradığı tahrip, Fransız Devrimi sonrası anıtlara ve eserlere karşı değişen bakış açısı ve ülkelerin ulusal tarihlerine olan meraklarının artması önemli faktörler olarak sayılmaktadır. Bu nedenlere bağlı olarak arkeolojik kazı sayılarında artış yaşanmış ve tarihi anıtlara olan ilginin artmasıyla da eserlerin rekonstrüksiyonu ve restorasyon uygulamalarında artış olmuştur.[73]

---

[69] Bakacak, O. (2007), *a.g.e.*, s. 14.
[70] Jokilehto, J, (2002), *a.g.e.*, s.185.
[71] Saraç, D. (2003), *a.g.e.,* s. 7- 8.
[72] Sease, C. (1996), *a.g.e.,* s. 158 - 159.
[73] Saraç, D. (2003), *a.g.e.*, s. 6 - 7.

20. yüzyıla gelindiğinde ise, arkeolojik alanların sahip oldukları turizm potansiyeline bağlı olarak ekonomik faaliyet alanları olarak görülmeye başlanmışlardır. Özellikle kitle turizmi ve kontrolsüz kentleşme kültürel miras alanları için yeni tehditler yaratmışlardır. Meydana gelen tüm bu olumsuzlukları en aza indirmek, ya da belli bir oranda gidermek için çeşitli uluslararası belgeler ve tüzükler yayımlanmıştır.[74]

1906 yılında, ABD'de arkeolojik alanların korunmasına yönelik olarak Eski Eserler Yasası kabul edilmiş ve eski eserlerin yağmalanmasının önüne geçilmesi için yaptırımlar belirlenmiştir. Buna ek olarak, arkeolojik alanların araştırılması için yapılacak olan kazılara yönelik prosedürlerin belirlenmesinde etkili olmuştur.

20. yüzyılda bilimsel restorasyon uygulamalarında öncü mimar Giovannoni,[75] farklı tarihi aşamalardan geçen eserin sahip olduğu eklemelerden arındırılamaması gerektiği, anıtın yerinde tutularak, düzenli bakımının yapılması gerektiğini öne sürmüştür. Yapılacak olan değişikliğin minimum düzeyde ve basit bir şekilde yapılması ve yapılan her işlemin dikkatlice belgelenmesi gerektiğini belirtmiştir.[76] Giovannoni, sağlamlaştırma, yeniden birleştirme (anastilosis), temizleme ve tamamlayarak ya da yenileyerek olmak üzere 4 tür restorasyon tanımlaması yapmıştır.[77]

1931 Carta Tüzüğü'nün 3. Maddesinde, antik uygarlıklara ait olan eserlerin bütünlenmesi yerine sadece anastilosis tekniğinin kullanımına, yani esere ait dağılmış parçaların kullanılarak birleştirilme işleminin yapılabileceği ifade edilmiştir. Madde 10'da, kazı işlemleri sonrasında in-situ olarak bırakılacak olan eserlerin düzenli ve

[74] Ertosun, A. I. (2012), *a.g.e.,* s. 15- 16.
[75] Bakacak, O. (2007), *a.g.e., s.* 18.
[76] Jokilehto, J. (2012), Conservation Concepts, *Archaeological Sites: Conservation and Management*, 71 - 81, Getty Conservation Institute, s. 75.
[77] Jokilehto, J. (2002), *a.g.e.*, s. 222.

sürekli bir şekilde korunması gerektiği savunulmuştur. Madde 11'de ise, kazı çalışmalarının günlük kayıtlarının çizim ve fotoğraflamalarla desteklenerek güvenli ve kalıcı belgelenmelerin yapılması gerektiği belirtilmiştir.[78]

1931 yılında yayımlanan 'Atina Tüzüğü', eski eserler için modern koruma politikalarının savunulduğu ilk uluslararası belgedir. Uluslararası bağlamda arkeolojik sit alanlarına yönelik korumanın temeli bu tüzükle atılmıştır.[79] Tüzükte, gün yüzüne çıkartılan nesnelerin korunmasının mümkün olmadığı durumlarda toprak altına yeniden gömülmesi gerektiği gibi yöntemlerin altı çizilmiştir. Bu öncül öneriler günümüzde de arkeolojik alanlarda benimsenen metodolojinin önemli ilkeleri arasındadır. Tüzük ayrıca, arkeologlar ve mimarların uluslararası işbirliği içinde olması gerektiğini belirterek arkeolojik alanların korunması için disiplinler arası bir bakışın kökenini oluşturmuştur.[80]

Tüzükte, eserlere yönelik bir restorasyon çalışmasına başlanmadan önce kapsamlı bir analizin yapılması gerekliliği savunulurken, her bir müdahale durumuna da ayrı öneriler getirilmesi belirtilmiştir. Atina Tüzüğü'nde modern tekniklerin ve yöntemlerin kullanımını desteklenerek[81], anıtların bulundukları bağlamda korunmaları gerektiği ifade edilmektedir.[82]

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Avrupa'da arkeolojik ve kültürel mirasın korunmasına yönelik ortak çalışmalara, kurumlara ve tüzüklere bağlı olarak gelişmeler yaşanmıştır.[83] Bu bağlamda önemli bir gelişme de, farklı konularda uluslararası

---

[78] Carta Del Restauro (1931), http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0660878001536681682.pdf (3 Nisan 2023).
[79] Saraç, D. (2003), *a.g.e.*, s. 10.
[80] Bakacak, O. (2007), *a.g.e*, s. 19 - 20.
[81] ICOMOS (1931), *The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments*, https://www.icomos.org/en/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments (3 Nisan 2023).
[82] Sullivan, S. ve Mackay, R. (Ed.) (2012), *Archaeological Sites: Conservation and Management*, Los Angeles: The Getty Conservation Institute, s. 6.
[83] Saraç, D. (2003), *a.g.e.*, s. 11 - 13.

işbirliği için Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) 1945 yılında kurulmasıdır.[84] Bu gelişmelerin ardından silahlı çatışma durumlarında kültürel varlığın korunması için UNESCO'nun 'Lahey Sözleşmesi' 1954 yılında kabul edilmiştir. Bu tüzüğe, savaş sistemlerinin gelişmesiyle birlikte kültürel varlıkların aldıkları zarar oranında keskin bir artış olmasına bağlı olarak ihtiyaç duyulmuş, tüzüğün içeriğinde de kültürel miras eserlerinin insanlığın ortak mirası olduğunun altı çizilmiştir. Kültürel miras eserlerinde oluşacak zararların her milletin ortak suçu olarak kabul edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Kültürel mirasın korunmasının tüm milletlerin ortak görevi olması gerektiği ve koruma için her türlü uygun yöntemin kullanılması gerektiği ifade edilmiştir.[85]

1956 yılına gelindiğinde UNESCO'nun 'Arkeolojik Kazılara Uygulanabilir Uluslararası Prensipler Hakkında Tavsiye Kararı' kabul edilmiştir. Kazılarla ilgili temel prensiplerin belirlendiği bu metnin 2. maddesinde, tavsiye kararlarını kabul eden ülkelerin taşınabilir ya da taşınmaz arkeolojik mirasların kamu yararına değerlendirilmesi için çalışmalar yapması gerektiği vurgulanmıştır. Madde 4, 5 ve 6'da, her üye devletin arkeolojik mirasını korunması gerektiği belirtilirken; arkeolojik araştırma ya da kazıyı yapmakla yükümlü olanın devlet idaresi olduğunun altı çizilmiştir.

Madde 10'da, müzelerin açılmasıyla koleksiyonların yenilenmesi ve arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen eserlerin koleksiyonlarla karşılaştırılarak bilgi üretimin kolaylaştırılması gerektiği vurgulanmıştır. Madde 11 ve 12'de, arkeolojik alanlara gelen ziyaretçi için eğitimsel sergilere yer verilebileceği ve bu eğitimlerle bireyde

[84] UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, *UNESCO Tarihi*, erişim tarihi: 03.04.2023, http://www.unesco.org.tr/Pages/99/2.
[85] UNESCO (1954), *Lahey Sözleşmesi: Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Varlığın Korunması Sözleşmesi*, https://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/K-Lahey-Sozlesmesi-UNESCO,-1954.pdf (4 Nisan 2023), s 1.

geçmişe ait saygı bağının oluşturulmasının sağlanabileceği belirtilmiştir. Buna ek olarak yapılan çalışmalarla elde edilen arkeolojik bilginin bilir kişiler tarafından yayımlanmasıyla eğitimsel açının önemi vurgulanmıştır.

Madde 23 ve 25'te arkeolojik kazılarla elde edilen eserlerin ait olduğu ülkenin müzelerinde korunması gerektiği ve arkeolojik kazılarla eserlere yönelik detaylı belgeleme yapılmasının önemi ifade edilmiştir.

27. ve 29. maddelerde, her üye ülkenin eserlerin kaçak ticaretini engellemeye yönelik önlemler alması ve izinsiz yapılan kazıların önüne geçilmesi için bütün önlemleri alması gerektiğinin altı çizilmiştir.[86] Tavsiye kararında, arkeolojik sit alanlarının sahip oldukları evrensel miras değerine bağlı olarak korunma önlemlerinin uygulamaya konulması, bu alanlara yönelik dünya çapında saygınlığı arttıracağı savunulmuştur. Bu duruma ek olarak, arkeolojik sit alanlarının insanlığın ortak mirası olarak tanımlanacak değere sahip olmalarına bağlı olarak uluslararası alanda korunmalarının gerekliliğinin altı çizilmiştir.[87]

1960'larda ve 1970'lerde özellikle Avrupa'da yaşanan ekonomik ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak kentlerde hızlı bir yapılaşma ve sanayileşme süreci başlamıştır. Bu durum, arkeolojik alanlar başta olmak üzere, tarihi kent merkezleri ve doğal peyzaj alanlarının; yapılan büyük imar projeleri, kent dışı alanların tahribinin artması, kent alanlarının kontrolsüz genişlemesi ve kitle turizmi potansiyelinin artmasıyla büyük oranda tehditle karşı karşıya kalmışlarına sebep olmuştur.[88]

1964 yılında yayımlanan 'Venedik Tüzüğü' madde 1'de, anıt kavramının sadece tekil eserlerle sınırlanmayacağını, bu kavramın ait olduğu uygarlığı, tarihi olaylarla olan

[86] UNESCO (1956), *Arkeolojik Kazılara Uygulanabilir Uluslararası Prensipler Hakkında Tavsiye Kararı*, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/23839/mod_resource/content/1/ARKEOLOJİK KAZILARA UYGULANABİLİR ULUSLARARASI PRENSİPLER HAKKINDA.pdf (4 Nisan 2023), s. 1, 3.
[87] Sullivan, S. ve Mackay, R. (Ed.) (2012), *a.g.e.*, s. 7.
[88] Saraç, D. (2003), *a.g.e.*, s. 13 - 14.

ilişkisini ve çevresel bütünlüğü de içinde barındırması gerektiği ifade edilmiştir. Madde 2 ve 4'te, anıtların koruması için gerekli olan bütün tekniklerin kullanımından yararlanılması, böylece korumanın kalıcı olmasını sağlayarak sürekliliğinin sağlanması gerektiğinin altı çizilmiştir. Tüzüğün 3. maddesinde ise, eserlerin sadece sanatsal değerleri dolayısıyla değil, tarihi belge nitelikleri dolayısıyla da korunması gerektiği vurgulanmaktadır.

Arkeolojik alanlarda kalıntıların sürekli korunması için önlemler alınması gerekirken, 9. maddede belirtildiği gibi varsayımlara dayanan restorasyon ve yeniden inşa gibi yöntemlerden kaçınılmalıdır. Yapılacak olan onarım işleminin eserin tarihi ve estetik değerini korumaya yönelik yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Onarım işlemine başlamadan önce ya da onarım işlemi bittikten sonra anıtın tarihi ve arkeolojik incelemesinin yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca tüzüğün 15. ve 16. maddelerinde arkeolojik alanlarda sadece anastilosis tekniği onaylanırken, eser parçaların birleştirilmesinde kullanılan malzemelerin fark edilir olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Kazı işlemi de dahil olmak üzere, koruma ve onarım işlemlerinin çizim ve fotoğraflamalarla kayıt altına alınarak raporlamaların [89] yapılması gerektiği ifade edilmiştir. [90] Bu tüzük, arkeolojik sitlerin ve mimari kalıntıların korunmasına ilişkin ilkeleri ortaya koyarak 1960'lı yıllara kadarki en geniş kapsamlı uluslararası belge olmuştur.

Venedik Tüzüğü'nden bir yıl sonra 1965'te temel amacı sitlerin ve tarihi anıtların korunmasına yönelik ilke ve teknikleri geliştirmek ve buna yönelik her türlü

[89] ICOMOS (1964), *Venedik Tüzüğü*, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf (4 Nisan 2023).
[90] Sullivan, S. ve Mackay, R. (Ed.) (2012), *a.g.e.*, s. 7 - 8.

araştırmayı desteklemek olan ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) kurulmuştur.[91]

1969 tarihindeki 'Arkeolojik Mirasın Korunmasına Yönelik Avrupa Sözleşmesi' madde 3'te, izinsiz yürütülen kazıların önüne geçilmesi, arkeolojik bulguların kontrolünün sağlanması, araştırmanın donanımlı kişiler tarafından zarar vermeyen yöntemlerle sürdürülmesi ve kazılarda kullanılan yöntemlerde bilimselliğin öneminin altı çizilmiştir. Madde 5'te, arkeolojik alanlara yönelik hazırlanan kalkınma planları ile arkeoloji biliminin gereksinimleri arasında paralellik kurulmasına, planlama kararlarında farklı disiplinlerden kişilerin de katılmasına ve çevre etmeninin de plan kapsamı içinde düşünülmesi gerektiği belirtilmiştir.

Ayrıca madde 8 ve 9'da, arkeolojik araştırmalarla ilgili bilimsel yayınlardaki bilgilerin paylaşılmasına teşvik, miras bilincinin oluşturulmasına yönelik kamu için eğitimsel aktivitelerin önemi[92] arkeolojik sit alanının korunmasında sürdürülebilirliğin sağlanması için önemli sayılmaktadır.[93]

1972 tarihinde UNESCO tarafından insanlığın ortak değeri olarak sayılan doğal ve kültürel miras alanlarının tanımlanarak korunması ve korunmaya teşvik edilmesi için 'Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına İlişkin Sözleşme' kabul edilmiştir. Bu evrensel değere sahip olan doğal ve kültürel miras alanları UNESCO Dünya Mirası Komitesi onayıyla 'Dünya Mirası Alanı' statüsüne altında yer almaya başlamıştır. Dünya Miras Alanları, uluslararası değere sahip olup korunması gereken sitler, anıtlar ya da doğal alanlar olarak belirlenmiş alanlardır. Sözleşmeye taraf olan ülkeler koruma altına aldıkları kültürel ve doğal miras alanlarını Dünya

[91] Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi Türkiye Milli Komitesi, *ICOMOS*, http://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Icomos&dil=tr. (5 Nisan 2023).
[92] COE (1969), A*rkeolojik Mirasın Korunmasına Yönelik Avrupa Sözleşmesi*, Avrupa Antlaşma Dizisi, 66, Londra, http://www.alanbaskanligi.gov.tr/evrak/turkce/1968-Avrupa-Konseyi-Kararı-68-16.pdf (5 Nisan 2023).
[93] Bakacak, O. (2007), *a.g.e*, s. 23-24.

Miras Listesi kapsamına alınması için aday olarak sunmaktadırlar. 1972 ICOMOS Sözleşmesini kabul eden ülkelerin UNESCO'ya yaptıkları başvuruları takiben yapılan değerlendirmeler sonucunda, aday olarak sunulan alanlar Dünya Miras Komitesi'nin kararıyla bu listeye dahil edilmektedir.[94]

Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına İlişkin Sözleşme'nin 2. maddesinde, kültür mirası kavramının sadece insanlığın kendi ürettiği eserleri kapsamadığı, bu kavramın doğal miras alanlarını da içine alan bir bağlam olarak genişletilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Ayrıca, bu sözleşmede sadece tekil eser veya korunması gereken yapı toplulukları değil, evrensel değere sahip olan, insan yapımı ya da doğal oluşum sonucu meydana gelen geniş alanların da bu sözleşmeye taraf olan devlet tarafından korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasının önemi belirtilmiştir. Sözleşme temel olarak, miras tanımının ve kapsamının genişletilmesiyle birlikte yok olma riski altındaki ya da ihmal edilen bölgelerde yeni miras türelerinin keşfedilmesine de yardımcı olmuştur.[95] Bunlara ek olarak madde 27'de, taraf devletlerin sahip oldukları kültürel ve doğal miras alanlarının kendi halkları tarafından saygı duyularak, benimsenmesi için eğitim programlarının hazırlanması gerektiği savunulmuştur.[96]

Ayrıca bu sözleşme toplumdaki mirasa karşı olan bilincin gelişmesine katkı koymakta, diğer yandan kültürel ve doğa miras alanlarının yaşatılmasını sağlamak için uluslararası iş birliğine de teşvik etmektedir.[97]

80'lerde ve 90'larda kültürel miras olarak sayılan arkeolojik sit alanlarının sadece toprak üstü ya da toprak altında konumlanan eserlerden ibaret olmadığı, bu eserleri

[94] Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi Türkiye Milli Komitesi, *Dünya Miras Listesi'nde Türkiye*, http://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Dunyamirasilistesindeturkiye&dil=tr (5 Nisan 2023).
[95] Jokilehto, J. (2012), *a.g.e.*, s. 76.
[96] UNESCO (1972), *Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşmesi*, https://www.unesco.org.tr/Pages/161/177. (5 Nisan 2023).
[97] Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi Türkiye Milli Komitesi, *a.g.e.*

üreten halkların sosyal yönlerinin de bu kapsam içinde yer alması gerektiği düşüncesiyle miras kavramının geliştiği izlenmektedir. Bu gelişmelerin yanı sıra kitle turizmi ve çevresel sebeplerden kaynaklanan tehditleri önlemek için sit alanları ve çevrelerinin korumasında bütüncül çözümlerin üretilmesinin gerekliliği öne çıkmıştır.

1981 yılında yayımlanan Burra Tüzüğü'nde, somut kültür dışında manevi değer taşıyan soyut kültürün de bir tüzük kapsamında ele alınması bakımından miras değerinin farklı bir boyuta geçtiği anlaşılabilmektedir.[98] Arkeoloji bağlamında bakıldığında, bu tüzükte, Venedik Tüzüğü'nde değinilmeyen, yerel halkların manevi kültürlerinin ve değerlerinin korunması konularına odaklanılmıştır.[99] Koruma sırasında elde edilebilecek tüm bilgiler araştırılarak analiz edilmeli ve buna yönelik olarak farklı disiplinlerden de alınan yardımla multidisipliner bir çalışma yapılması gerektiği belirtilmiştir. Tekrardan kullanımı sağlanması planlanan alanın kültürel öneminin korunmasına dikkat edilerek, alanla uyumlu bir bağlam sağlanmasına dikkat edilmesi gerekilmektedir. Diğer yandan, tüzük kapsamında koruma süreçleri; değişim, bakım, koruma, restorasyon ve rekonstrüksiyon başlıkları altında geniş kapsamlı başlıklar halinde açıklanmıştır.[100]

Bu konulara dikkat edilerek, kültürel miras alanlarına yönelik planlamada ve yönetim sürecinde konumun alanın öneminin anlaşılması; politikalar hazırlarken tüm faktörlerin ve sorunların belirlenmesi gibi daha detaylı problem çözümlemelerine gidilmeye başlanmıştır. Süreç içine topluluk katılımlarının olması önemli bir etmen olarak kabul edilmiş, miras yönetimi ve koruma ayrılmaz bir bütün olarak değerlendirilmiştir.[101]

---

[98] Sullivan, S. ve Mackay, R. (Ed.) (2012), *a.g.e.*, s. 8.
[99] Bakacak, O. (2007), *a.g.e*, s. 25-26
[100] Petzet, M. ve Ziesemer, J. (Ed.) (2004), *The Burra Charter (1979, revised 1999),* International Charters for Conservation and Restoration: Monuments and Sites I, 2.Basım, Münih, s. 62, 64 - 67.
[101] Deniz, G. B. (2022), *a.g.e.,* s. 1209.

90'lı yıllara gelindiğinde, arkeolojik alanlara yönelik gerçekleşen zarar ve arkeolojik mirasa olan farkındalığın artması, ICOMOS'un Uluslararası Arkeolojik Miras Yönetimi Komitesi'ni (ICAHM) kurmasında etkili olmuştur. Bu komite, arkeoloji bilim dalıyla ilgilenenler arasında bilgi trafiğinin oluşturulmasını kolaylaştırmış ve bu alandaki araştırmalar için uluslararası bir merkez olmuştur. Komite'nin amacı, multidisipliner bir mecrada yönetim stratejileri belirlemek, arkeolojik mirasın envanterini oluşturmak ve bu mirasın toplumlar ile yönetimler açısından önemini vurgulamaktır.[102]

1990'da 'ICOMOS Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü' kabul edilmiştir. Burra Sözleşmesi'nde olduğu gibi bu tüzükte de soyut kavramlar miras kapsamında yer almış, ayrıca su altındaki arkeolojik sit alanlarını da korunması gereken kültür mirası olarak tanımlanmıştır. Bu tüzük arkeolojik mirasın korunması ve devamında da yönetimine yönelik en kapsayıcı uluslararası tüzüklerden biri olarak tanımlanmaktadır.[103]

Tüzüğün 6. maddesinde, anıtların ve sitlerin bulundukları bağlamdan koparılmadan korunmaları gerektiği savunulmaktadır. Miras alanlarında yapılacak olan kazı işleminin, sadece eser gün yüzüne çıkarıldıktan sonra düzenli bakım ve korumasının yapıldığı takdirde kabul edilebileceği belirtilmiştir.

Tüzük kapsamında kamu otoritesi ya da yasa koyucuların sorumlulukları gibi koruma uygulamalarının farklı yönlerine değinilmiştir. Halka, kültür miras alanlarıyla ilgili bilgi verilerek çağdaş toplum kökenin oluşturulması ve halkın, arkeolojik mirasın korunmasına dahil edilmesi gibi noktalar vurgulanmıştır. Arkeolojik mirasa yönelik envanterleme, araştırma, dokümantasyon, bakım, ve koruma gibi noktalarda geniş

[102] Saraç, D. (2003), *a.g.e.*, s. 21.
[103] Sullivan, S. ve Mackay, R. (Ed.) (2012), *a.g.e.*, s. 9.

tanımlamalar yapılmıştır.[104] Tüzükte özellikle, arkeolojik mirasın araştırılmasında en yaygın kullanılan yöntem olan kazının zarar verici yönüne dikkat çekilerek, mümkün oldukça az zarar veren yerden ve havadan belgeleme yöntemlerinin kullanımına dikkat çekilmektedir.[105] Kalıntıların korunmasında arkeoloğun kritik öneme sahip olduğu ortaya konarak, tüzüğün arkeolojik alanın yönetimi bağlamında da uluslararası bir belge olduğu ifade edilmiştir.[106] Arkeolojik mirasın gelecek kuşaklara katarımı için hükümet personeli, araştırmacılar ve halkın da dahil olduğu bir ortaklık geliştirilmesi gerektiği savunulmuştur.[107]

1969 yılında yayımlanan Avrupa Sözleşmesi'nin değiştirilmiş şekli 1992 yılında 'Avrupa Arkeolojik Mirasının Korunması Sözleşmesi' olarak yayımlanmıştır. Bu tüzükte arkeolojik mirasın sadece içinde bulunduğu devletin değil, tüm Avrupa ülkelerinin ortak sorumluluğunda olması gerektiğinin altı çizilmiştir. Madde 2'de, koruma altına alınması gereken alanların tespit edilmesinde, toprak altı veya deniz altındaki varlıkları bilinen eserlerin de dahil edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Şu an gün yüzüne çıkarılmamış ve ileride araştırılmalarını kolaylaştırmak için bu miraslara yönelik kapalı alanlar yaratılması gerektiği ifade edilmiştir.

Sözleşmenin 5. maddesinde öne çıkan nokta ise, şehir ve kırsal bölge planlamalarında arkeolojik mirasın korunmasına yönelik adımların atılması ve arkeologların, şehir ya da bölge planlamacılarıyla ortaklaşa çalışması gerektiği vurgulanmıştır. Diğer yandan yüksek oranda ziyaretçi bekleyen arkeolojik alanlara

[104] Sullivan, S. ve Mackay, R. (Ed.) (2012), *a.g.e.*, s. 9.
[105] ICOMOS (1990), *Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü*, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0574229001536913919.pdf (5 Nisan 2023).
[106] Bakacak, O. (2007), *a.g.e*, s. 25 - 26.
[107] Saraç, D. (2003), *a.g.e.*, s. 21 - 22.

yönelik yapılan yapısal düzenlemelerin, miras alanı ve çevresinin bilimsel veri niteliğinin zarar görmesinin önüne geçileceği vurgulanmıştır.[108]

Venedik Tüzüğü'nden uyarlanarak genişletilen 'Nara Özgünlük Belgesi' 1994 yılında kabul edilmiştir. Tüzük temel olarak kültürel mirasın korunmasındaki gelenekselleşen kavramları ve uygulamaları tartışmaya açmıştır. Tüzüğün 2., 4. ve 5. maddelerinde, özgünlüğün en önemli kriter olması gerektiği vurgulanırken, insanlığın ortak belleği sonucunda oluşturduğu her oluşuma saygı göstermek, onu korumak ve geliştirmek gerektiği savunulmaktadır.[109] Bu belgeyle, somut ve soyut kültür varlıklarının değer yargılarının tek bir ölçüte dayandırılamaması gerektiğinin altı çizilmiştir.[110]

2.2.2 Arkeolojik Alanların Korumasında Sürdürülebilirlik Kriterleri

Sürdürülebilirlik kavram olarak ilk defa ekolojik süreçlerin korunmasıyla ilişkilendirilse de 1980 yılında yayımlanan Dünya Koruma Stratejisi kapsamında bahsedilmiştir.[111] Özellikle 20. yüzyılda uluslararası ortamda kabul gören, Burra Tüzüğü, Aotearoa Tüzüğü, Uluslararası Arkeolojik Miras Yönetimi Tüzüğü ve Kültür Turizmi Şartı gibi tüzükler arkeolojik alanların korunması için önde gelen kaynaklar olmuşlardır. Bu tüzüklerde asıl benimsenen ortak anlayış, tarihi alan dokularının bütünlüğünün uzun vadede korunması gerektiğidir.[112] Kültürel miras alanlarının sürdürülebilirlik kapsamı içinde yönetilmesi UNESCO'nun Dünya Kültür ve Tabiat Mirasının Korunması Sözleşmesi'yle de vurgulanmıştır.[113]

---

[108] Council of Europe (1992), *Avrupa Arkeolojik Mirasının Korunması Sözleşmesi (Değiştirilmiş Şekli)*, https://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/arkeolojiyeni03.pdf (05 Nisan 2023). s 1, 2.

[109] ICOMOS Türkiye, *Nara Özgünlük Belgesi*, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0756646001536913861.pdf. (5 Nisan 2023).

[110] Sullivan, S. ve Mackay, R. (Ed.) (2012), *a.g.e.*, s. 9

[111] Bozlağan, R. (Ekim 2010), *Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı*, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 50, 1011 – 1028, s. 1017 - 1018.

[112] Jones, K. L. (2007), *Caring for Archaeological Sites: Practical Guidelines for Protecting and Managing Archaeological Sites in New Zealand*, Science & Technical Publishing, s. 17 - 18.

[113] Erdoğan, M. ve Çobanoğlu, Ş. A. (2019), *Sustainable Cultural Heritage Management: Example of Troy Archaeological Sites*, Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research, 3 (1), s. 41.

Dünya'da gittikçe popüler bir araştırma alanı olan arkeoloji ve arkeolojik alanların korunmasına yönelik uygulamaların gelişmesi arkeolojik mirasa olan farkındalığı arttırarak kültür turizmi kavramınının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu gelişen anlayışta arkeolojik alanların kültür turizminin ve sürdürülebilir turizmin merkezi haline gelmesiyle[114] miras alanlarının alacağı zarar oranı da yükselmiştir.[115]

Genel çerçeveden bakıldığında farklı etmenlere bağlı olarak arkeolojik miras alanlarının aldığı zararların önüne geçilebilmesinde sürdürülebilir koruma konusunda yapılan çalışmalar gün geçtikçe yaygınlaşmaktadır. Mevcut arkeolojik mirasın korunarak gelecek nesillere aktarılması konusunda sadece modern koruma metotlarının kullanılmasının yeterli olmayacağı, halkın bilinçlendirilmesi gibi sosyal yönün ve ekonomik açının da sürdürülebilirlik bağlamında önemli noktalar olduğu kabul edilmiştir. Arkeolojik mirasın sürdürülebilir korumasında diğer önemli nokta, arkeolojik alanla etkileşimde olan toplum bireylerinin ve mirasın korunması konusunda farklı disiplinlerden uzmanların katılımlarıyla hazırlanacak olan ortak çalışma ile alanın korumasında etkin ve doğrusal kararların belirlenmesi [116] sağlanacaktır. [117] Arkeolojik alanın uzun vadede korunmasında, etkileşim içinde olduğu yerel halkın çıkarlarının arasında yer alması sürdürülebilirliğin sağlanmasında önemli bir etmen olarak sayılmaktadır.[118]

---

[114] Nestico, A. ve Ruocco, G. D. (2018), *Archaeological Site Conservation and Enhancement: An Economic Evaluation Model for the Selection of Investment Projects*, Sustainability, 10 (3907), 1 - 13, doi:10.3390/su10113907, s. 4.

[115] Keskin, Y. ve Zeren, M. T. (Şubat 2022), *Arkeolojik Alanlarda Mimari Düzenlemelerin ve Sunum Tekniklerinin Türkiye'deki Örnekler Üzerinden Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi,* Artium: Architecture, Urbanism, Design and Construction, 10 (1), s. 22- 23.

[116] Güneş, G. (2011), *Korunan Alanların Yönetiminde Yeni Bir Yaklaşım: Katılımcı Yönetim Planları*, Ekonomi Bilimleri Dergisi, 3 (1), s. 51 - 52.

[117] Erdoğan, M. ve Çobanoğlu, Ş. A. (2019), *a.g.e.* , s. 42-43.

[118] Maruchi, Y. ve Engelbert, W. (22-25 Kasım 2011), *An Approach to Sustainable Conservation and Care Concepts for Archaeological Sites in Dülük and on Dülük Baba Tepesi (Gaziantep)*, 5th International Congress on Science and Technology for the Safeguard of Cultural Heritage in the Mediterranean Basin Volume I - Resources of the Territory, Türkiye, s. 272.

Arkeolojik eserlerin fiziksel bütünlüğünü yansıtan özgünlük değeri[119], bir tür belge niteliğinde olmaları ve zarar görmeye oldukça açık olmaları, bu mirasın tespit edilerek belgelenmesine ve sürekliliği sağlanarak korunması için çalışmalar yapılması gerekmektedir. Uygulanması planlanan koruma metotlarının dikkatlice seçilerek eserlerin herhangi bir zarar görmemesi arkeolojik alanların sürdürülebilir korunmasındaki ana hedef olması gerekmektedir. Bu bağlamda arkeolojik alanlardaki eserlerin korunması için yapılması gereken öncül işlem düzenli bakım ve restorasyondur. Yapılacak olan düzenli bakımlarla kültür mirasının kimliğinin korunması amaçlanırken, restorasyonla da mirasa maddi bütünlüğünün geri kazandırılması için müdahaleler yapılmaktadır.[120]

Devam eden süreçte bulguların ve eserlerin topluma ve gelenlere sunulması için modern yöntemlerin kullanılması önemli bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.[121] Arkeolojik alanlarda eserlerin in situ olarak ve bunların modern sunum yöntemleri ile sergilenmesi hem içinde bulunduğu toplumun miras alanlarını benimsemesine hem de ziyaret edenler tarafından daha rahat bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır. In situ olarak sergilenen eserlerin üstü kapalı ve korunaklı bir alanında, bulundukları yerden taşınması zorunlu olan eserlerin de arkeolojik alan için tasarlanan müzelerde sergilenmesi de sürdürülebilirlik kapsamında incelenebilmektedir. Bu tip alanlarda üç boyutlu anlatımlar, sanal gerçeklik tasarımları, simülasyonlar ve deneysel arkeoloji uygulamaları olmak üzere ziyaretçinin sadece okumayla değil, birden çok duyu niteliğiyle algılayabileceği sergileme teknikleri tercih edilebilmektedir. Diğer yandan arkeolojik alanlarda yapılan peyzaj düzenlemeleri ile de ziyaretçinin dolaşım rotasının geliştirilerek, arkeolojik alana olan erişiminin arttırılması da miras alanına

[119] Jones, K. L. (2007), *a.g.e.*, s. 18.
[120] Nesticò, A. Ve Ruocco, G. D. (2018, Ekim), *a.g.e.* , s. 4.
[121] Keskin, Y. ve Zeren, M. T. (2022, Şubat), *a.g.e.*, s. 22.

canlılık katmaktadır.[122] Buna ek olarak, herkes tarafından arkeolojik miras alanına yönelik erişilebilirliğin ve görünebilirliğin arttırılması için güncel bir web sitesinin oluşturulması da önemli bir etkendir.

Arkeolojik miras alanlarının eğitim bünyesinde yer almasıyla hem toplum için hem de gelen ziyaretçi için alanların kültürel öneminin anlaşılması ve alanlara yönelik koruma bilincinin oluşması kolaylaştırılabilir. Küçük ve genç yaş gruplarının eğitimleri içinde arkeolojik alanlara yönelik etkinliklerin yapılması, seminerlerin verilmesi, konuyla ilgili kitapların basılması gibi eğitim altında yapılacak olan faaliyetler arkeolojik alan korumasındaki sürdürülebilirlik kavramının anlaşılmasında etkili olacaktır.[123] Değinilen noktalarla arkeolojik miras alanlarının korunmasına yönelik sürdürülebilirliğin sağlanması için yapılması gereken işlemler ve çalışmalar belirtilmeye çalışılmıştır.[124]

2.3 Arkeolojik Alanlarda Yönetim

2.3.1 Arkeolojik Alanlarda Yönetim Kavramı, Tarihçesi ve Gelişimi

Yenilenmesi mümkün olmayan kültürel miraslar, değişen dünya düzenine bağlı olarak gelişen şehirler ve iskan alanları, çağdaş yaşamın getirileri gibi başlıca sebeplere bağlı olarak önemli tehditlere maruz kalmaktadır. Arkeolojik mirasın yönetimi konusunda öne çıkan sorunlar; siyasi ve politik olanlar, yasal sorunlar, ekonomik olanlar, uzman eksikliğinden kaynaklanan sorunlar ve koordinasyon eksikliğinden kaynaklananlar olarak sıralanabilmektedir.

Bu yaşanan sorunlara bağlı olarak arkeolojik alanlar gibi miras alanlarının yönetilmesi zorunlu bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Miras alanların

[122] Aysun, T. (2016), *Arkeolojik Peyzajların Sunumunda Kullanılan Yapısal Unsurların İrdelenmesi*, İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, 6 (13), 131-146, s. 135.
[123] Keskin, Y. ve Zeren, M. T. (2022, Şubat), *a.g.e.*, s. 22- 23.
[124] Nesticò, A. Ve Ruocco, G. D. (2018,Ekim), *a.g.e.*, s. 4-5.

yönetilmesi kavramı aslında farklı disiplinleri bünyesine katan, yasal, parasal ve yönetsel düzenleme sistemi içinde devamlılığı sağlayan bir kurgudur.[125]

Yönetim planı, arkeolojik kültür miras alanlarının ihtiyaçlarını ve önceliklerini belirleyerek, bu alanların korunup kullanılmasına yönelik kararların ve uygulamaların bir çatı altında toparlanmasını sağlayan rehber niteliğinde sistematik bir belgedir.[126] Buna ek olarak yönetim planı, kültürel miras alanlarının korunması, muhafaza edilmesi, planlanması ve ekonomik kalkınma ile toplumun ihtiyaçları arasında alanın sürdürülebilir korumasının kurgulandığı yasal süreç olarak tanımlanabilmektedir.[127] Yönetim planının amacı, arkeolojik alanın sürdürülebilir korumasını sağlayarak, toplum ile alanı ziyaret edenlerin miras alanının değerini en doğru şekilde anlamalarına sağlamaktır.[128] Buna ek olarak miras yönetimi ile eserlerin korunarak gelecek nesillere aktarımı da sağlanmaktadır.[129] Buna bağlı olarak da, alanın etkileşimde olduğu halk ile toplumdan bireylerin de yönetim planı kurgusuna dahil edilmesi önemli rol oynamaktadır.[130]

Pratik bir uygulama sunan yönetim planı, arkeolojik alana yönelik belirlenecek kararların yönlendirilmesini sağlamakla yükümlüdür.[131] Yönetim sistemiyle ilgili yapılandırmalar UNESCO, ICOMOS vb. uluslararası toplumlar tarafından kurgulandığı gibi merkezi yönetim, belediye ya da topluluklar tarafından da meydana getirilebilmektedir.[132]

---

[125] Yetkin, F. B. (2019), *Arkeolojik Sit Alanlarının Korunmasında Alan Yönetimi Planlarının Rolü ve Etkilerinin Analizi: Harran - Şanlıurfa Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, s 55.
[126] Aksoy, A. ve Enlil, Z. (2012), *Kültürel Miras Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar*, Kültürel Miras Yönetimi, 1. Basım, 2 – 29, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımları, s. 13.
[127] İnan, Y. (2018), *Arkeolojik Alan Yönetimi: Eflatun Pınar Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, s. 39.
[128] Orbaşlı, A. (2018), Arkeolojik Alanlarda Yönetim Planlaması, E. U. Tümer (Ed.), *Arkeolojik Alanlarda Koruma ve Alan Yönetimi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 25.
[129] Aksoy, A., Enlil, Z. (2012), *a.g.e.*, s. 10.
[130] Young, C. (2007), *Foreword*, M.P.Kellinger ve I.Scott (Ed.), Recent Developments in Research and Management at World Heritage Sites, Oxford: Oxford Archaeology, s. vii.
[131] Orbaşlı, A. (2018), *a.g.e.*, s. 25.
[132] Aksoy, A., Enlil, Z. (2012), *a.g.e.*, s. 10.

Kültürel miras yönetimi, toplum için önemli olan tarihi alanlar ya da yapılar gibi somut olan nitelikler ile dans, ritüel, şarkı gibi somut olmayan kültürel varlıkları da bünyesine katan iki başlığı da kapsamaktadır. Arkeolojik miras alanlarının yönetimi, alanı etkileyen ya da alanda gerçekleşen tüm süreç ve olayların yönetimidir. Miras yönetimine yönelik olarak alanın sahip olduğu değerlerle birlikte korunması anlayışında dokümantasyon, yasal düzenleme, uzmanlığın arttırılması, danışma, katılım, uzmanlık ve devlet sorumluluklarının gözden geçirilmesi gibi başlıklar yönetim planlanmasında önemli noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır.[133] Bunlara ek olarak ziyaret, personel alımı, finansman, alan kullanım düzenlemeleri, kamu hizmetleri ve yasal korumalar da yönetim kapsamında olan noktalardır.[134]

Arkeolojik alanların bulunduğu konumundan, alanların sahip olduğu tehditler, kalıntıların durumu, alanın önemi, idari ortam ve mevcut kaynaklara göre uluslararası alanda farklılık göstermelerine bağlı olarak her alan için yaratılması gereken yönetim planının her site için özel çözümler içermesi gerekmektedir. Buna ek olarak, arkeolojik alanlara yönelik hazırlanan bütün yönetim planlarının ortak amacı sit alanının değerlerinin korunmasıdır.[135]

Yönetim planlarının miras alanlarına göre doğal, kentsel ve arkeolojik olmak üzere farklı niteliklere sahip noktalara yönelik kurgulanabilmektedir. [136] Alan yönetiminin uygulandığı nokta sadece arkeolojik alanla sınırlı kalmamalı ve miras alanının etkilediği her noktanın kültürel, ekonomik, sosyal ve eğitim açısından değerlendirme kapsamına girmesi gerekmektedir. Yönetim planlarıyla miras alanları

[133] İnan, Y. (2018), *a.g.e.*, s. 39, 41 - 42.
[134] Neykova, S. (2019), *Keep It or Lose It: Preservation Strategies for Archaeological Sites*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Münih Teknik Üniversitesi, s. 65.
[135] De la Torre, M. ve Lean, M. M. (1997), *The Archaeological Heritage in the Mediterranean Region,* M. De la Torre (Ed.), The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region*,* 5-14, Los Angeles: The Getty Conservation Institute, s. 12.
[136] Orbaşlı, A. (2018), *a.g.e.*, s. 25.

yasal açıdan koruma altına alınarak, merkezi yönetimler, sivil toplum kuruluşları, bu alanla ilgilenen paydaşların, yerel halkın[137] ve farklı uzmanlık alanlarından bireylerin ortak çalışmasıyla oluşturulmalıdır. Belirtilenlere bağlı olarak arkeolojik alan yönetimi için yapılacak çalışmaların belirli bir sistematik düzen odağında yapılması gerekmektedir.[138]

Yönetim planının oluşturulmasında temel aşamalar ise, arkeolojik alanın tanımının yapılması, değerlerinin belirlenmesi, risklerin saptanması, sunumu, korunması ve restorasyonu, yöntemlerin belirlenmesi, ziyaretçi yönü gibi kısımları içermesi gerekmektedir. Her arkeolojik alanın birbirinden farklı değerlere sahip olmasından dolayı her alan için ayrı yönetim planı stratejileri belirlenmekte ve zamanla değişen şartlara bağlı olarak revize edilmesi gerekmektedir. Yönetim planında, miras alanı için belirlenen politikaların uzun vadeli uygulama ve değiştirilebilirlik ilkelerini barındırması sürdürülebilirliğin sağlanmasında önemlidir.[139]

Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra, kentlerdeki sanayileşme ve savaşlarla bağlı yaşanan zararlardan sonra insanların yaşamlarının bir parçası olan kültürel mirasların yeninden inşası için bir çaba görülmüştür.

1950'lerde savaşa bağlı yıkımlardan sonra insanların yaşadıkları alanın kendi kimliklerinin bütünlüğünü temsil ettiklerini savunmasıyla, kendi miraslarına sahip çıkma ve ortak bir Avrupa kültürü yaratma anlayışı yayılmaya başlamıştır.[140] Yaşanan gelişmeler arkeolojik miras bilincini tetikleyerek, bu mirasların yönetiminin

[137] Kortanoğlu, M. S. (2014), *Arkeolojik Alanlarda Alan Yönetimi Planlamasının Hukuksal ve Kurumsal Açıdan Değerlendirilmesi*, A. Özfırat (Ed.), Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar Veli Sevin'e Armağan, 387 – 392, İstanbul: Ege Yayınları, s. 388.
[138] Aksoy, A., Enlil, Z. (2012), *a.g.e.*, s 10.
[139] Kortanoğlu, M. S. (2014), *a.g.e.,* s 388.
[140] Gültekin, N. (2012), *Cultural Heritage Management: The Case of Historical Peninsula in İstanbul*, Gazi University Journal of Science, 25(1), s. 235.

şekillenmesinde önemli katkılar sağlamıştır. 1947 yılında Avrupa arkeolojik mirasın yasal düzenlemeleri konusunda sırasıyla İtalya'da ve diğer ülkelerde yönetim yetkisi, miras alanının sınırları içinde bulunduğu bölgelere ya da kendi kendini yönetebilen makamlara aktarılmıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, değişen dünya düzeniyle kültürel miras yönetimi ve alan yönetimin gelişimi gittikçe popülerleşen bir konu haline gelmiştir.[141] 60'lı ve 70'li yıllardaki ekonomik gelişmeler ve sanayileşmeyle birlikte kentlerin büyümesi arkeolojik miras alanlarını ve doğal peyzajı tehdit eder bir hale gelmiştir. Bu tehditlerinin önüne geçmek ve arkeolojik alanların korunması için uluslararası alanda atılımılar yapılmış ve uluslararası sözleşmeler yayınlanmıştır.[142] Bu kapsamda kültürel mirasın korunması ve yönetimi konusunda UNESCO, Avrupa Konseyi, ICOM, ICOMOS ve ICAHM gibi önde gelen uluslararası kurumlar ve konseyler tarafından yapılan çalışmalar ve çıkarılan tüzükler[143] dünyaca kabul edilen koruma ve yönetim prensiplerini belirlemişlerdir.[144] Bu uluslararası alan yönetim organlarının amacı, arkeolojik mirasın etrafında oluşan her konuyla ilgili tartışma ortaya koyarak alan yönetiminin geliştirilmesi ve mirasın korunmasının dünya çapında desteklenmesine yönelik yönergeler geliştirmektedirler.[145]

1972'deki Dünya Miras Sözleşmesi'ni kabul eden ülkeler kendi topraklarında yer alan evrensel değere sahip noktaların saptanması, yasal koruma altına alarak, alanla ilgili dosya hazırlayarak UNESCO'ya sunmakta ve Dünya Miras Listesi'ne aday olmaktadır.[146] Uluslararası alanda korunmaya ihtiyaç duyan doğal alanlar, anıtlar

[141] İnan, Y. (2018), *a.g.e.*, s. 38.
[142] Saraç, D. (2003), *a.g.e.*, s. 11 - 14.
[143] Cleere, H. (2005), *Introduction: the Rationale of Archaeological Heritage Management*, H. Cleere (Ed.), Archaeological Heritage Management in the Modern World, 1-23, Londra ve New York: Routledge, s. 6.
[144] İnan, Y. (2018), *a.g.e.*, s. 38.
[145] Neykova, S. (2019), *a.g.e.,* s. 65.
[146] Ahunbay, Z. (2018), *a.g.e.*, s. 13.

ve sitlerin gibi miras alanlarının Dünya Miras Listesi'ne dahil edilmeye [147] başlamasıyla ülkelere sağladığı ekonomik ve turistik getiri fark edilmiş ve bunun sonucunda da arkeolojik miras alanlarının korunmasındaki farkındalık artmıştır. Bu kapsamda UNESCO, Dünya Miras Listesi kapsamına giren arkeolojik sit alanlarının bir yönetim planına sahip olması gerektiğini savunmuştur.[148]

1979 yılında yayımlanan Burra Tüzüğü ile, sit alanı planlaması ve yönetim aşamasında alanın soyut niteliği olarak kültürel öneminin kavranması, alana yönelik politikaların belirlenerek, bu politikalarla uyumlu yönetmenin sağlanması gerektiğine değinilmektedir. Bu sistematik gelişim içinde sit alanı korumasında alana yönelik sosyal, manevi veya kültürel sorumlulukları olan halktan bireylerin ve paydaş konumunda bulunanların katılımının gerçekleşmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. [149] Arkeolojik alanın korunması ve alanın miras yönetiminin ayrılmayan bir bütün olduğu da aktarılmıştır.[150]

1990'da yayımlanan ICOMOS Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Şartı ile miras alanının yönetimin sahip olduğu önem vurgulanarak maddi kaynakların bu uygulama için ayrılması gerektiği söylenmiştir. Buna ek olarak sit alanının içeriği ve niteliğinin detaylı bir şekilde bilinmesi için arkeolojik araştırmanın yapılmasının yönetim sistematiği içerisindeki en temel nokta olması gerektiği vurgulanmıştır.[151]

1993 yılında ICCROM tarafından yayınlanan Dünya Miras Alanları İçin Yönetim Rehberi'nde arkeolojik miras alanlarının yönetiminde gereken temel bilgileri detaylı bir şekilde aktarması bakımında önemli bir kaynaktır.[152] Rehberde yönetim

[147] T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Dünya Miras Listesi,* https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44423/dunya-miras-listesi.html (30 Mart 2023).
[148] Yetkin, F. B. (2019), *a.g.e.*, s. 69.
[149] ICOMOS (2013), *The Burra Charter. The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0795934001587381516.pdf (30 Mart 2023), s. 4 - 5.
[150] Deniz, G. B. (2022). *a.g.e.* , s.1209.
[151] ICOMOS (1990), *a.g.e.,* s. 2.
[152] Kortanoğlu, M. S. (2014), *a.g.e.*, s. 389.

planlamasındaki sistematiğin ve uygulamanın belirli sürelerde kontrol edilerek güncellenmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Ayrıca kaynakta, süre uzunluğuna bağlı olarak 30 yıla kadar kapsayan uzun vadeli yönetim planı, 5 yıllık orta vadeli planlar ve yıllık planlar olmak üzere 3 tip yönetim planı şemasına da değinilmiştir.[153]

2002 yılında Dünya Mirası Hakkında Budapeşte Deklarasyonu ile yerel toplumların miras alanlarının korunması ve yönetimine katılımının sağlanmasının önemi belirtilmiştir. Buna ek olarak yönetim ve koruma konusundaki standartların belirlenmesinde hem diğer ülkelerden hem de uluslarasraı kuruluşlar tarafından tanınan danışma organlarıyla iş birliği yapılmasının gerekliliği belirtilmiştir.[154]

2008 yılına gelindiğinde ise, Hükümetler arası Dünya Kültür ve Doğal Mirası Koruma Komitesi'nin Dünya Miras Sözleşmesinin Uygulamasına Yönelik İşlevsel İlkeler Rehberi'ne göre, sistematik ve uygulanabilir bir yönetim planının uygulama, değerlendirme ve geri bildirim kurgusunun olması, gerekli kaynakların kullanımı, kapasitenin arttırılması ve yönetim sisteminin nasıl çalıştığına dair açıklama yapılması gibi noktaları içermelidir.[155]

2.3.2 Arkeolojik Alanların Yönetiminde Sürdürülebilirlik Kriterleri

Arkeolojik miras alanlarının sürdürülebilir yönetimi, sistemli ve farklı alanlardan bireylerin katılımıyla gerçekleşen bir yönetim çalışması olarak açıklanabilmektedir.[156] Arkeolojik alanlar için hazırlanan yönetim planları, miras alanlarının bütüncül bir çatı altında sadece günümüz için değil gelecekte de devamlılığını ve sürdürülebilir korumasını sağlayan belgeler olmalıdır. Alan

[153] Feilden, B. M. ve Jokilehto, J. (1998), *Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites*, 2. Basım, Roma: ICCROM, s. 23.
[154] World Heritage Committee (2002), *The Budapest Declaration on World Heritage*, https://whc.unesco.org/archive/2002/whc-02-conf202-5e.pdf. (1 Nisan 2023), s. 5.
[155] World Heritage Centre (2012), *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention,* https://whc.unesco.org/archive/opguide08-en.pdf. (1 Nisan 2023), s. 27.
[156] Erdoğan, M. ve Çobanoğlu, Ş. A. (2019), Sustainable Cultural Heritage Management: Example of Troy Archaeological Sites, *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 3 (1), s. 41.

yönetiminin sürdürülebilir olması için, sit alanına ekonomik işlev atfedilmesi, alanın günlük hayata dahil edilmesi ve miras değerinin gelecek nesillere aktarma amacı gütmesi gerekmektedir.[157] Arkeolojik alan için yönetim kavramında, miras alanı değerlerinin hem etkileşim içinde olduğu halktan bireyler hem de alanı ziyaret eden kişiler tarafından benimsenmesi, aynı zamanda da finansal açının entegrasyonu da[158] sürdürülebilirliğinin sağlanmasındaki amaçlar arasındadır.

Planının sürdürülebilir olması için şu anda yapılan ve gelecek zamanda yapılacak eylemlerin sonuçları detaylı bir şekilde incelenerek rapor hazırlanması gerekmektedir. Yönetim planının devamlılığın sağlanmasında miras alanının tümünü kapsayan bir bakış açıcısı benimsenerek, alan ve etkileşimde olduğu çevrenin bağlantıları araştırılarak analiz edilmelidir. Bir yönetim planının başarılı olması, tehditler ve zorluklar karşısında eylem biçimlerinin belirlemesine ve değişen koşullar karşısında uyum sağlayan bir yapıda olmasıyla sağlanmaktadır.[159]

Sürdürülebilirlikte miras alanının sadece fiziksel olarak korunması değil, bu alanın etkileşimde olduğu topluma ekonomik ve sosyal açıdan katkı sağlaması da gerekmektedir.[160] Sürdürülebilir yönetim planında tüm paydaşların ve alana ilgisi bulunan bireylerin tanımlama, tasarım ve işlevlendirme gibi içeriklere[161] dahil edilmesi yönetim planının başarıya ulaşmasındaki önemli etmenlerden biri olarak sayılmaktadır.[162] Alanda sürdürülebilir korumanın gerçekleşmesi için uzman, alana yönelik ilgisi olan, yönetim planının şekillenmesini etkileyen ya da planlamadan

---

[157] Kuşçuoğlu, G. Ö. (2019), *Tarihi Çevrelerde Alan Yönetiminin Sürdürülebilirliği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, s. 50 - 51.
[158] Özcan, K ve Yenice, M. S. (2008). *Arkeolojik Mirasın Sürdürülebilirliği: Koruma–Geliştirme Stratejileri İçin Bir Yöntem Önerisi Konya - Alaaddin Tepesi, Türkiye Örneği,* Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*,* 5(1), s. 7.
[159] Thomas, L. ve Middleton, J. (2003). *World Commision on Protected Areas (WCPA): Guidelines for Management Planning of Protected Areas*, Cambridge: Cardiff University, s 5.
[160] Kuşçuoğlu, G. Ö. (2019), *a.g.e.*, s. 50-51.
[161] Çırak, A. A. (2022), *Kültürel Miras Yönetimi Üzerine Kavramsal ve Yöntemsel Bir Araştırma*, Megaron, 17 (1), 183–194, DOI: https://doi.org/10.14744/MEGARON.2021.58219, s. 189.
[162] Güneş, G. (2011), *a.g.e.,* s. 52.

etkilenen kişilerin, yerel ya da merkezi yönetimin[163] bu sürece katılımı önemli bir noktadır.

Yönetim planının hazırlanma sürecinde sosyoekonomik ihtiyaçlara dikkat edilmesi ve planlanan hedefleri destekleyeceğinden dolayı halkın katılımı planı sürdürülebilir kılacaktır. Yönetim planlarının sürdürülebilirliği için, plan kapsamında belirlenen kararların oluşturacağı sosyokültürel ve ekonomik sonuçların da ölçülebilir olması gerekmektedir.[164]

Arkeolojik alanlardaki yönetim planlamasının diğer önemli maddesi de kültürel miras turizminin sürdürülebilir planlamasıdır. Miras alanlarının yönetiminde yerel halkın etkili olduğu kadar turistlerin de önemli bir etkisi bulunmaktadır. Turizmin ülke ve yerel ekonomiye katkı koyması arkeolojik alanların sürdürülebilirliğinde finansal desteği sağlamaktadır. Ziyaret eden kişinin, miras alanına yönelik farkındalığının artması, taleplerini ortaya koyması ve tekrar ziyaret edilmesi için nasıl yol izlenmesi gerektiğinin belirlenmesi yeni ziyaretçilerin bu noktaya çekilmesinde etkili olacaktır. Buna bağlı olarak da miras alanının korunarak geleceğe taşınması için ihtiyaç duyulan finansal destek sağlanacaktır.[165]

2000 yılında Krakow Restorasyon Tüzüğü ile ilk defa kültürel mirasın sürdürülebilir yönetimi kavramı detaylı bir şekilde açıklanmıştır.[166] Arkeolojik alanların korunması, o toplumun sürdürülebilir ekonomik ve sosyal gelişim niteliklerinde etkili olacağı için halkların ve bireylerin yönetim planlarının gelişimine katılımı önemli bir nokta olarak kabul edilmektedirler.[167]

---

[163] Erdoğan, M. ve Çobanoğlu, Ş. A. (2019), *a.g.e.*, s. 42-43.
[164] Kuşçuoğlu, G. Ö. (2019), *a.g.e.*, s. 51.
[165] Tümer, E. U. (2018), *Türkiye'de Arkeolojik Alanlarda Koruma ve Alan Yönetimi: Sorunlar ve Öneriler*, E. U. Tümer (Ed.), Arkeolojik Alanlarda Koruma ve Alan Yönetimi, 41 - 57, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 44 - 45.
[166] Nestico, A. ve Ruocco, G. D. (2018), *a.g.e.*, s. 2.
[167] ICOMOS, *The Charter of Krakow 2000: Principles for Conservation and Restoration of Built Heritage*, https://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/2000%20Krakovska%20povelja.pdf. (5 Mayıs 2023), s. 4.

2005'te Avrupa Konseyi'nin Kültürel Mirasın Toplum için Değerine İlişkin Çerçeve Sözleşmesi ile toplumun gelişiminde sürdürülebilir kalkınma sürecinin önemi belirtilerek, sürdürülebilir yönetim için ilkelerin tanımlanması gerektiğinin altı çizilmiştir. Buna ek olarak kültürel miras alanına yönelik sürdürülebilir ekonomik politikalar geliştirerek alanın çıkarlarını göz önünde bulundurmak, alanın değerlerinden etkin bir şekilde yararlanmak ve mirasın bütünlüğüne saygı göstermek gerektiğini amaçlanmaktadır.[168]

2013 yılında UNESCO Hangzhou Deklarasyonu ile gelecekteki sürdürülebilir hedef politikalarının temelini oluşturacak eylemlerin belirlenmesinde önemli bir bildirge olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüzükte, miras alanın korunması ve desteklenmesi için sürdürülebilir turizm, kentsel ve yerel kalkınma için sürdürülebilir ekonomik[169] politikaların teşvik edilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.

Yıllarca süren çalışmalar sonucunda geliştirilen yönergelerde amaçlanan, arkeolojik alanlar gibi kültür miras alanlarının belirlenen sürdürülebilir kalkınma politikaları çevresinde, paydaşları işleme dahil ederek, koruma ve yönetim taleplerinin sürdürülebilir birleşiminin oluşturulmasıdır.[170]

---

[168] Avrupa Konseyi (2005), *Kültürel Mirasın Toplum için Değerine İlişkin Çerçeve Sözleşmesi*, https://rm.coe.int/1680083746 (20 Mayıs 2023), s. 2, 4 - 5.

[169] UNESCO (2013), The Hangzhou Declaration, https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000221238/PDF/221238qaa.pdf.multi. (21 Mayıs 2023). UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, *UNESCO Tarihi*, http://www.unesco.org.tr/Pages/99/2 (3 Mart 2023), s. 3, 5, 6, 9.

[170] Nestico, A. ve Ruocco, G. D. (2018), *a.g.e.*, s. 3.

Bölüm 3

AKDENİZ BÖLGESİ'NDEKİ ARKEOLOJİK SİT ALANLARINDA BAŞARILI YÖNETİM VE KORUMA ÖRNEKLERİ

3.1 Pompeii Antik Kenti

Pompeii dünya çapında oldukça popüler olan ve arkeolojik açıdan başarılı çalışmaların yapıldığı önemli arkeolojik sit alanlarından biridir. 1748 yılı itibariyle[171] tartışmalı öncül kazılarla başlayan arkeolojik çalışmalar 250 yılı aşkın süredir devam etmektedir.

Pompeii Güney İtalya'nın Campania Bölgesi'ndeki[172] Napoli Körfezi'nde konumlanmaktadır. (Şekil 3.1) Çeşitli kaynaklarda Pompeii'nin kökeninin M.Ö. 7. yüzyılın sonlarına kadar dayandığı ve Etrüskler tarafından kurulduğu belirtilmektedir. M.S. 79 yılında Vezüv Yanardağı'nın patlamasından etkilenen antik kent olarak dünya çapında tanınırlık kazanmıştır.[173] Pompeii'nin bu tanınırlığı kazanmasının asıl nedeni ise, yaşanan doğal afet sayesinde sit alanının o dönemdeki haliyle korunarak geçmiş yaşama oldukça detaylı bir bakış sağlamış olmasıdır.[174]

---

[171] Martellone, A., Osanna, M. ve Vitagliano, G. (2018), *Knowledge, Conservation and Technologies: A Research Project on the Streets of Ancient Pompeii*, IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, doi:10.1088/1757-899X/364/1/012055., s. 1.

[172] Yağmur, E. (2020), *Kültürel Miras ve Alan Yönetimi: Gaziantep Pamukkale Arkeolojik Sit Alanı Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, s. 38.

[173] Sheldon, K. (2013), *Presenting Pompeii: Reconciling Relationships between Configuration and Conservation*, Spectrum, 3(1), s. 68.

[174] Wallace, A. (2012*), Presenting Pompeii: Steps towards Reconciling Conservation and Tourism at an Ancient Site*, PIA, 22, 115-136 DOI: http://dx.doi.org/10.5334/pia.406, s. 116 - 118.

Şekil 3. 1: Pompeii Antik Kenti'nin 28/04/2023 tarihli hava fotoğrafı[175]

1997 yılında Pompeii, UNESCO Dünya Miras Alanı olarak belirlenerek uluslararası odakta tanınırlığını pekiştirilmiştir.[176] Bu atılım sonunda da, arkeolojik alan ve çevresine yönelik yapılması planlanan çalışmalarla ilgili yönergeler oluşturulmuştur.[177]

Pompeii'nin Dünya Miras Listesi'ne alınmasında üç, dört ve beşinci kriter etkili olmuştur. Üçüncü kriter, Vezüv'ün yakın çevresine bulunan ve bu patlamadan doğrudan etkilenen diğer antik kentler gibi Pompeii'nin de kendine has korunma durumunun dünya çapında eşi ve benzeri bulunmamasıdır. Dördüncü kriter, Pompeii'nin korunma şekline bağlı olarak M.Ö. 1. ve M.S. 1. yüzyıllar arasındaki gündelik Roma yaşantısını korunan kent planı, mimari, peyzaj ve eserler üzerinden anlamak mümkün olmuştur. Beşinci kriterde ise, Pompeii ve çevresinin antik dönem

[175] Google Earth (2024).
[176] Sheldon, K. (2013), *a.g.e.* , s. 70.
[177] Wallace, A. (2012), *a.g.e.,* s. 119.

Roma yaşantısının ve yerleşim planının detaylı bir anlatımını yapması bakımından önem taşımaktadır.[178]

Pompeii, günümüzde aktif deprem ve volkan bölgesi içinde, yerleşim ve üretim alanlarıyla çevrili, tarihi ve peyzaj değeriyle öne çıkan yoğun bir kontekst içinde yer almaktadır. Alan çevresinde nüfus yoğunluğunun ve yapılaşmanın artması yerleşim alanlarının genişlemesini sağlamış ve bölge peyzajına zarar veren bir hale gelmiştir. Bu gelişimin ve arkeolojik sit alanı çevresindeki zararın önüne geçilmesi için hazırlanan yönetim planı, Pompeii Antik Kenti'ne ek olarak bölgedeki diğer iki arkeolojik alan olan Herculaneum ve Torre Annunziata'yı da içine alacak şekilde hazırlanmıştır.[179]

Geniş alanda yayılım gösteren Pompeii Antik Kenti kazı sürecinde, atmosferik olaylar sonucu ve yüksek ziyaretçi sayılarına bağlı maruz kaldığı olumsuz gelişimlerden dolayı en yoğun zarar gören sit alanlarından biridir. Bu olumsuzluklardan kaynaklanan gelişmeler de böylesine geniş bir alanda önemli sorunlara sebebiyet verebilmektedir. Yaşanan ve yaşanması beklenen senaryoların akabinde Pompeii Antik Kenti için kurgulanan yönetim planında benimsenmesi gereken içerik acil müdahaleler yerine, periyodik süreçlerle yapılması gereken koruma ve bakım çalışmalardır.[180]

Dünya Miras Listesi'nde bulunan bir sit alanının, kendi evrensel değeri ve bölgenin kimlik değerinin karmaşık bütünlüğünü temsil ederken, bu bütünün gelecek

[178] UNESCO, *Archaeological Areas of Pompei, Herculaneum and Torre Annunziata*, https://whc.unesco.org/en/list/829 (8 Temmuz 2023).
[179] Yağmur, E. (2020), *a.g.e.,* s. 36-37.
[180] Mazzaglia, A. (Kasım 2021), *The Information System of Pompeii Sustainable Preservation Project. A Tool for the Collection, Management and Sharing of Knowledge Useful for Conservation and Renovation of Archaeological Monuments*, Environmental Sciences Proceedings, 10(14), DOI:10.3390/environsciproc2021010014, s. 11.

kuşaklara aktarımı için sürdürülebilir bir yönetim ve global ölçekte kabul görmüş ilkelere dayanan sürdürülebilir bir turizm sisteminin belirlenmesiyle sağlanmaktadır.

İtalya coğrafyasında sahip olduğu kültürel, tarihi ve peyzaj değerine bağlı olarak en çok ziyaret edilen alanlardan biri olan Pompeii, turist etkisinden dolayı önemli bir ekonomik gücü üzerine çekerken yerel halk için de önemli bir gelir kaynağıdır. Alan bütünlüğünün sağlanması için, sürdürülebilir koruma ve sürdürülebilir turizmin bir denge halinde olması gerekmektedir. Pompeii Sit Alanı'nda turist akışının güçlü bir etkisi varken, arkeolojik alanın yönetiminde dikkat edilmesi gereken bir risk faktörü olarak ele alınması gerekmektedir.[181]

Bu geniş bölgeye yönelik hazırlanan yönetim planı toplamda on bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde İtalya Kültür Bakanlığı ve UNESCO arasındaki anlaşma açıklanarak, neden yeni bir yönetim planına ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. İkinci bölümde, bölgenin güçlü ve zayıf yönleri belirlenerek, Vezüv Bölgesi ve tampon bölge için önerilen sınırlar tanımlanmıştır. Üçüncü bölümde, arkeolojik sit alanları için belirlenen koruma amaçları, risklerin ne olduğu, belirlenmesi gereken öncelikler, planlı bakım süreçlerinin ve bozulmalar ve alana yönelik yapılacak müdahaleler belirtilmiştir. Dördüncü bölümde, Pompeii Arkeolojik Alanı'nın sürdürülebilir turizm sisteminin planlaması açıklanmıştır. Beşinci bölümde, alana yönelik afet risklerinin belirlenmesi, afet risk planının hedefleri, volkanik bölgenin acil durum planlamalarının güncellenmesi, 5 yıllık doğal afet risklerinin önlenmesine yönelik olarak eylem planı açıklaması yapılmıştır.

Altıncı bölümde ise, yönetim kavramları ve hedefleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Yedinci bölümde, alana yönelik kapasite geliştirme planı belirlenerek eylemin amaçları vurgulanmıştır. Sekizinci bölümde, maddi döngüleri belirlenerek,

[181] *Pompeii Management Plan* (2016), http://pompeiisites.org/en/archaeological-park-of-pompeii/ufficio-unesco/management-plan/ (10 Ekim 2023), s. 139- 14.

sponsorluklar ve bağışlara yönelik açıklamalar yapılmıştır. Dokuzuncu bölümde de, arkeolojik sit alanlarının korunma durumunun izlendiği plan, izleme göstergeleri ve gösterge sistemleri açıklanmıştır.[182] Son bölümde ise, belirlenen planın hedefleri belirtilmiştir.[183]

Pompeii Antik Kenti için kapsamlı bir yönetim planına ihtiyaç duyulmasıyla 1996 ve 2005 yılları arasına odaklanan bir yönetim çalışması yapılmıştır. Pompeii yönetim çalışmasının ilk aşaması uygulanmamış ve İtalya Devleti tarafından finanse edilen 2008 - 2010 yılları arasında yapılmış olan Napoli Arkeolojik Alanı ve Pompei Yönetim Planı hazırlanmıştır. Gerçekleştirilen çalıştay ve çalışmaların sonucunda alınan kararlar temel alınarak SWOT (güçlü ve zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler) Analizi yapılmıştır. Analizler neticesinde paydaşların yoğun olarak savunduğu düşünce ve fikirlere yönetim planında yer verilmiştir.[184]

Tablo 3. 1: Pompeii Antik Kenti'nin güçlü ve zayıf yönlerini içeren tablo

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Arkeolojik sit alanı, kendine has orijinal özelliklerini ve antik bölümlerini korumayı başarmıştır.	Arkeolojik alan önemli ölçüde genişletilmiştir.
Kültürel açıdan uluslararası alanda çekim merkezidir.	Arkeolojik alan içinde kazılmamış alanlar bulunmaktadır.
Ulaşım ağı güçlüdür.	Sit alanı kapsamında çalışan güvenlik personel sayısı yetersizdir.

[182]Yağmur, E. (2020), *a.g.e.,* s. 39.
[183] *Pompeii Management Plan,* (2016), s. 3- 4.
[184] Gümüş, E. (2021), *Kültürel Miras Alanlarında Yönetim: Aydın Priene Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, s. 61 - 62.

Turistik aktiviteleri yönelik veriler toplanmaktadır.	Bazı binalara yük kapasitelerinden ya da güvenlik sorunlarına bağlı nedenlerden dolayı erişilememektedir.
Büyük Pompeii Projesi kapsamında Bilgi Planı, Kullanım Planı, Kapasite Geliştirme Planı, İş Planı, Güvenlik Planı gibi tamamlanan ve devam eden projeler vardır.	Arabalar ve otobüsler için park yerleri yetersizdir.
Pompeii arkeolojik sit alanı ve Napoli Arkeoloji Müzesi'nin sponsorluğunda ve ev sahipliği yapılan etkinlikler bulunmaktadır.	Lokalize yağmur suyunun drenajında sorunlar yaşanmaktadır.
Kazı alanlarının girişinde bilgilendirici içeriklerin dağıtımı gerçekleşmektedir.	Sit alanının bazı konumlarına erişme sorunu bulunmaktadır.
Sit alanına giriş ve çıkışlarda kimlik kullanımı ile giriş ve çıkışlar izlenebilmektedir.	
Engelli bireyler için kısmen erişilebilirlik sağlanmıştır.	

Tablo 3. 2: Pompeii Antik Kenti'nin sahip olduğu fırsatları ve tehditleri içeren tablo

Fırsatlar	Tehditler
Turizm açısından öne çıkan bölgelere yakın stratejik konumda yer almaktadır.	Gelen turistin sit alanına zarar verme olasılığı bulunmaktadır.

Sit alanının bağlandığı turist rotaları bulunmaktadır.	Bölgede bulunan turistlerin kişi başına yaptıkları harcama oranı düşük ve sınırlı orandadır.
Pompeii kazılarında bir demiryolu merkezinin oluşturulmasına yönelik öneri bulunmaktadır.	Kazı alanlarını kapsayan riskler bulunmaktadır.
Sarno kanalının arkeolojik alandaki suların tahliye edilmesinde kullanılabilme durumu vardır.	Sit alanı sismik ve volkanik risk bölgesinde yer yer almaktadır.
Büyük Pompeii Projesi'ne yönelik çalışmalara başlanmıştır.	Özellikle yaz döneminde yüksek ziyaretçi akını görülmektedir.

Uygulandığı alanlarda bozulmaları en alt seviyeye çekmek için hazırlanan yönetim planının amacı; arkeolojik mirasların fiziksel ya da dış olaylara bağlı zarar verici etmenlerden korunması ve sit alanının güncel durumunun iyileştirilmesidir. Bölge kimliğinin oluşturulması ve ekonomik açıdan kalkınmanın sağlanması, sit alanı ile etrafında konumlanan kültür mirasları ve yaşayan halk arasında hassasiyetin ve katılımın benimsenmesi ile sağlanacaktır.[185]

2011 yılında, İtalyan Hükümeti'nin Olağanüstü Hal ilan etmesiyle Pompeii Arkeolojik Sit Alanı'nda iyileştirme çalışmalarına başlanmasına yönelik Büyük Pompeii Projesi hazırlanmıştır. Proje, Pompeii Antik Kenti'nin korunmasına yönelik çalışmalara teşvik için acil koruma, restorasyon ve bakım programlarının

[185] Gümüş, E. (2021), *a.g.e.*, s. 64.

geliştirilmesine katkı sağlamıştır.[186] 2012 yılına gelindiğinde ise, sit alanının restorasyonu ve korunmasına yönelik faaliyetlere resmi olarak başlanmıştır. Yapılan iyileştirme ve restorasyon çalışmaları UNESCO tarafından koordine edilirken, proje bütçesi de Avrupa fonlarından sağlanmıştır.[187]

Projeyle amaçlanan**,** çalışmalar başlayana kadarki süreçte meydana gelen bozulmaların araştırılması ve araştırmalar sonucunda yapılan belgelemelerle hem Pompeii'nin korunmasına yönelik genel bir kapsam belirlenmesi hem de yapılacak olan müdahaleler için güncellenebilir bir bilgi sistemin oluşturulmasıdır. Bu hazırlıkların devamında, yapılacak olan yeni çalışmalarla da sit alanının planlı bir koruma sürecine sahip olması hedeflenmektedir.[188]

Arkeolojik sit alanının korunmasına yönelik hazırlanan projedeki önemli nokta benzersiz kültürel değerin korunarak, modern dünya insanına erişilebilirliğini sağlamaktır. Modern topluma erişilebilirliğin sağlanmasında en önemli etmen olarak, arkeolojik sit alanın tümüyle korunarak toplumun da burada yapılan tanımlayıcı faaliyetlere katılımıyla gerçekleşmektedir. Koruma işlemleri sürecinde sit alanın sahip olduğu dokunun korunması, en az müdahale ile korunan alanın orijinal değerinin bozulmadığının garanti altına alınmasıyla sağlanmaktadır.

Projede, sit alanında rutin ve önleyici bakım çalışmalarının[189] yapılmasına yönelik bir düzen oluşturulması ve alanın güvenliği için de yönetim sürecinin şekillenmesi planlanmıştır. Sit alanının sürekli korunmasındaki amaç, Vezüv Yanardağı'nın patlamasıyla zamanın durduğu Pompeii'de yaklaşık 2 bin yıl önceki yaşamı sit alanını ziyaret eden halka ve ziyaretçiye yaşatmaktır.[190]

---

[186] Pompeii, *The Great Pompeii Project*, http://pompeiisites.org/en/the-great-pompeii-project/ (10 Ekim 2023).
[187] Petrillo, J. (2019), *a.g.e.*, s. 85.
[188] Mazzaglia, A. (2021), *a.g.e.*, s. 2.
[189] Mazzaglia, A. (2021), *a.g.e.*, s. 1.
[190] Petrillo, J. (2019), *a.g.e.*, s. 90.

Projede öncelik olarak belirlenen hedefeler, meydana gelmiş olan risklerin önlenmesine ve azaltılmasına yönelik yapılacak olan müdahalelerdir. Yapılacak olan müdahalelerde ilk adım eser veya alan odağında oldukça geniş kapsamlı bilgi elde edilmesiyle başlamaktadır. Bilginin elde edilmesinde süregelen kayıtlar, önceki restorasyon süreçleri ve oluşturulan raporlar, kazılarda yapılan kayıtlar gibi belgelemeler önem taşımaktadır.[191]

Orta vadeli hedefler ise, meydana gelmiş olan bozulmalara yönelik bir belgeleme düzeni oluşturularak; yapılacak olan bozulma analizlerinin, korunması planlanan sit alanın tümünde eşit oranda uygulanabilirliğini sağlamaktır. Diğer bir yönden, yapılan önceki çalışmalarla elde edilen bilgilerin toplanarak, bu süreçten sonraki adımlarda toplu bir kaynak sağlamak için bilgi sisteminin oluşturulmasıdır. Orta vadede yapılması planlanan diğer çalışmalar; risk haritalarının geliştirilmesi, yapılması planlanan bakım işlemlerine yönelik risk haritalarının oluşturulması, müdahalelerin belirlenmesi, mimari ve süslü yüzeyler için konsolidasyon ve restorasyon müdahalelerinin gerçekleştirilmesi olarak sayılmaktadır.

Uzun vadeli hedefler ise; yapılması planlanan işlemlerin ve müdahalelerin birbirleriyle uyum içinde gerçekleştirilmesi, karmaşık sisteme sahip müdahalelerin sistemli bir şekilde sürdürülmesidir. Bunlara ek olarak yapılara ve yüzeylere yönelik yapılacak olan bakım ve restorasyon çalışmalarının belirli kıstaslar doğrultusunda uygulanması ve yapılarda meydana gelmiş olan bozulmaların izlenmesini kapsamaktadır. Devamında, ekonomik sınırların belirlenmesi amacıyla uyulması gereken kriterler, yapılacak olan kontrollerin süreç bazında sıklığının anlaşılmasında ve çalışma alanının sınırlarının belirlenmesinde etkili olacaktır. Yapılacak olan çalışmalarda sistemli bir yönetimin uygulanabilmesi, meydana gelebilecek olan doğal

[191] *Pompeii Management Plan*, (2016), s. 77, 94-97.

afet senaryolarının, oluşabilecek olan risk durumlarının ve iklim değişimi etkilerinin önüne geçilmesi ya da hafifletilmesiyle sağlam bir temel üzerine oturtularak gerçekleştirilebilecektir.

Bozulmaların araştırılması ve önceki süreçte yapılan işlemlerden elde edilen veriler ilk başta yapılacak olan müdahalelerin ve sürekli bakım faaliyetlerinin planlanmasında kullanılacaktır. Birbiri üstüne eklenen çalışmaların erişilebilirliği ve takibi için de güncellenen, belirli risk başlıklarına göre kurgulanmış tematik haritalar geliştirilecektir.[192]

Büyük Pompeii Projesi'nde sit alanının çeşitli koruma ihtiyaçlarına bağlı olarak multidisipliner kapsamda oluşturulan bir ekiple bakım çalışmalarına başlanmıştır. İnceleme, yürütme ve eleştirel inceleme olarak 3 temel aşamada ele alınan planlı bakım süreci gerçekleştirilmiştir. Periyodik aralıklarla yinelenen koruma ve bakım çalışmaları, Pompeii gibi karmaşık kültür katmanlarından oluşan bir alanda bozulmaların önüne geçilmesi ve korumanın sürekliliğinin sağlanmasında etkili olmuştur.[193]

Sit alanında yapılacak olan müdahalelerin tasarımına başlamadan önce, sit alanında önceden yapılan çalışmalar, hazırlanmış olan belgelerin incelenmesi ve bunlara ek olarak yapılan analizler, yapısal-mimari-arkeolojik araştırmalardan elde edilen sonuçlarla birleştirilmesiyle doğru yöntemler müdahalelerde kullanılacaktır.

Arkeolojik, mimari ve yapısal analizlerde dikkat edilen noktalar yüzeydeki bozulmalar ve yapısal bozulmalar; arkeolojik analiz, topografik araştırmaların kesitleri, fotoğraflama, toprak kaymalarından etkilenebilecek alanların belirlenmesi olarak sayılabilmektedir.

[192] *Pompeii Management Plan*, (2016), s. 77,82,97.
[193] *Pompeii Management Plan*, (2016), s. 85 - 86.

Yapılması planlanan eylemlerin ana hedefi, arkeolojik sit alanının miras bütünlüğünün en etkili şekilde korunması ve gelecekte benimsenecek olan modern kazı yöntemlerinin yürütülebilirliğini kolaylaştırmak olarak sayılmaktadır. Arkeolojik mirasa yönelik yapılan analizler, hem koruma müdahalelerinin nasıl yapılması gerektiği, hem de ilerleyen süreçteki arkeolojik kazılarda uygulanması gereken yöntemlerin belirlenmesinde etkili olmuştur.[194]

3.2 Petra Antik Kenti

Kızıldeniz ile Ölü Deniz arasında konumlanan Petra Dünya Miras Alanı, tarih öncesi çağlardan itibaren Nabatiler'in başkenti olarak hizmet vermiştir. Özellikle Hellenistik Dönem'de ve Antik Roma Dönem'inde Arabistan, Suriye ve Mısır arasında tütsülerin, ipeklerin ve baharatların taşındığı önemli bir kavşak noktası olmuştur. Hem mimari bir inşa hem de kayaların oyulmasıyla önemli bir kültür öğesi olan Petra, geçitlerle ve dağlarla sınırlandırılan zorlu bir coğrafyaya sahiptir. Roma ve Bizans Dönemlerine denk gelen süreçte, düzenli ve oldukça karmaşık bir su sisteminin oluşturulmasıyla yaşama elverişsiz bir coğrafyayı dünyanın en büyük ölçekli arkeolojik alanlarından biri[195] haline getirmiştir. (Şekil 3.2)

[194] *Pompeii Management Plan,* (2016), s. 114-115, 120.
[195] UNESCO: World Heritage Convention, *Petra*, https://whc.unesco.org/en/list/326/. (30 Temmuz 2024).

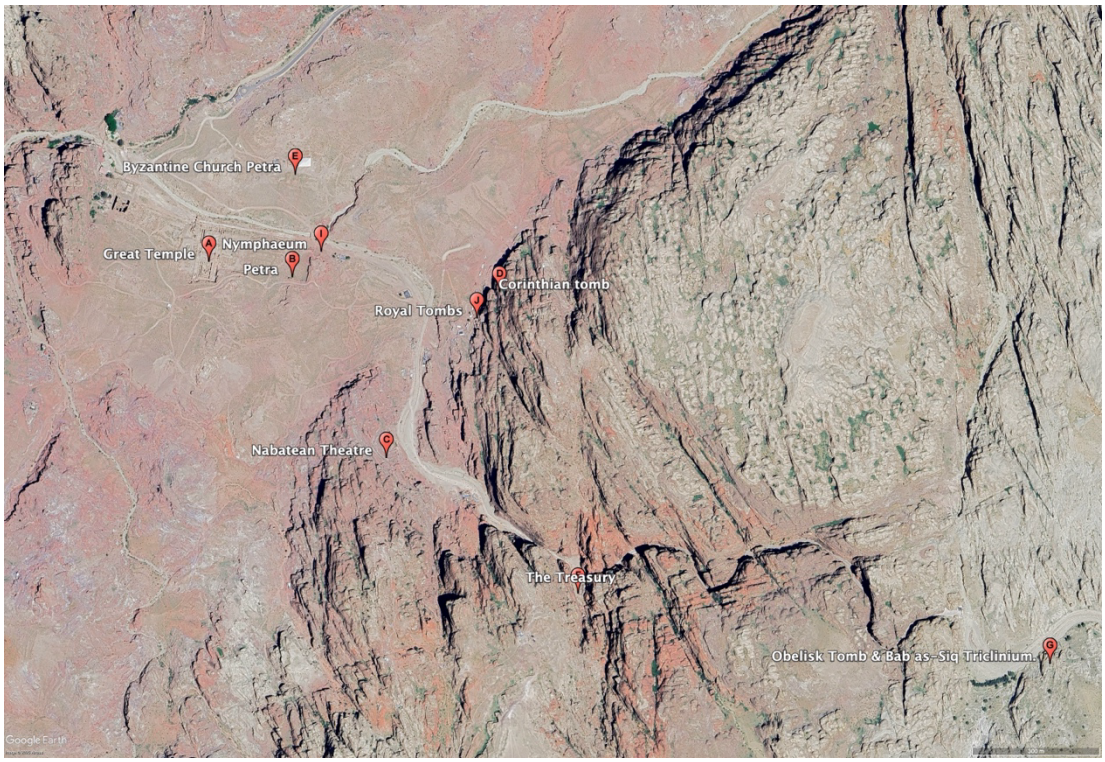

Şekil 3. 2: Petra Antik Kenti'nin genel yayılım alanını gösteren 25/04/2023 tarihli uydu görüntüsü[196]

Petra'nın vadiler ve dar geçitlerle coğrafik açıdan kolay savunulabilen bir konumda yer alması ve dönem içerisindeki ticaret yollarının kesişiminde konumlanması neticesinde sürekli bir yerleşime tabi olmuştur. Stratejik konumu kapsamında, doğudan gelen İpek yolu ticaret ağını Gazze limanına ve Akdeniz'e bağlaması ve Nil Deltası'na giden Tütsü Yolu'na bir geçiş sağlaması bakımından önemlidir. Petra'nın nüfusu genel olarak Mezopotamya, Güney Arabistan, Eski Mısır ve Akdeniz'deki dönemin imparatorluklarının tüccarları ve göçebelerinden [197] oluşmaktaydı.

Petra'nın olağanüstü evrensel değeri ağırlıklı olarak mimari detaylarında saklıdır. Hem geleneksel hem de tarih öncesi çağlardan orta çağa kadar olan süreci

[196] Google Earth (2024).
[197] Cesaro, G., Jamhawi, M., Al-Taher, H., Farajat, İ. ve Orbaşlı, A. (2023), *Learning from Participatory Practices: The Integrated Management Plan for Petra World Heritage Site in Jordan*, Journal of Heritage Management, 8(2), DOI: 10.1177/24559296231179622, s. 127-128.

harmanlayan mimari detaylar, kollektif kültür öğelerini bünyesinde taşıyarak günümüze aktarmıştır.

Kriter I'de hem yerel hem de Hellenistik Dönem mimari geleneğinin doğa ile sanatsal entegrasyonu sonucu oluşturulan eşsiz sanatsal değer ele alınmıştır. Bunun yanı sıra oldukça kurak bir alanda su sıkıntısının yaşanmaması için karmaşık su dağıtımı ve depolama sistemiyle detaylı bir mimari başyapıt oluşturulmuştur. Krite III, Asur Dönemi'nden Hellenistik Döneme kadar birbiri üzerine eklenen mimari anlayışı, dini niteliğe sahip yapı gruplarından gündelik hayatta kullanılan yapı gruplarına kadar farklı noktalarda bulunurken, bunların yerel coğrafyayla entegrasyonunun en detaylı örneklerinden birini sunmaktadır. M.Ö. 4. yüzyıldan M.S. 1. yüzyıla kadar Nabat Uygarlığı'nın varlığına yönelik en önemli kanıtların sunulduğu lokasyonlardan biridir. Bunun yanı sıra Neolitik Dönem'den, İslamiyet Dönemi'ne kadar uzanan geniş tarihi sürecin Petra kültürüne yansımasının izlendiği ender yerlerden biridir.

Kriter IV, Petra'daki kraliyet mezarları yerel ve Hellenistik Dönem mimarisinin olağanüstü harmanını sunması bakımından olağanüstü bir değere sahiptir. Bunun yanı sıra yeraltı bakır madenleri ile dönem içindeki madencilik işlemi ve kullanılan tekniklere yönelik detaylı bilgi sunmaktadır. Suyun toplanıp, kullanımı ile yapılan tüm yapı türlerinin hidrolojik başlık altındaki mühendisliğinin ve mimarisinin olağanüstünü inceleme şansı sunmaktadır.

Tablo 3. 3: Petra Antik Kenti'nin güçlü ve zayıf yönlerini içeren tablo [198] [199]

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Sit alanının sahip olduğu jeolojik doğası ve bulunduğu coğrafi konum, miras	Oldukça geniş bir alanı kapsayan sit alanının korunması ve yönetimi için

[198] Cesaro, G., Jamhawi, M., Al-Taher, H., Farajat, İ. ve Orbaşlı, A. (2023), *a.g.e.,* s. 129-130.
[199] UNESCO: World Heritage Convention, *Petra.*

alanını turizm açısından öne çıkarmaktadır.	fazla sayıda organ ve bireyin dahil olması ile belirsizlikler ve çatışmalar yaşanmaktadır.
Ürdün'ün turizm ekonomisi için önde gelen bir miras alanıdır.	İklim değişikliğine bağlı olarak miras alanı su baskınlarına uğramaktadır. Baskınların artması ve su kütlesinin yoğunlaşmasında kentsel, altyapısal çalışmaların hızlanması da etkili olmuştur.
Geniş tarihsel süreç içerisindeki gelişimin ve farklı kültürlerle olan etkileşimin detaylı örnekleri sit alanı içinde bulunmaktadır.	Su baskınları ve taşkınlarla kumtaşı yapılar, zarar görmekte ve yüzeylerde bozulmalar yaşanmaktadır.
Çeşitli dönem ve medeniyetlere yönelik mimari yansımanın yerel kültürle olağanüstü birleşimine yönelik mimari eserler bulunmaktadır.	Arkeolojik kazıların yapıldığı bölümlerde koruma ve yönetim bakımından yeterli çalışmalar yapılmamaktadır.
Yaklaşık yüz yıldır turistik açıdan popüler ve köklü bir sit alanıdır.	Koruma uygulamalarının yapıldığı noktalarda ayrımlar yeterince anlaşılmayıp teknik veriler kaybedilmektedir.
Yüz yıldan uzun bir süredir miras alanının tarihçesi, coğrafyası, arkeolojik materyali çeşitli kurumlar ve bireyler tarafından araştırılmaktadır. Siteye	Hizmet konusunda yaşanan aksaklıklar ve sorunlara bağlı olarak ziyaretçi deneyimin kalitesi düşmektedir.

yönelik detaylı akademik veri bulunmaktadır.	

Tablo 3. 4: Petra Antik Kenti'nin sahip olduğu fırsatları ve tehditleri içeren tablo

Fırsatlar	Tehditler
Bölgede ekonomik getiri sağlayacak, turizm ve sit alanıyla doğrudan ilişkili yatırım projeleri bulunmaktadır.	Ekonomik getirisinin yüksek olması, sit alanının yönetimini zorlaştırırken yoğun bir baskı altına girmesini sağlamaktadır.
Düzenlemeler ve yönetmeliklerde arkeolojik kazıların koruma ve yönetim uygulamaları ile entegre bir şekilde kurgulanması gerektiği zorunlu tutulmuştur.	Yoğunlaşan yatırım projelerine, su baskınlarına, büyüyen turizm rakamlarına bağlı olarak sit alanı ve tampon bölgesi üzerindeki baskı yoğunlaşmaya başlamıştır.
Tampon bölgede ve sınırlı araştırma yapılan alanlarda keşfedilmemiş arkeolojik niteliğe sahip yerler bulunmaktadır.	Bölgedeki siyasi gerilimin fazla olması turist sayısını etkilerken, turizm ekonomisindeki bu düşüş etkilerini hemen göstermektedir. Bu durumla ilişkili olarak sit alanına yönelik hizmetlerin sekteye uğramasına vesile olmaktadır.
	Belirli periyodlarda ziyaretçi sayısında yoğunluk yaşanması, miras alanının sürdürülebilir yönetimi ve koruması konusunda engeller oluşturabilmektedir.

	Sit alanı içerisindeki anıtlar, erozyona maruz kalıp zaman içerisinde kumtaşı mimarinin zarar görmesiyle tehdit altındadır.

Petra Milli Parkı bünyesindeki; kırmızı kumtaşından kayalıklar, geçitler, peyzaj alanı, anıtlar ve bağımsız bir durumda konumlanan yapıları bünyesine alarak ziyaretçiye olağanüstü bir bütünlük sunmaktadır. Arkeolojik materyal, geniş bir tarihi periyod boyunca sürekli kullanılmış ve doğal peyzajla harmanlanarak sit alanının kendine has özgünlüğü sahip olmasını sağlamıştır.

Petra Arkeolojik Parkı İşletme Planı politikalarında; denetim ve kontrollerin kolaylaştırılmasının altı çizilmiş, toplum tarafından yönetilen ticari işletmelerin ve toplumdan kişilerin sürece dahil edilmesiyle de turist memnuniyetinin arttırılması hedeflenmiştir. Plan kapsamında altyapı projelerinin geliştirilmesi, peyzaj ve çevre düzenlemeleri ile kontekst bütünlüğünün sağlanması ve ziyaretçi ile halka yönelik etkinlik şemalarının planlanması amaçlanmıştır. Uzun vadeli hedefler olarak; toplumun sosyoekonomik kalkınmasının güçlendirilmesi, yoğun ziyaretçi sayısına bağlı olarak sit alanı üzerinde oluşan gerilimin en düşük seviyeye çekilmesi ve turizm gelirinin arttırılması ile sürdürülebilir bir koruma ve yönetim sisteminin geliştirilmesi planlanmıştır.[200]

Yönetim planının kurgulanmasında ve uzun vadeli hedeflerin belirlenmesi sırasında karşılaşılan en önemli sorun, plan sürecine dahil olan farklı kuruluş ve birey gruplarının oldukça kalabalık olmasıdır. Geniş paydaş skalası içinde, katılımcı ve

[200] UNESCO: World Heritage Convention, *Petra*.

sistematik bir düzen oluşturulması için ortak sorunların belirlenmesi ilk ilke olarak belirlenmiştir. Sürekliliğin sağlanması konusunda önde gelen yönetim uzmanlarından destek alınırken, şimdiye kadar yapılmış araştırmalardan ve bunların sonuçlarından da destek alınması bir gereklilik olarak sayılmıştır. Devamında da yayımlanacak olan yönetim planının, erişime kolay ve eyleme dayalı bir sistemde olması gerektiğinin altı çizilmiştir.

Petra 1985 yılında Dünya Miras Alanı statüsüne sahip olmuş ve bu süreçten itibaren koruma ve yönetim konusuna sit alanı üzerindeki baskı daha da yoğunlaşmıştır. 1985 yılından itibaren baskı ve yaşanan olumsuzlukların giderilmesine yönelik yönetim planı süreci başlatılsa da çalışmalar her seferinde sonuçsuz kalmıştır.

2015 yılı itibariyle Ürdün Eski Eserler Dairesi (DoA), Petra Kalkınma ve Turizm Bölgesi Otoritesi temsilcileri (PDTRA), Amman UNESCO Ofisi, Petra Arkeoloji Parkı ekipleri ile danışanları ve alanla etkileşimde bulunan yerel halktan kişilerin ortak çalışması olarak Petra Miras Alanı için güncel yönetim planı 2019 yılında tamamlanmıştır. Planın oluşturulmasında dikkat edilen en hassas noktalardan biri, miras alanı çevresinde yaşamını sürdüren topluluğun sit alanının ayrılmaz bir parçası ve sürdürülebilir yönetimde önemli bir etken olduğudur. Buna bağlı olarak toplumun çalışmalara katılımının sağlanması, paydaş ihtiyaçlarını da karşılayan etkili bir yönetim sürecinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Sit alanının yönetimi için uzman bireylerden oluşan bir Yönlendirme Komitesi oluşturulmuştur. Çalışmalar kapsamında, yönetim planının verimli bir düzene oturtulması için tavsiye ve önerilerin aktarıldığı bir yapı geliştirilmiştir. Katılımcıların geniş bir guruptan oluşması, farklı çıkar ve değere sahip olan kişileri ortak bir çatı altında toplamıştır. Yapılan toplantılar sonucunda sit alanın değer nitelikleri ve geliştirilebilecek başlıklar belirlenirken; diğer yandan da paydaşların yönetim düzeni

içerisinde kendilerine yer bulmaları veya bu düzende aktif rol üstlenmeleri gibi konularda gelişmeler yaşanmıştır.[201] Bu noktada toplumdan kişilerin bu plan sürecine dahil edilmesi ile hem miras alanına yönelik sürdürülebilir uygulamaların gelişimi kolaylaştırılacak hem de istihdam fırsatları ortaya çıkarılarak toplumun faydasına da adımlar atılmış olacaktır.

Yönetim planını başarılı bir girişim olarak sunulmasında; miras alanının korunmasında sürdürülebilir uygulamaların belirlenmesi, turizm sorunlarına yönelik gereksinimlerin giderilmesi ile miras alanının korunması hususunda çevre halkının katılımı ve onların ihtiyaçlarına yönelik başlıkların belirlenmiş olması sayılmaktadır. Plan kapsamında belirtilen ilk ana noktalar, mirasın korunması konusunda ana hedeflerin belirlenmesi, uygulanması gereken projelere yönelik çalışmaların yapılması ve erişilebilen, belgelemeye dayalı bir veri tabanı sisteminin oluşturulmasını kapsamaktadır. Belirlenen başlıklarla, eylem planı altında uygulamaların ilerleme süreçlerinin izlenmesi ve beş yıl sonunda hedeflere ulaşılma seviyesinin anlaşılması kolaylaşacaktır. Yönetim planını sürecinde paydaşların ihtiyaçlarına cevap veren, hesap verilebilir ve şeffaf bir düzende etkili sonuçların elde edilmesi amaçlanmıştır.[202]

3.3 Türkiye'den Örnekler

3.3.1 Efes (Ephesus) Antik Kenti

Efes (Ephesus) Antik Kenti Türkiye'nin batısında, İzmir ilinin Selçuk ilçesinde yer almaktadır. Kentin kökeni M.Ö. 6 binlere kadar dayanmakla birlikte, günümüzdeki konumuna taşınması M.Ö. 4. yüzyılda gerçekleşmiştir. Dönemi içerisinde en kalabalık liman şehirlerinden biri olan Efes, en parlak dönemini Hellenistik Dönem ve Roma Dönemi'nde yaşamıştır. (Şekil 3.3)

[201] Cesaro, G., Jamhawi, M., Al-Taher, H., Farajat, İ. ve Orbaşlı, A. (2023), *a.g.e.,* 126, 131-134.
[202] Cesaro, G., Jamhawi, M., Al-Taher, H., Farajat, İ. ve Orbaşlı, A. (2023), *a.g.e.*, s. 136-139.

Şekil 3. 3: Efes Antik Kenti'nin 03/05/2024 tarihinde çekilen uydu görüntüsü[203]

Efes Antik Kenti, kurulduğu en erken dönemlerden itibaren birçok kez lokasyon değiştirmiş olmasına rağmen, her döneminde denize bağlı olma özelliğine sahiptir. Küçük Menderes Irmağı'nın oluşturduğu körfezin zaman içerisinde çevredeki su kaynaklarına bağlı olarak dolmasıyla kentin limanı kullanılmaz hale gelmiş ve kent önemini kaybetmiştir.

Günümüzde ızgara (grid) planlı kent merkezi, Panayır (Pion) ve Bülbül (Koressos) Tepeleri arasında yer alan vadide yer almaktadır. Kentin günümüzde de ününe katkı sağlayan ve dünyanın yedi harikasından biri olarak sayılan Artemis Tapınağı ise kentin surları dışında, Ayasulug Tepesi'nin güneyinde yer almaktadır.

Efes'in, Roma İmparatorluğu'nun hakimiyeti sırasında Küçük Asya Eyaleti'nin başkenti olması, Hristiyanlık açısından öneme sahip olması ve antik kentin kalıntılarının toprak yüzeyinde konumlanması gibi sebeplere bağlı olarak önemini ve ününü her zaman korumuştur.

[203] Google Earth (2024).

Kentteki ilk kazılara, Artemis Tapınağı'nın bulunma umuduyla 1866 yılında John Turtle Wood tarafından başlanmıştır. 1895 yılında ise Otto Benndorf tarafından antik kent kazıları Avusturyalılar tarafından yapılmaya başlanmıştır.[204]

Efes Antik Kenti'nin yönetim planı sınırları kapsamında 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı, kentsel sit alanını kapsayacak ve bu alan İzmir-Aydın Karayolu'na kadar olan alanları da içerecektir. Bu alanlar kapsamında Çukuriçi Höyük, St. Jean Bazilikası, Artemision, Ayasulug Kalesi, antik kanal, Meryem Ana Evi yer alırken; doğal sit alanları, tabiat parkı ve sulak alanlar da kapsama dahil edilmişlerdir. Alanın tekil nitelikleri değil, bütüncül bir anlayış içinde kültürel mirasın sürdürülebilir korumasına yönelik olarak her alan için planlar geliştirilmiştir.

Efes Antik Kenti ve çevre sınırları 1994 yılında Dünya Miras Sözleşmesi kriterlerine uyumuna bağlı olarak Geçici Dünya Mirası Listesine önerilmiştir. 2015 yılında Dünya Miras Sözleşmesi'nin üç, dört ve altıncı kriterlerini karşılanmasına bağlı olarak kalıcı listeye dahil edilmiştir.[205]

Kriter üçe göre, antik kentin geçirdiği Hellenistik Dönem'in, Roma İmparatorluk Dönemi'nin ve Erken Hristiyanlık Dönemleri'nin kültürel ve geleneksel etkilerini hem antik kentte hem de Ayasuluk merkezinde izlemek mümkündür. Özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nin kültürel etkisini antik kent merkezindeki seçkin ve önde gelen yapılarda; duvar resimlerinde ve mozaiklerde o dönemin yaşantısına dair doğrudan bir anlatı sunmaktadır.

Kriter dörtte Efes, Kaystros Nehri'nin bir deniz kanalı ve liman olarak kullanılmasıyla bir Roma liman kenti örneğini sunmaktadır. Klasik Dönem'den itibaren nehir coğrafyasında değişimler olsa da, yapılan limanlarla şehir 'liman kenti' özelliğini uzun süre korumuştur.

---

[204] Ertosun, A. I., (2012), *a.g.e.,* s. 63-64.
[205] Gümüş, E. (2021), *a.g.e.,* s. 122-124.

Kriter altıda, kentin geleneksel ve dini bir Anadolu kültürü olan Kibele (Kybele)/Metre inancının ve Hristiyanlık dininin gelişimi ile yayılımını arkeolojik kalıntılarla aktarması önemlidir. Dini olağanüstü niteliğine ek olarak, kent aynı zamanda sahip olduğu felsefe okulu ile entelektüel ve kültürel bir merkez olarak da bilinmektedir.

Efes'in sahip olduğu uzun tarihi geçmişi ve kentin gelişimini farklı noktalarda izlemek mümkün olmuştur. Bir bütünü temsil eden ve farklı dönemse kontekstte kendine yer edinen alanlar, sit alanının evrensel değerinin ve bütüncül gelişiminin anlaşılması için gereken tüm unsurları içermektedir. Alanı bir bütün olarak tamamlayan tekil birleşenleri; tarihsel sürecin anlatılması, özelliklerin çeşitliliği, biçim ve tasarım bakımından nitelikleri sit alanının özgünlüğünü oluşturmaktadır.[206]

Efes Antik Kenti'nin koruması ve yönetim planlaması için, paydaşlarla gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda görüşler ortaya konulmuştur. Bu çalışmalardan elde edilen öneriler SWOT (güçlü yönler-zayıf yönler-fırsatlar-tehditler) analizi kapsamında incelenmiş, bunlar içinde en öne çıkanları yönetim planına dahil edilmiştir.[207]

Tablo 3. 5: Efes Antik Kenti'nin güçlü ve zayıf yönlerini içeren tablo

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Plan kapsamında ele alınan sınırın arkeolojik, tarihsel ve mimari açıdan sahip olduğu değer ve önem	Sit alanının sahip olduğu yoğun turizme bağlı ortaya çıkan baskı

[206] UNESCO: World Heritage Convention, *Ephesus*, https://whc.unesco.org/en/list/1018. (20 Temmuz 2024).
[207] T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Efes Yönetim Planı 2014-2019,* https://kvmgm.ktb.gov.tr/Eklenti/57319,efes-yonetim-planipdf.pdf?0. (30 Temmuz 2024), s. 47 – 48.

Sit alanın sahip olduğu arkeolojik birikim	Sit alanı kapsamında yer alan Efes (Ephesus) Antik Kenti, Ayasulug Tepesi, Meryem Ana Evi ve Efes Müzesi gibi lokasyonların turistler tarafından benzer oranlarda ziyaret edilmemesi
Sit alanının korunmasına yönelik, alanın bağlı olduğu yerel yönetimin koruma konusundaki etkisi	Alan içerisindeki işletmelerin turizm yoğunluğu karşısında yetersiz kalması
Sit alanının yüksek turizm potansiyeline sahip olması	Sit alanın bağlı olduğu Selçuk İlçesi ile sosyal ve ekonomik açılardan yetersiz bir dinamiğe sahip olması
Sit alanı sınırları içerisinde yapılan projelendirme ve planlama çalışmaları	Sit alanının korunmasına yönelik merkezi ve yerel yönetimler arasında yeterli iletişimin olmaması
Sit alanına olan ulaşımın farklı ve çeşitli türdeki vasıtalarla yapılması	Sit alanı içerisinde yapılan kazılar, planlamalar, yapılaşmalar ve projelendirmeler arasında yeterli iletişimin kurulamaması
	Sit alanına yönelik tanıtımların, bilgilendirmelerin, ziyaretçi ve yerel halk için bilinçlendirme çalışmalarının belirli bir düzeye erişememiş olması

Tablo 3. 6: Efes Antik Kenti'nin sahip olduğu fırsatları ve tehditleri içeren tablo

Fırsatlar	Tehditler
Sit alanının sahip olduğu yüksek turizm potansiyeli	Sit alanının sahip olduğu turizm baskısının yoğunluğu
Sit alanının sahip olduğu arkeolojik kontekst zenginliği ve uluslararası alanda belirli bir üne sahip olması	Sit alanı üzerinde siyasal baskıların artması
Akdeniz Havzası içerisinde sit alanına yönelik ilginin yoğunluğu	Sit alanı içerisindeki işletmelerin ve işletmelerin benimsediği yaklaşımların yetersiz olması
Sit alanına yönelik sivil toplum örgütlerinin yürüttüğü çalışmaların ve üniversite projelerin artması	Sit alanının ihtiyaçlarına yönelik kaynakların sağlanamaması
Sit alanında ve çevresinde, yerel yönetimin planladığı proje ve restorasyon çalışmaları	Sit alanında söz sahibi olan kurumlar ve kuruluşlar arasındaki yetki karmaşası
Sit alanından elde edilen gişe gelirlerinin yüksek olması	

Sit alanının yönetim planının hazırlanmasında farklı paydaş gruplarından katılımcılarla birlikte deneyim ve senaryo geliştirme analizleri yapılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda sit alanının yöntem politikalarına ve ilkelerine yönelik içerikler oluşturulmuştur.

Efes yönetim alanı içerisinde dikkat edilen noktalar; bütüncül bir yaklaşım içerisinde sürdürülebilir alan koruma ve yönetiminin planlanması, yenilikçi bir

yönetim sistemi ve kurumsal bir düzen oluşturulması, son olarak da yerel ve kendi kendini yönetebilen bir koruma geleneğinin oluşturulmasıdır.

Efes'in yönetim planı kapsamında belirlenen yönetim politikaları ise;

- Yönetim alanı için işlevsel, bilimsel ve demokratik Efes Alan Yönetimi Başkanlığı oluşturulmalıdır.
- Alanın sürdürülebilir korumasını sağlamaya yönelik, yönetim sınırları içindeki tarihi, kültürel ve doğal değerlerin bir bütün olarak ele alınmalı ve değerlerin paydaşlarca algılanabilir olması gerekmektedir.
- Kültürel, sosyal ve fiziksel değerler için devamlılığı olan, üzerine eklenerek yenilenebilen bir veri tabanı kurgulanmalıdır.
- Yönetim alanındaki işletme profili ve yapısı, ziyaretçi şeması dikkate alınarak geliştirilip düzenlenmelidir.
- Koruma Amaçlı İmar Planı ile ziyaretçiler tarafından yapılan gezilerin yönetimi bir bütün olarak ele alınırsa, alan içerisinde kaliteli bir etkileşim elde edilecektir.
- Selçuk İlçe merkezinin Türkiye'nin batı coğrafyasındaki kültür noktalarının ulaşım merkezi haline getirilmesi gerekmektedir.
- Yönetim alanı, oluşabilecek olan riskler ve krizler karşısında hazırlıklı olmalıdır.
- Efes ve yakın çevresinin alana yönelik oluşturulan yönetim planından haberdar olması ve bu plana entegre edilebilmesi için bilgilendirme çalışmalarının kurgulanması gerekmektedir.

Efes Antik Kenti ve çevresine yönelik hazırlanan yönetim planı stratejileri;

- Yönetim planı uygulanırken, uygulama sürecinin güvenli bir şekilde ilerlemesinin kontrol edilmesi gerekmektedir. Buna yönelik bir değerlendirme

sistemi kurulmalı ve gelecek dönemlerde planlanan uygulamalar için çalışmalar başlamalıdır.

- Aynı anda hem yönetim planı uygulamalarının hem de Efes Alan Yönetim Başkanlığı'nın tam anlamıyla örgütlenerek, yapılacak olan çalışmalar için güvenli ortam oluşturulmalıdır.
- Efes Alan Yönetim Başkanlığı'nın, alana yönelik uygulamalar gerçekleşirken sistematik ve örgütsel bir yapıya sahip olması gerekmektedir.
- Farklı kurumlarca yapılması planlanan proje çalışmaları, öncelik verilmesi gereken alanlara göre ve projeler arasında yapılacak olan uygulamalar birbirleriyle uyum içinde gerçekleştirilmelidir.
- Alana yönelik yapılan çalışmalar sırasında sistematik ve eklektik bir kullanım sağlayan veri tabanının da kullanılması planlanmalıdır.
- Yönetim alanı sınırları içinde yer alan işletmelerin kapasite ve verimlilik limitlerinin belirlenmesi gerekmektedir.
- Yönetim alanı sınırları içinde yer alan işletmelerin, işletme düzenleri ve modelleri yenilenmelidir.
- Yönetim planında hem ören yerlerinin taşıma kapasitelerine uygun hem de kazı sezonu içerisinde arkeolojik kazıları engellemeden ziyaretçi yoğunluğu ve rotaları kurgulanmalıdır.
- Ziyaretçiler için Selçuk, Efes Antik Kenti, Ayasulug Tepesi ve Meryem Ana Kilisesi arasındaki ulaşım ağının düzenli, hızlı ve verimli bir halde olması gerekmektedir.
- Yönetim alanına yönelik Afet ve Acil Durum Erken Uyarı Sistemleri kurulmalı ve herhangi bir tehdit karşısında aktif hale getirilmelidirler.

- Ziyaretçiler için yönetim alanı sınırları içindeki farklı tarihi alan birleşenlerinin ve kültürel alanın yer aldığı Selçuk Bölgesi'nin bir bütün olarak algılanması sağlanmalıdır.
- Yönetim alanı çevresinde konaklayan yerli halkın, alana yönelik bilinçlendirilerek, alanla kişi arasında bir bağ kurulması desteklenmelidir.[208]

Efes antik kenti yönetim planında amaçlar genel olarak altı başlık altında toplanmaktadır. Bunlardan ilki kültürel niteliğin bir bütün olarak korunmasını sağlamaktır. Bu başlık altında kültürel ve doğal değerlerin tespiti, araştırılması, korunması; değerlerin algılanması için düzenlemeler yapılması ve algının arttırılmasına yönelik çalışmaların yapılması hedeflenmektedir. Diğer bir amaç ise miras alanı korumasında asıl hedeflenen bütüncül bir yaklaşımın olması ve sürdürülebilirliğin sağlanmasıdır. Üçüncü olarak, sadece miras alanına yönelik bir gelişim söz konusu olmayıp Selçuk İlçesi ve yerel halkın da kalkınması amaçlanmaktadır. Doğal ve insana bağlı tehditler karşısında miras alanı için risk yönetim planı geliştirilmesi hedeflenmektedir. Beşinci olarak, yönetim sınırları içinde kurumsal kapasiteyi geliştirmek için bu konuda iş birliklerinin gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Son olarak, yoğun turist akınlarına uğrayan Efes için ziyaretçi yönetim kurgusunun oluşturulması ve ziyaretçinin kontekste erişiminin sağlanması amaçlanmaktadır.[209]

3.3.2 Göbekli Tepe

Göbekli Tepe, Türkiye'nin Güneydoğu Bölgesi'nde bulunan Şanlıurfa ilinde yer almaktadır. Arkeolojik alan, Şanlıurfa İl merkezinin 15 kilometre kuzeydoğusunda

[208] T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, *a.g.e.,* s. 53-55.
[209] T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Efes Yönetim Planı 2022-2027,* https://kvmgm.ktb.gov.tr/Eklenti/112996,efesyonetimplani20222027pdf.pdf?0. (30 Temmuz 2024), s. 204.

ve Örencik Köyü'nün de 2.5 kilometre doğusunda bulunmaktadır.[210] Fırat ve Dicle Nehirleri arasındaki 'Bereketli Hilal' olarak da bilinen bölgede[211] yaklaşık olarak 800 metre yüksekliğindeki bir höyüğün[212] üzerinde Harran Ovası'na hakim bir konumda yer almaktadır. (Şekil 3.4)

Şekil 3. 4: Göbekli Tepe'nin 26/10/2020 tarihli uydu fotoğrafı

Göbekli Tepe'nin varlığına yönelik yapılan ilk çalışma, 1963 yılında İstanbul ve Chicago Üniversiteleri tarafından gerçekleştirilen Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırma Karma Projesi'dir. İlk yapılan araştırmalarda alanın önemi anlaşılamamış olsa da, 1994 yılında Alman arkeolog Klaus Schmidt kalıntıların Neolitik Dönem'e tarihlendiğini savunmuştur. Bu tarihten bir yıl sonra İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü, Şanlıurfa Müzesi ve Almanya Heidelberg Üniversitesi Tarihöncesi Enstitüsü ortaklaşa kazı çalışmalarına başlamışlardır.

[210] Kervankıran, İ., Kurnaz, Z. ve Başcı E. (2021), *Bir Yer Olarak Göbekli Tepe'nin Ötekileş(tiril)en Son Sakinleri*, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 24(3), 29-63, s. 31.
[211] Avcı M. C. (2019), *Dünyanın İlk Anıtsal Merkezi: Göbekli Tepe*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, s. 65.
[212] Bozbay. H. (Temmuz 2016), *Göbekli Tepe*, Bilim ve Gelecek, 149, s. 52.

Schmidt önderliğinde Göbekli Tepe'de gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda, bölgedeki diğer Neolitik Dönem yerleşimlerden farklı özelliklere sahip ve şimdiye kadar örneği görülmeyen, dini nitelik taşıdığı düşünen yapı grupları bulunmuştur. 2003 yılında yapılan radar ve manyetik tarama analizleri sonucunda toprak altında yaklaşık yirmi dairesel planlı yapının varlığı tespit edilmiştir.[213]

2007 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla Prof. Dr. K. Schmidt Göbekli Tepe'nin kazı başkanı olmuş ve vefat ettiği 2014 yılına kadar da çalışmalarına devam etmiştir. 2010 ile 2014 yılları arasında Dr. A. Cihat Kürkçüoğlu kazı başkan yardımcısı olurken, Şanlıurfa Müzesi Müdürü Arkeolog Celal Uludağ da 2014 yılında kazı başkanı olmuş ve çalışmalar Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Dr. Lee Clare tarafından gerçekleştirilen bilimsel danışmanlıkla devam etmiştir.[214]

Göbekli Tepe sahip olduğu bütüncül düzen içerisinde Güneydoğu Anadolu'nun üreticilik ve yerleşik hayata geçişin ilk evrelerini temsil eden bir Neolitik Dönem törensel ve dini höyüğü olması bakımından önemlidir. Bu yapılar, avcı ve toplayıcı halde yaşayan toplumların kümülatif bir şekilde hareket edebildikleri, dini ya da ritüelizme yönelik algılara ve mimari yeteneklere sahip olduklarını göstermektedir.[215]

İnsanlık tarihinde bilinen en eski tarım topluluklarının yaşamlarını sürdürdükleri yer olan Yukarı Mezopotamya'da yer alan Göbekli Tepe'nin anıtsal yapıları M.Ö. 10. ve 9. Bin yılları arasına tarihlenmektedir. Olağanüstü evrensel değeri kapsamında, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de avcı ve toplayıcı topluluklar tarafından inşa edilen, ritüel ve sosyal etkinlikler için kullanıldığı düşünülen yapı

[213] Kurt, A. O.ve Göler, M. E. (Aralık 2017), *Anadolu'da İlk Tapınak: Göbekli Tepe*, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 21(2), s. 1111-1113.
[214] Bengisu, E. (2020), *Human History and Göbeklitepe*, International Journal of Social, Political and Economic Research, 7(1), 1-10, doi.org/10.5281/zenodo.3759612, s.3.
[215] Avcı M. C. (2019), *a.g.e.,* s. 78-79.

gruplarından oluşmaktadırlar. 'T' şekilli kireçtaşı sütunların bulunduğu bu daire planlı yapı gruplarında, sütunların soyut insan formlarını temsil ettiği düşünülmektedir. Güncel kazı çalışmaları sonucunda anıtsal yapılar dışında, anıtsal bir niteliğe sahip olmadığı düşünülen yapılar da gün yüzüne çıkarılmıştır.[216] Kazılar sonucunda toplamda dokuz tane farklı plan düzenlerine sahip yapı gün yüzüne çıkarılırken, toprak altında yer alan on bir adet farklı ya da benzer planlı yapının varlığı araştırmalar sonucunda kanıtlanmıştır.[217]

Göbekli Tepe'nin yer aldığı arkeolojik bölge, dokuz hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Bu alanla birlikte çevresindeki arkeolojik ve kültürel mirasa sahip olan peyzaj, I. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nın sınırlarını oluşturmaktadır. I. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nı çevreleyen alan ise, Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 2016 yılındaki ve 1940 sayılı kararıyla III. Derece Arkeolojik Sit Alanı[218] olarak belirlenmiştir.

Göbekli Tepe sahip olduğu değer ve niteliğin UNESCO'nun I., II. ve IV. Kriterlere uymasına bağlı olarak 2018 yılında Dünya Miras Listesi'ne dahil edilmiştir. I. Kriterde, Göbekli Tepe'yi oluşturulan toplulukların avcı-toplayıcı topluluklardan tarım topluluğuna geçiş sürecindeki önemli bir kırılma noktasının temsiliyeti bakımından önemlidir. Ayrıca böyle bir yapı grubunun oluşturulması, o dönem içerisinde yaşamış olan insanın düşünce sistemini ve kollektif hareket düzenini de göstermesi açısından özgün bir nitelik taşımaktadır.

II. Kriter, Göbekli Tepe'de kullanılan yapısal tekniklerin, yapıldığı dönem içerisindeki özgünlüğü ve öncül bir anıtsal yapı olmasına bağlı kendine has nitelikleri

---

[216] UNESCO: World Heritage Convention, *Göbekli Tepe*, https://whc.unesco.org/en/list/1572/. (15 Haziran 2024).
[217] Avcı M. C. (2019), *a.g.e.,* s. 85.
[218] T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (Ocak 2017), *Göbekli Tepe Alan Yönetim Planı,* https://kvmgm.ktb.gov.tr/Eklenti/57320,gobekli-tepe-alan-yonetimi-planipdf.pdf?0. (30 Temmuz 2024), s. 22-23

barındırmaktadır. IV. Kriterde ise, Göbekli Tepe'nin varlığı dönem insanının düşünsel yapısını ve ortak bir uğurda birlikte hareketi ortaya koyarken; mimari ve zanaatkarlıktaki başarının dönem içindeki önde gelen örneğini sunmaktadır.

Göbekli Tepe'nin Olağanüstü Evrensel Değeri açısından gerekli nitelikleri karşılayan bir yapıda olması, fiziksel şemasının standartlara göre iyi durumda olması ve bozulma süreçlerinin kontrol altında tutulmasıyla bütünlüğü sağlanmaktadır. Mimari unsurların kolosal boyutlu olması, yapı gruplarının sahip olduğu tasarım düzeni; bu tür yapıların yaratıcısı olan toplumun düşünce yapısı, yaşam biçimi, sanat anlayışı gibi farklı başlıklara bağlı özgünlük sunmaktadır.

Yapı gruplarının kullanım amaçlarının farklı yönleri, yapıların o dönemin toplumu tarafından nasıl şekillendirildiği ve yapıldığı, alanın dönem içindeki önemi ve günümüzde sahip olduğu özgün değerine yönelik detaylar çalışmalar ilerledikçe daha detaylı ve kapsamlı sonuçları doğuracaktır.

Alana yönelik yapılan SWOT analizi için paydaşlarla grup çalışmaları gerçekleştirilmiş, bu çalıştay sonucunda sunulan öneriler ve yönetim planı hazırlanırken belirtilen maddeler dikkate alınarak[219] alanın güçlü, zayıf yönleri ile fırsatları ve tehditleri liste halinde toparlanmıştır.[220]

Tablo 3. 7: Göbekli Tepe'nin güçlü ve zayıf yönlerini içeren tablo

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Dünya kültürüne ait öncül ve tekil bir miras olması	90'lı yıllar gibi geç bir tarihte keşfedilmesiyle birlikte yeterince tanınır hale gelmemesi

[219] Gümüş, E. (2021), *a.g.e.*, s. 134-135.
[220] UNESCO: World Heritage Convention, *Göbekli Tepe*, https://whc.unesco.org/en/list/1572/. (15 Haziran 2024).

Sadece Şanlıurfa sınırları için değil, aynı zamanda Türkiye coğrafyası için sosyoekonomik kalkınmayı sağlayacak bir miras örneği olması	Geç keşfe bağlı olarak dünya çapında tanıtımına geç kalınması ve tanıtımının yeterli seviyede olmaması
Kültürel miras niteliğine ek olarak, doğal mirası da bünyesinde barındırması	Kazı çalışmalarının beklenenden daha uzun sürmesi ve kazı çalışmalarının yapılmadığı geniş bir alanın bulunması
Sahip olduğu özgünlük ve tekilliğe bağlı olarak turizme yönelik olumlu bir etki oluşturması	Gün yüzüne çıkarılan alan dışında toprak altında bulunan yapı gruplarının olması
Müzekart gibi uygulamalardan dolayı ücretsiz ya da uygun fiyatlı ziyaret ücretleriyle daha geniş bir turizm kitlesine erişimin amaçlanması	Ziyaretçilere ve turistlere yönelik ulaşım sistemin yeterli olmaması
	Arkeolojik alan kapsamında peyzaj ve çevre düzeninin istenilen seviyede olmaması

Tablo 3. 8: Göbekli Tepe'nin sahip olduğu fırsatları ve tehditleri içeren tablo

Fırsatlar	Tehditler
Dünya'da ve Türkiye'de turizmin her geçen gün daha da gelişmesi, turizm oranında artışın sağlanması	Gün geçtikçe daha da popüler hale gelen alanın, turizm kapasitesini aşması

Yurtdışı ve yurtiçi ulaşım düzeninin genel olarak gelişmesi, alana yönelik ulaşımı kolaylaştıracak projelerin geliştirilmesi	Hem yerel halk hem de ziyaretçiler tarafından kültür miraslarının bilinç dışı tahribe uğraması
Arkeolojik alanın çevresindeki bölge halkının, gelen ziyaretçiye karşı tutumunun olumlu niteliği	Turistik getirinin artmasıyla, alana yönelik yapılan çalışmaların sadece kar amacı güdecek şekilde gelişmeye başlaması
Ekonomik katkının hem bölgesel kalkınmada hem de ulusal alandaki kalkınmada etkili olması	Bölgede yaşayanların, turistlere karşı bakış açılarının kar elde etme kaygısına dönmesi ve ziyaretçilere karşı olumsuz davranışlar sergileme potansiyellerinin olması
	Artan turizm oranlarına bağlı olarak alan güvenliğiyle ilgili aksaklıkların yaşanma ihtimali
	Bölge ve bölge halkı hakkında küresel ortamda yanlış algı oluşturabilecek olayların yaşanması

Göbekli Tepe'nin yönetiminde genel olarak benimsenen vizyon, alan ve çevresinin sahip olduğu kültürel ve doğal değerin korunarak geliştirilmesinin sağlanmasıdır. Arkeolojik alanın sahip olduğu özgün ve bütüncül niteliklerin, alanın ruhuna zarar verilmeden korunmasına odaklanılmaktadır. Gün yüzüne çıkarılmayı

bekleyen kültür miraslarına yönelik arkeolojik kazıların ve çalışmaların teşvik edilmesi, alanı ziyaret edenler tarafından o dönem içerisindeki alan şemasının bir bütün olarak algılanmasına katkı sağlayacaktır. Yapılması planlanan uygulamaların kapsamına turizm faktörünün de dahil edilmesiyle, alan ve çevresine yönelik sürdürülebilir koruma ve yönetim şemasının oluşturulması amaçlanmıştır.[221]

Göbekli Tepe Yönetim Planı kapsamında on yıl içerisinde yapılması planlanan uzun vadeli hedefler belirlenmiştir. Belirlenen hedefler;

- Alan içerisinde yapılması planlanan arkeolojik kazı çalışmalarının ve projelerin, yönetim standartları içerisinde belirlenmiş olan esaslara uygun olmalıdır.
- Alanın sürdürülebilir korunmasında ve yönetiminde etkin olan paydaşlarla ya da gruplarla ortak bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir.
- Yönetim sınırları içerisinde gerçekleştirilecek olan arkeolojik faaliyetler, alan etrafındaki yerleşik düzene zarar vermeden, alanı geliştirmeye yönelik bir düzende kurgulanmalıdır.
- Alan çevresinde bulunan yerel halkın arkeolojik alan için hayata geçirilecek projelerde ve faaliyetlerde aktif katılımını sağlayarak, sürdürülebilir kalkınmanın her yönden olumlu bir etki oluşturması amaçlanmaktadır.
- Yönetim alanının tekil yapı olarak ele alınması yerine, toprak altı mirasın da arkeolojik kazıların desteklenmesiyle keşfedilerek bir bütün olarak kültür yayılımının anlaşılması gerekmektedir.
- Arkeolojik alanın koruma ve yönetiminde sürdürülebilirlik dengesinin; şeffaf, sistematik ve etkili bir döngüye bağlı bir karar mekanizmasıyla sağlanması gerekmektedir.

[221] T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (Ocak 2017), *a.g.e.,* s.92.

- Yönetim alanı içerisinde ve çevresinde yapılması planlanan altyapı, ulaşım ve tesis çalışmaları için ilkeler belirlenerek alana karşı oluşabilecek olumsuz etkilerin önüne geçilmesi hedeflenmektedir.
- Alanın kültürel değerinin ve öneminin küresel ortamda, insanlık tarafından anlaşılabilir ve algılanabilir kılınmasıyla alana yönelik kalıcı turizm aktivitelerin kurgulanması desteklenmelidir.
- Uluslararası ve yerel hukuk standartlarına bağlı kalarak yönetim alanı ve çevresi için uyumlu yöntemlerin belirlenmesi, koruma ve yönetimin sürdürülebilir olmasını sağlayacaktır.

Yönetim planının amaçları genel hatlarıyla 3 ana başlık altında toplanmaktadır. Bunlar; alanın ve çevresinin korunması, kalkınma ve kullanım, kazı çalışmaları ve araştırmalar olarak ayrılmaktadır. Detaylı bir yönden bakıldığında, birbirleriyle doğrudan etkileşimde olan 8 amaç bulunmaktadır. 'Arkeolojik mirasın korunması' başlığı Göbekli Tepe'nin kültürel ve arkeolojik değerinin sistemli bir şekilde korunarak gelecek nesillere aktarılmasını vurgulamaktadır. 'Alan karakterinin korunması' kısmında, tarihi bütünlük gibi alan çevresindeki peyzajın da korunma kapsamına dahil edilmesi gerekmektedir. 'Kazı ve araştırma', miras alanının kontekstinin genel olarak anlaşılması ve alana yönelik daha fazla araştırma yapılması amaçlanmaktadır. 'Turistik kalkınma' başlığında alanın korunmasının sistematik bir düzende ilerlemesi, değerinin de gelecek kuşaklara aktarılması için sürdürülebilir turizm planının geliştirilmesi hedeflenmektedir. 'Toplumsal kalkınma ve toplumsal katılım', sit alanının yönetiminde toplumun da dahil edilerek koruma sürecinin sürdürülebilirliğinde olumlu bir etki oluşturmak hedeflenmektedir. 'Kurumsal çerçeve' kapsamında, yönetim süreci içinde katılımcı bir tutumun sergilenmesi ve şeffaflıktan yana bir uygulama sisteminin benimsenmesi kararlaştırılmıştır. 'Yönetim

kaynakları' başlığında, yönetim planının düzenli bir şekilde devam ettirilmesi için maddi ve insani kaynaklar için yeterli kapsam yaratılacaktır. 'Gözetleme, uygulama ve yeniden gözden geçirme' kısmında uygulama süreçlerinin ya da uygulama sonrası genel durumun belirli periyodlarda inceleneceği belirlenmiştir.[222]

[222] T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (Ocak 2017), *a.g.e,* s. 92-100.

Bölüm 4

KIBRIS'TA ARKEOLOJİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI, GELİŞİMİ VE MEVCUT ARKEOLOJİK ALANLARIN DAĞILIMI VE DURUMU

Kıbrıs Adası, Akdeniz'de Sicilya ve Sardunya Adaları'ndan sonraki üçüncü büyük adadır. Kıbrıs, Doğu Akdeniz'de konumlanan en büyük ada olmakla beraber; Asya, Afrika ve Avrupa Kıtaları'nın ticaret yollarının kesişiminde konumlanmasına bağlı olarak jeopolitik ve coğrafik öneme sahiptir.

Geçmişte Mısırlılar, Hititler, Fenikeliler, Asur İmparatorluğu, Pers İmparatorluğu, Makedonyalılar, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Lüzinyanlar, Venedikliler ve Osmanlı İmparatorluğu gibi çeşitli medeniyetlerin egemenliği altına girerek güç mücadelelerinin merkezinde yer almış[223] ve farklı kültürlerle etkileşimde bulunmuştur.[224]

4.1 Kıbrıs'ta Arkeolojinin Tarihçesi

Kıbrıs Adası'na yönelik bilgi veren en eski kaynaklar Herodotos'un 'Tarih'[225] ve Strabon'un 'Coğrafya'[226] isimli eserlerinde karşımıza çıkmaktadır. Antik Çağ

[223] Kızılduman, B. (2008), *Kıbrıs'ta Arkeolojik Çalışmaların Yasal Boyutu ve Kaleburnu Kral Tepesi Kurtarma Kazısı Projesi*, U. Deniz, S. Günel ve A. E. Öktü (Ed.), Batı Anadolu Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar Uluslararası Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, s. 152.
[224] Yıldız, S. ve Özerden, S. T. (2017), *KKTC ve Turizm: Salamis Harabelerinin KKTC Turizmi İçindeki Yeri*, New Trends in Social and Liberal Sciences – 2, 1. Basım, Ankara: Gece Kitaplığı, s. 652-653.
[225] Herodotos. (2017), *Tarih,* 13. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
[226] Strabon (1997), *Geography*, H. L. Jones (Çev.), https://archive.org/details/Strabo08Geography17AndIndex/Strabo%2001%20Geography%201-2/mode/2up, (08 Nisan 2024).

dönemi eserlerine ek olarak, Orta Çağ'dan itibaren adada bulunan araştırmacılar, seyyahlar ve yabancı devlet elçileri adanın kültürel mirasının farkına vararak, hazırlamış oldukları çalışmalarda adaya yönelik bilgiler vermişlerdir.

Kıbrıs arkeolojisinin gelişim süreci içerisinde belirli isimler öne çıkmaktadır. 16. yüzyıl içinde Lüzern Patriği Jodicus De Meggen 1542'de Kudüs'e yaptığı ziyareti sırasında Kıbrıs'ı da ziyaret ederek, Salamis Antik Kentiyle ilgili izlenimlerini aktarmıştır. Buna ek olarak halk tarafından antik kentte yapılmış olan ilkel kazılara ve bu kazılar sonucunda elde edilen eserlere yönelik bilgileri aktarmıştır.[227]

16. yüzyılda Kıbrıs Venedik Krallığı tarafından yönetilirken, adadan Avrupa'ya tarihi eserlerin kaçırıldığına yönelik bilgiler kaynaklarda yer almaktadır. 1548 yılında, Tarihçi Marco Guazzo ve Gian Matteo Bembo Gazimağusa'da yapmış oldukları arkeolojik keşiflerden bahsetmektedirler.[228] 16. Yüzyılın 2. Yarısında adanın Osmanlı egemenliğine girmesiyle birlikte, Batı Avrupalı seyyahların adanın tarihi değerine olan ilgileri azalmıştır.[229]

1683 yılında, adada bulunmuş olan Hollandalı C. van Bruyn adadaki dini ve tarihi mekanlara yönelik bilgileri aktarmaktadır. Bu süre içerisinde Larnaka yakınlarında fosilleşmiş hayvan kemiklerinin araştırılması için öncül kazı çalışmaları da gerçekleştirmiştir. Yaptığı kazı çalışmaları sırasında tuttuğu günlüklerde cüce fil ve cüce su aygırlarına ait fosil kalıntılarına ulaştığını belirtmiştir. Aynı yüzyılda, Evliya Çelebi adaya yaptığı ziyareti sırasında adanın coğrafyası ve tarihi hakkında bilgiler sunmaktadır. 1738 yılında, seyyah R. Pococke tarafından ele alınan eserde Salamis ve

[227] Kızılduman, B. (2008), *a.g.e.*, s 152.
[228] Cobham, C. D. (1908), *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus*, Cambridge University Press, s 5.
[229] Demiralay, H. (2022), *Arkeolojik Buluntular Çerçevesinde Arkaik Dönem'de Güneydoğu Ege-Kıbrıs İlişkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, s. 4.

Kitium (Kition) Antik Kentleri'nin savunma duvarları ile Fenike yazıtlarına yönelik bilgiler yer almaktadır.

19. yüzyılda, koleksiyoncuların ve öncül arkeologların Avrupa'daki büyük müzelere ve koleksiyonlara eser bulmak için giriştikleri faaliyetler sonucunda Kıbrıs arkeolojisinin asıl gelişimi başlamıştır.[230]1803– 1807 yılları arasında İspanyol gezgin D.D. Badia y Leyblich'in Kıbrıs gezisi sırasında ele aldığı notlarda, adadaki tarihi kalıntıların konumlarını dönemin denizcilerinin kullandığı koordinat düzenine göre kayıt altına almıştır.[231]

Fransızlar ve İngilizler Kıbrıs'ta keşifler yapmaya ve adada kazılar yapmaya başlayan ilk gruplardır. Alman Ludwig Ross Kıbrıs'ta en erken kazı yapan isim olarak karşımıza çıkmaktadır. 1845 yılında Alman Ludwig Ross ve Fransız Louis de Mas Latrie, Kition'da ve İdalion'da öncül arkeolojik kazılar yapmışlardır. Bu kazılar sonucunda ortaya çıkan ya da satın alınarak elde edilen eserler Berlin'deki, Paris'teki ve Tulin'deki[232] müzelere taşınmışlardır.[233]

1862 ile 1872 yılları arasında Robert Hamilton Lang İdalion'da ve Pyla'da yaptığı kazılar ve araştırmalar sonucunda eser koleksiyonu oluşturmuştur. Kazılar sonucunda bulunan eserler Paris, Londra, Viyana ve Berlin'deki müzelere dağılmıştır. İdalion'daki kazılar sırasında bulunan hem Fenike hem de Kıbrıs diline yönelik hecelerin bulunduğu çift dilli yazıt o dönemin Kıbrıs epigrafisinin anlaşılmasında ve adanın arkeolojik tarihinin keşfedilmesinde önemli bir buluştur.[234]

---

[230] Fisher, K. D. (2018), *Cyprus, Archaeology of*, C. Smith (Ed.), Encyclopedia of Global Archaeology, s. 1 – 21, Springer, https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-3-319-51726-1_939-2, s.1.

[231] Kızılduman, B. (2008), *a.g.e*., s 152-153.

[232]Mylonas, D. G. (1999), *Archaische Kalksteinplastik Zyperns: Untersuchungen zur Ikonographie, Typologie und formgeschichtlichen Entwicklung der kyprischen Rundplastik der archaischen Zeit*, Mannheim Üniversitesi, https://mateo.uni-mannheim.de/verlag/diss/mylonas/mylonas.pdf. (10 Nisan 2024), s. 8 - 10

[233] Demiralay, H. (2022), *a.g.e.,* s. 4.

[234] Kiely, T. (2020), *Robert Hamilton Lang and the Archaeology of Cyprus*, Cahiers du Centre d'Études Chypriotes*,* 50, 483-523, https://journals.openedition.org/cchyp/536. (15 Nisan 2024), s. 483-484.

Lang, Idalion'daki Apollon Tapınağı'nda ve Pyla'daki Artemis Tapınağı'nda yapmış olduğu kazılar sonucunda ele geçen heykelleri tipolojik olarak sınıflandırmaya çalışmıştır. Sınıflandırma yaparken adanın geçirdiği önemli siyasi değişimleri dikkate almıştır. En erkene tarihlenen heykelleri M.Ö. 7. yüzyıla atfederek, bunların Asur etkili olduklarını savunmuştur. M.Ö. 6. yüzyılda Mısır firavunu Amasis'in adayı fethiyle Mısır sanatı etkili heykeller görülürken, M.Ö. 5. yüzyıl başlarında ise Yunan etkili heykellerin görüldüğünü belirtmiştir. Diğer bir kategoride ise adanın Pers yönetimine girmesiyle birlikte sanat kalitesinin düştüğünü savunmuş, son grup heykelleri ise Hellenistik ve Roma dönemleri olarak sınıflandırmıştır. Bu eserler Britanya Müzesi'ne ve Louvre Müzesi'ne kaçırılmıştır.[235]

1865 ve 1870 yılları arasında Kıbrıs'ta görev yapan İngiliz konsolos yardımcısı Thomas B. Sandwith[236] adada araştırmalarda bulunmuştur. 1868 yılında İdalion'da yaptığı kazıda ele geçen mezarları, mezar gruplarına göre kategorize etmiş ve Kıbrıs seramiklerinin de tipolojisi üzerinden kronolojik değerlendirmeler yapmaya çalışmıştır. Sandwith'in keşfedilen malzemeyi inceleyerek kapsamlı bir araştırma ortaya koyması, zamanın ötesinde bir bakış açısını Kıbrıs arkeolojisinin gelişiminde sergilediği şeklinde yorumlanmıştır.[237]

1865 – 1869 yılları arasında Fransız konsolos Tiburce Colonna Ceccaldi adada kazılar yürütürken[238], kardeşi Georges Colonna Ceccaldi de 1866 ve 1871 yılları arasında adadaki bilinen antik kentleri ziyaret etmiş ve incelemelerde bulunmuştur. Adadaki kireçtaşından heykelleri inceleyerek bunları üç farklı gruba ayırmıştır. İlk

[235] Mylonas, D. G. (1999), *a.g.e.,* s. 14.
[236] Reeve, A. (2020), *Stephen Boys Smith, Thomas Sandwith. A British Consul in the Levant 1855-1891*, Cahiers du Centre d'Études Chypriotes, 50, 591-593, https://journals.openedition.org/cchyp/569 (15 Nisan 2024), s. 591.
[237] Reeve, A. (2016), *T. B. Sandwith and the Leeds City Museum's Ancient Cypriot Collection*, R. Maguire ve J. Chick (Ed.), Approaching Cyprus: Proceedings of the Post-Graduate Conference of Cypriot Archaeology, 277-289, Cambridge Scholars, s. 277-278.
[238] Doğançay, S. (2022), *Amerika Konsolosu Cesnola'nın Kıbrıs'taki Arkeolojik Çalışmaları*, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 21 (3), s. 1683.

kategoriyi Asur tarzı olarak adlandırarak, adanın bu dönemki plastik sanatının Asur etkili ilkel başlangıca sahip olduğunu belirtmiştir. İkinci grubu, adanın Mısır tarafından fethedilmesi sonucunda Mısır etkisiyle gelişen heykeller olarak sınıflandırmıştır. Bu grubun M.Ö. 525'e dek devam ettiğini savunmuştur. Üçüncü grup için ise, M.Ö. 6. yüzyılın sonlarında adanın Pers egemenliğine girmesi sonucunda İon sanatıyla etkileşimde bulunulduğunu ve Antik Yunan motiflerinin adada benimsendiğini öne sürmüştür. Buna bağlı olarak ada halkının sanatı Hellenleşirken, kaliteli işçilikler gözlemlenmiştir.[239]

1865 yılında, ABD'nin Kıbrıs konsolosu olarak atanan Luigi Palma di Cesnola[240] yaptıklarıyla Kıbrıs arkeolojisinde hem desteklenmiş hem de tartışmalara konu olmuş önemli bir isimdir. Cesnola'nın adada kazılara başladığı dönemde dünya çapında yapılan arkeolojik kazıların büyük çoğunluğunda sistematik bir düzen aranmazken, Cesnola modern teknikleri sahada uygulamaya çalışmıştır. Bu açıdan Cesnola'nın yürüttüğü kazılar Kıbrıs arkeolojisinde modern ve sistematik ilk arkeolojik kazılar olarak sayılmaktadır.

Cesnola'nın sergilediği yöntem o dönem içinde bile tartışmalı olsa da Kıbrıs'taki kültür varlıklarının geniş bilimsel mecralarda duyurulmasını sağlamıştır. On iki sene boyunca Kıbrıs konsolosuyken adada yaptığı araştırmaları ve çalışmaları[241] 1877 yılında yayımladığı "Cyprus, It's Ancient Cities, Tombs and Temples" isimli eserinde aktarmıştır.[242]

[239] Mylonas, D. G. (1999), *a.g.e.,* s. 13 – 14.
[240] Cesnola, L. P. (1877), *Cyprus: Its Ancient Cities, Tombs, and Temples*, Londra: John Murray, https://archive.org/details/cyprusitsancien00cesngoog/page/n2/mode/2up (30 Nisan 2023), s. 41.
[241] Fisher, K. D. (2018), *a.g.e.,* s. 1.
[242] Cesnola, L. P. (1877), *a.g.e.,* s. iii.

Cesnola'nın Kıbrıs genelinde İdalion, Golgoi, Throni, Salamis, Baf ve Kourion gibi alanlarda kazı çalışmaları yapmıştır.[243] Larnaka Kourion'da yürüttüğü kazılar sırasında binlerce mezar ve iki tane de tapınak bulmuştur. Buna ek olarak İdalion (İdalyon) Şehir Krallığı'na yönelik keşifler yapan ilk kişi olmuştur.[244]

Golgos Tapınağı ve İdalion kazılarından çıkan eserlerin on bin parçalık bir koleksiyon olduğu belirtilirken, bu eserler adanın inanç sistemine, sanatına, ticaretine ve çevresindeki toplumlarla etkileşimine yönelik farklı perspektiften bilgilerin yorumlanabilmesine fırsat tanımıştır. Cesnola'nın sanat eserlerini önde gelen müzelere kaçırmış olması günümüzde kabul edilemeyecek bir durum olsa da, taşınılan eserlerin götürüldükleri müzelerdeki eserlerle karşılaştırılması Kıbrıs arkeolojisi ve tarihine yönelik yorumlamaların yapılmasında etkin olmuştur.[245]

Cesnola adada yaptığı çalışmaların finansal desteğini Metropolitan Müzesi direktörü Edwin H. Lawrence'dan sağlamıştır. Kıbrıs'tan elde edilen eserlerin Metropolitan Müzesi'nde sergilenmesiyle, müzenin popülaritesi artmış ve bu koleksiyona Lawrence-Cesnola Koleksiyonu adı verilmiştir. Cesnola Koleksiyonu'nu oluşturan bu eserler Kıbrıs'ın antik döneminin çalışılarak anlaşılmasında en önemli kaynaklardan biri olmuştur. [246] Metropolitan Müzesi'nde yer alan Kıbrıs koleksiyonunun en çarpıcı ve hala en zengini olarak kabul edilen grubu kireçtaşı heykel koleksiyonuyken, eski cam koleksiyonu da oldukça önemlidir.

Kaynaklarda Cesnola'nın adada yaptığı kazılar sonucunda otuz beş binden fazla eseri ada dışına çıkardığı bahsedilmektedir. Bu eserler New York Metropolitan

[243] Lightfoot, C. S. (2017), *The Cesnola Collection of Cypriot Art: Ancient Glass*, New York: The Metropolitan Museum of Art, s. 11
[244] Doğançay, S. (2022*), a.g.e.*, s. 1683.
[245] Çalan, Z. G. E. ve Ercoşkun, G. (2022), *The Times'a Göre Cesnola Kardeşlerin Kıbrıs'taki Arkeolojik Kazı Faaliyetleri*, OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (51), s. 132-133.
[246] Doğançay, S. (2022*), a.g.e.*, s. 1684,1695.

Müzesi - The MET, Louvre, Britanya Müzesi, South Kensington Müzesi, Athina Müzesi, Cambridge'deki Fitzwilliam Müzesi, Berlin'deki Antikensammlung, Brüksel'deki Musées royaux d'Art et d'Histoire, İstanbul Arkeoloji Müzesi[247], Boston Museum of Fine Arts ve Sidney Üniversitesi Nicholson Müzesi gibi daha birçok müzede sergilenmektedir.[248]

Alessandro Palma di Cesnola da kardeşi gibi adada kazı çalışmaları yapmıştır. Edwin Lawrence ile birlikte 1876 ve 1878 yılları arasında, Salamis, Kourion, Marion ve Soli antik kentlerindeki çalışmalar sonucunda eserler ele geçirilmiştir. Bu eserlerin çoğu Britanya Müzesi'nde ve İtalya'daki müzelerde sergilenmektedir.[249]

1878 yılında ada, İngiliz yönetimine devredilmesiyle Kıbrıs arkeolojisine ilgi yoğunlaşmıştır. Devam eden süreçte seramik tipolojilerinin oluşturulması ve kazılarda stratigrafinin incelenmesiyle, Kıbrıs arkeolojisi için detaylı ve metodolojik araştırmanın başladığı görülmüştür. Yapılan araştırmalarda eserler üsluplarının yorumlanması, çeşitliliğin tanımlanması sonucunda Antik Yunan ve Yakın Doğu kültürleriyle karşılaştırmalar yapılmıştır. Analizler sırasında estetik değerlere bağlı sanat tarihçi bakış açısı benimsenmiştir.[250]

1878 ve 1890 yılları arasında adada bulunan Alman Max Ohnefalsch-Richter, ada çapında kazılar yapmıştır. Marion/Arsinoe, İdalion ve Tamassos'ta yapılan büyük çaplı kazı çalışmalarının yanında, sadece tekil eserlerin kazıldığı küçük çaplı kazılar da yapmıştır. 1893 yılında yayımladığı 'Kypros, the Bible and Homer' adlı eserinde ada genelinde 50 noktada kazı yaptığını belirtmiştir.[251] Ohnefalsch-Richter'in yapmış

[247] Lightfoot, C. S. (2017), *a.g.e.,* s. 11-13.
[248] Doğançay, S. (2022*), a.g.e*., s. 1682.
[249] Çalan, Z. G. E.ve Ercoşkun, G. (2022), *a.g.e.*, s. 130-131.
[250] Fisher, K. D. (2018), *a.g.e.,* s. 1-2.
[251] Schmid, S. G. (2018), *Max Ohnefalsch-Richters archäologische Arbeitsorte auf Zypern,* S. G. Schmid ve S. G. Horacek (Ed.), 'I don't know what am I myself, it is so very difficult to explain.': Max Ohnefalsch-Richter (1850-1917) und die Archäologie Zyperns (Studia Cyprologica Berolinensia, Band 1)*,* 351-384, Berlin: Logos, s. 351.

olduğu kazıları Cesnola'nın yaptığı araştırmalardan ayıran nokta, yürüttüğü kazılarda bilimsel yöntemler kullanarak belgelemeler yapmış olmasıdır.[252]

1880'li yılların sonunda David G. Hogarth Kıbrıs'ta yapmış olduğu arkeolojik kazıları ve yüzey araştırmalarını, 1889 yılında yayımladığı 'Devia Cypria' adlı eserinde anlatmıştır.[253] Hogarth'ın yayımladığı bu eser, Kıbrıs ile ilgili yapılmış olan bilimsel değere sahip ilk arkeolojik yayın olma özelliğine sahiptir. Yabancı araştırmacıların yayınladığı eserlerin yanı sıra 1895 yılında Ziver Bey tarafından hazırlanan 'Kıbrıs Tarihi' kitabı, Kıbrıs'ın tarihiyle ve belli oranda da ada arkeolojisiyle ilgili bilgi sunan ilk Osmanlıca yayın olmuştur.[254]

19. yüzyılın sonuna doğru adada yapılan kazılara ara verilmiş olsa da, bu yüzyıl içinde gerçekleştirilmiş olan çalışmalarla bulunan eserler dünyadan farklı konumlarındaki müzelere kaçırılmıştır.[255] Kıbrıs'ta arkeolojik eserlerin sergilenmesi için açılan Kıbrıs Müzesi 1882 yılında kurulmuş ve 1891'de müze halka açmıştır.

1894'te J. L. Myres Kıbrıs Müzesi'ndeki eski eser koleksiyonunu inceleyerek, sınıflandırmıştır. Myres'in çalışmalarına Richter'in de katkı koyması sonucunda Kıbrıs Müzesi'ndeki eserlerin ilk bilimsel kataloğu yayımlanmıştır. 1909 yılında müzenin yetersiz kalmasıyla birlikte, koleksiyon ve eserler günümüzde bilinen Kıbrıs Müzesi binasına taşınmıştır. 20. Yüzyılda eser koleksiyonlarının genişlemesine paralel olarak, müze binasına 1914'ten 1961 yılına kadar yeni eklemeler yapılmıştır.[256]

1912 yılında İngiltere-Oxford'da arkeoloji eğitimini tamamlayan Kıbrıslı Menelaos Markides, Kıbrıs Müzesi'nin küratörü olmuştur. M. Markides müzedeki

[252] Demiralay, H. (2022), *a.g.e.*, s. 5.
[253] Hogarth, D. G. (1889), *Devia Cypria; Notes of an Archaeological Journey in Cyprus in 1888*, Londra: Henry Frowde, https://archive.org/details/deviacyprianotes00hoga/page/n9/mode/2up (20 Nisan 2024), s. v.
[254] Kızılduman, B. (2008), *a.g.e.*, s.153.
[255] Demiralay, H. (2022), *a.g.e.*, s. 5.
[256] Bounia, A. ve Stylianou-Lambert, T. (2011), *National museums in Cyprus: A Story of Heritage and Conflict,* P. Aronsson & G. Elgenius (Ed.), Building National Museums in Europe 1750-2010, 165-201, Bolonya: Linköping Üniversitesi Yayınları, s. 175, 177-178.

eserlerin zenginleştirilmesinde ve yeniden düzenlenmesinde etkin rol oynarken, yasadışı kazıların yapılmasını ve eserlerin kaçırılmasını da engellemeye çalışmıştır. Markides, Myres'i adaya kazı yapmaya davet etmiştir ve Myres, 1913 yılında doğrudan İngiliz hükümeti tarafından finanse edilen bir hibeyle adanın çeşitli noktalarından kazılara başlamıştır. Myres, Lefkoniko, Enkomi, Lapithos ve Kition'da kazılar yapmıştır. Bu kazılar doğrudan İngiliz otoritesi tarafından finanse edilen ilk kazılar olmuştur. Myres'ın önünü açtığı bu gelişim sonucunda özellikle 1920'lerde kurumlar, Kıbrıs'ta yapılacak olan arkeolojik faaliyetleri finanse etmeye başlamışlardır. Bu gelişimin de en önemli temsilcileri Swedish Cyprus Expedition olacaktır.[257]

Myres'ın 1914 yılında yayımladığı 'Handbook of the Cesnola Collection of Antiquities from Cyprus' adlı eserinde Cesnola'nın Kıbrıs koleksiyonunu inceleyerek, Kıbrıs heykellerini stillerine göre yedi ana kategoriye ayırmıştır.[258] Myres'in Kıbrıs arkeolojine akademik katkıları kapsamında, eski eserleri sınıflandırmış ve yaptığı üslup analizleriyle de göreceli bir Kıbrıs kronolojisi ortaya koymuştur. Myres'ın çalışmaları sonuncunda modern Kıbrıs arkeolojisinin temelleri atılmış ve onun 'Kıbrıs arkeolojisinin babası' olarak anılmasına vesile olmuştur.[259]

Menelaos Markides 1914 ve 1917 yılları arasındaki süreçte Arsos'taki tapınak kazısı da dahil olmak üzere adanın farklı noktalarında kazılar yapmıştır. 1916 yılında

[257] Leriou, A. (2015), *The Discovery of Ancient Cyprus: Archaeological Sponsorship from the 19th Century to the Present Day*, Z. T. Polychroniadis ve D. Evely (Ed.), AEGIS Essays in Mediterranean Archaeology, İngiltere: Archaeopress, s. 224-225, 231.
[258] Myres, J. L. (1914), *Handbook of the Cesnola Collection of Antiquities from Cyprus*, , ABD: New York Metropolitan Museum, https://archive.org/details/metropolitanmuse0000unse/page/134/mode/2up. (20 Nisan 2024), s. 132-139.
[259] Şahin, G. (2022*), XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ta Diplomat Arkeologların Eski Eser Araştırmaları*, Tarih Dergisi, 2(77), 259-295, DOI: 10.26650/iutd.1081295, s. 281.

Skouriotissa'daki, Katydata Köyü'ndeki mezar alanlarında [260] ve 1917 yılında Lapithos (Lapta)'da mezarlık alanında yaptığı kazılar sırasında kullandığı yöntemler ve yaptığı belgelemeler de zamanın oldukça ötesinde sayılmaktadır. [261]

19. yüzyılın sonlarına doğru Kıbrıs arkeolojisinde sistemli kazılara geçilmeye başlansa da, ada arkeolojisinin bilimsel bir disiplin olması 1927 ile 1931 yılları arasında The Swedish Cyprus Expedition kapsamında yapılan arkeolojik kazılarla gerçekleşmiştir.[262]

Einar Gjerstad'ın yönettiği SCE ekibinde, mimar John Lindroz, arkeolog Erik Sjöqvist ve Alfred Westholm da yer almıştır. İsveçliler Kıbrıs'ta, Amathus, Ayia İrini, Ayios İakovos, Ayios Phokas, Enkomi, Kition, İdalion, Kountoura Trachonas, Kythrea, Lapithos, Marion, Vouni, Alambra, Mersinaki, Nitovikla, Paleoskoutela, Petra tou Limniti, Soloi, Stylloi gibi yerleşim yerleri, kutsal alanlar ve nekropolislerde kazı çalışmaları ve araştırmalar yürütmüşlerdir. Soli Antik Kenti, ilk olarak 1920'li yıllarda SCE tarafından yapılan kazı ve araştırma çalışmalarında eserlerin gün yüzüne çıkarılmasıyla başlamıştır.[263]

Yapılan kazılarda amaçlanan; Kıbrıs kronolojisini Hristiyanlık dönemine kadar anlamak, tarihsel ana hatları belirlemek ve çevre coğrafyayla karşılaştırılabilecek bir periyodik kronoloji düzeni oluşturmaktır. Bu amaç uğrunda, Neolitik Çağ'dan Roma Dönemi'ne kadar geniş bir dönemi kapsayan farklı alanlarda kazı ve araştırmalar yürütmüşlerdir. Yapılan çalışmalarda, alanlardaki stratigrafik yapının ve kronoloji

[260] Kassianidou, V., Agapiou, A. ve Manning, S. W., *Reconstructing an Ancient Mining Landscape: a Multidisciplinary Approach to Copper Mining at Skouriotissa, Cyprus,*https://static.cambridge.org/content/id/urn:cambridge.org:id:article:S0003598X21000338/resource/name/S0003598X21000338sup001.pdf (21 Nisan 2024), s. 6.
[261] Webb, J. M. (2018), *Lapithos Vrysı Tou Barba, Cyprus Early and Middle Bronze Age Tombs Excavated by Menelaos Markides, Studies In Mediterranean Archaeology Vol. CXLVIII*, Nicosia: Astrom Editions, s. xx, 1.
[262] Leriou, A. (2015), *a.g.e.*, s. 224-225.
[263] Kaba, H. (2015a*), A Cypro-Classical Aphrodite and Eros Figurine from Soloi (Cyprus)*, Anadolu (Anatolia), 41, 77-108, DOI: 10.1501/Andl_0000000422, s. 78.

bağlamında arkeolojik materyalin incelenmesiyle yeni bir boyut ve yaklaşım getirmişlerdir.[264] SCE'nin yapmış olduğu faaliyetler; Kıbrıs'ın kültür tarihinin şekillenmesini, ele geçen eserlerle adanın kronolojik düzenin oluşturulmasını ve geleneksel tarihlendirme düzeninin temellerinin atılmasında etkili olmuştur.[265] Yapılan bu kazıların sonuçları da 'The Swedish Cyprus Expedtion' adıyla dört ciltlik eser olarak yayımlanmıştır.[266]

Yapılan bu alan çalışmalarına İsveç veliaht Prensi Gustaf Adolf sponsor olurken, özel bağışçılar ve İsveç hükümetinden mali destek alınmıştır. Dört yıl süren kazılarda ve araştırmalarda yaklaşık olarak on sekiz bin eser ortaya çıkarılırken bunların on iki bini İsveç'e taşınmış olup Stockholm'deki Medelhavsmuseet'te sergilenmektedirler. Bu koleksiyon sistematik ve kronolojik kriterler bağlamında alt koleksiyonlara ayrılarak düzenlenmiştir. Kıbrıs'tan kaçırılan eser koleksiyonu, Kıbrıs dışındaki en yoğun eser koleksiyonlarından biri olarak sayılmaktadır. İsveç'e taşınan eserler dışında, Gjerstad yönetiminde yapılan kazılardan çıkan eserlerin büyük bir kısmı da Kıbrıs Müzesi'nde sergilenmektedir.[267]

Myres 1914 yılında, Gjerstad'ın Ayia İrini Kutsal Alanı'ndaki kazılarla gün yüzüne çıkardığı heykeller ve stratigrafi üzerine yapmış olduğu incelemelerle ortaya koyduğu Kıbrıs kronolojisini daha da güncel bir seviyeye taşımıştır. Kronolojide sadece stilistik çeşitlenme değil, siyasi ve politik durumlar da dikkate alındığı için zamansal farklılaşmalar ortaya çıkmıştır.[268]

1930'lu yıllarda gerçekleşen kazılar, 1920'lerde yapılanlara göre daha sistematik bir düzende gerçekleşmiştir. 1935'te Eski Eserler Fonu'nun Kıbrıs

[264] Leriou, A. (2015), *a.g.e.*, s. 225.
[265] Fisher, K. D. (2018), *a.g.e.,* s. 2.
[266] Demiralay, H. (2022), *a.g.e.*, s. 5.
[267] Bounia, A. ve Stylianou-Lambert, T. (2011), *a.g.e.*, s. 177.
[268] Demiralay, H. (2022), *a.g.e.*, s. 6.

Müzesi'nin işletme ihtiyaçlarını karşılayamamasından dolayı kazı faaliyetlerinin düzenlenmesi ve eski eserlerin korunmasına yönelik yeni Eski Eserler Yasası çıkarılmış, bu yasa sonucunda da Eski Eserler Dairesi kurulmuştur. A. H. Megaw'ın 1936 yılında Daire müdürü olmasıyla adanın farklı noktalarında kazılar yapmış, 1936 yılında Larnaka'da ve Baf'ta da bölge müzeleri kurarak Eski Eserler Dairesi'ni etkin bir hükümet departmanına dönüşmüştür.[269]

Kıbrıs Müzesi ve 1935 itibariyle Eski Eserler Dairesi, P. Dikaios önderliğinde adanın farklı noktalarında kazı çalışmaları yapmışlardır. Dikaios, İsveçlilerin çalışmalarının etkisiyle Kıbrıs'ın erken dönemlerinin araştırılması için Neolitik Dönem'den Tunç Çağı'na kadar tarihlenen alanlarda kazılar yapmıştır. Bu çalışmalar 1931-1932'de Bellapais-Vounous'ta, 1933 – 1935 arası Erimi-Pamboula'da, 1934'te de Sotira'da, 1936 – 1939 yıllarında da Khoirokoitia'da olarak sıralanabilmektedir. Kıbrıs Müzesi küratörü olan Dikaios, 1935'ten 1940'lı yıllara kadar Müze'nin yenilenme çalışmaları kapsamında; koleksiyonların düzenlenmesi, sergileme vitrinlerinin iyileştirilmesi ve müzenin binasının genişletilmesine yönelik projeler yapmıştır.

Buna ek olarak 1932 ile 1939 yılları arasında küratör yardımcılığı yapan Joan du Plat Taylor 1937 ve 1939 arasında Karpaz'daki Tsambres ve Aphendrika'daki mezarlık alanlarında, 1939'da Apliki-Karamallos'ta ve Ayios Philon'da kazılar yapmıştır.[270] 1939'da yapılan Apliki-Karamallos kazısı, günümüzde de adanın tek Geç Tunç Çağı maden yerleşim kazısı olarak bilinmektedir. Alanda bulunan bakır eritme kanıtlarından yola çıkarak kullanılan tekniğin ve endüstrinin anlaşılmasında güçlü

[269] Leriou, A. (2015), *a.g.e.*, s. 225-226.
[270] Kiely, T. (2017), *Britain and the Archaeology of Cyprus - II*, Cahiers du Centre d'Études Chypriotes, 47, https://doi.org/10.4000/cchyp.319., s. 261, 265.

veriler sunan bu kazı, Kıbrıs'ın bu dönemdeki bakır ticaretinde aktif rol oynadığını da kanıtlamaktadır.[271]

Kıbrıs Müzesi ve Eski Eserler Dairesi tarafından yapılan kazıların yanında gerekli izinler alındıktan sonra adada çalışılmasına izin verilen yabancı kuruluşların yürüttüğü kazılar da bulunmaktadır. Bunlar arasında Pennsylvania Üniversitesi Müzesi'nin desteğiyle B. H. Hill yönetiminde yapılan 1931'deki Lapithos ve Kourion kazıları ile Louvre Müzesi'nin desteğiyle Claude Schaeffer'in 1933 yılında Bellapais-Vounos'ta ve 1934 yılında da Enkomi'de yaptıkları kazılar önemlidir.

SCE'nin başlattığı Kıbrıs arkeolojik araştırmaların etkisi, adanın Amerikalı ve Avrupalı arkeologlar için popüler bir araştırma merkezi halin gelmesinde etkili olurken, 1920'lerden itibaren adada yapılan kazı oranlarında artışlar görülmüştür.[272] Bu dönemde, Britanya Müzesi'nin Kıbrıs'taki kazı koleksiyonlarını alması nadir bir durum haline gelirken, eserler daha yaygın olarak bağışlar ya da satın alınmalarla müze bünyelerine eklenmeye başlamıştır.

2. Dünya Savaşı sürecinde adada yapılan sistematik arkeolojik kazılar durma noktasına gelirken,[273] askeri operasyonlar sırasında keşfedilen eserlerin kurtarılması için yapılan çalışmalar bulunmaktadır. 2. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, SCE tarafından başlatılan bilimsel metodolojinin kullanımı bu dönemde yapılacak olan arkeolojik araştırmalarda yoğunluk kazanmıştır.

1950'li yıllarda, Eski Eserler Dairesi tarafından gerçekleştirilen ve yabancı heyetlerle ortak kurgulanan kazı çalışmalarına ek olarak, yabancılar tarafından organize edilen kazıların da sayısı oldukça fazlaydı. Bu yabancı misyonun üstlendiği

---

[271] Hirschfeld, N., *Joan Mabel Frederıca Du Plat Taylor, 1906 – 1983*, https://www.brown.edu/Research/Breaking_Ground/bios/Du%20Plat%20Taylor_Joan.pdf (22 Nisan 2024), s. 4, 8.
[272] Leriou, A. (2015), *a.g.e.*, s. 226.
[273] Kiely, T. (2017), *a.g.e.*, s. 265, 271.

arkeolojik araştırmalar Avrupa, ABD ve Avustralya'daki müzeler, üniversiteler ve araştırma kurumları tarafından desteklenip finanse edilmiştir. Bu dönemde yapılan kazılar kısa[274] ve uzun dönemlik kazılar olarak gerçekleştirilmiş, araştırılan alanlar genel olarak Kalkolitik Dönem ile Orta Çağ arasına tarihlenseler[275] de, asıl odaklanılan dönem tarihöncesi dönem olmuştur. Savaş dönemi sonrasında üniversitelerin gerçekleştirdiği çalışmaların artması, Kıbrıs arkeolojisinin incelenmesi için yapılan araştırmaların da artmasında etkili olarak sürecin profesyonelleşmesinde katkı sağlamıştır.[276]

20. yüzyıl dünyasında 'yeni arkeoloji' ve devamında da 'süreçsel arkeoloji' etkisi popüler olurken, Kıbrıs arkeolojisinde bu yaklaşımların kabul görmesi oldukça yavaş olup; günümüze kadar etkisi devam edecek olan geleneksel sanat tarihçi ve kültür tarihçi bakış açılarının etkileri hakim olmuştur. Kıbrıs'taki arkeolojik çalışmalarda benimsenen sorun odaklı yaklaşım ve kullanılan bilimsel yöntemler, 1955 tarihinden itibaren Eski Eserler Dairesi müdürlüğüne gelen Hector Catling ile farklı bir sürece girmiştir. Catling tarafından yerleşim düzenlerinin, arazi kullanımının ve demografi konularının uzun süredeki değişimlerinin sistematik araştırılması için tekil odak yerine bölgesel kapsamda yapılan çalışmalara ağırlık verilmiştir.[277]

Eski Eserler Dairesi'nin farklı bölgelerde yapılan kazılar sonucunda elde edilen eserlerin sergilenmesi için Limasol ve Gazimağusa bölgelerinde arkeoloji müzeler kurması bu dönem içinde yaşanan diğer gelişmelerdendir. H. W. Catling yönetiminde 'Kıbrıs Araştırma Şubesi' adında bir alt birim oluşturularak adanın antik yerlerinin sistematik olarak araştırılması amaçlanmıştır. Eski Eserler Daire bütçesinin adadaki

[274] Kiely, T. (2017), *a.g.e.*, s. 273-275.
[275] Leriou, A. (2015), *a.g.e.*, s. 227.
[276] Kiely, T. (2017), *a.g.e.*, s. 272, 278.
[277] Fisher, K. D. (2018), *a.g.e.,* s. 2.

anıtların ve eserlerin restorasyonuna, korunmasına ayrılmasına bağlı olarak bu dönemde birçok esere yönelik çalışmalar yapılmıştır.

1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmesinden sonraki 20 yıllık süreçte Eski Eserler Dairesi arkeolojik araştırmalardaki yoğunluğunu arttırmıştır. 1950'li yıllarda başlayan Salamis ve Kition antik kentlerinin geniş ölçekteki kazı çalışmaları tekrardan başlatılmış, arkeolojik alanların iyileştirilmesine ve anıtların sistematik restorasyonuna yönelik çalışmalar ivme kazanırken, adanın farklı noktalarında bölgesel müzelerin açılması yaygınlaşmıştır. Bunun sonucunda Eski Eserler Dairesi ada tarihinin detaylı bir şekilde aydınlatılması, eski eserlerin korunması, uluslararası turizme teşvikin arttırılması ve ulusal kimlik oluşturulması üzerine odaklanmıştır.

1964 yılında yenilenen Eski Eserler Yasası'ndan sonra ada arkeolojisi sömürge rejimi anlayışından siyasi bağımsızlık bünyesi altında gelişmeye başlayan bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır. Yasadaki değişimle, yabancı heyetler tarafından yapılan kazılar sırasında bulunan eserlerin ada dışına kaçırılması engellenmiş, üniversitelerin yaptığı çalışmalardaki bakış açılarının değişmesiyle de kazıların yapılma amacı bilimsel araştırma yapmaya evrilmiştir.

1963 ile 1989 yılları arasında Eski Eserler Daire müdürlüğü yapan Vassos Karageorghis'in yabancı akademisyenler için liberal bir politikanın benimsenmesi gerektiğini savunarak, dünyadan arkeologların Eski Eserler Dairesi'yle işbirliği içinde çalışabileceklerine inanmıştır.

Karageorghis'in savunduğu fikrin olumlu sonuçlarına bağlı olarak, 1963 ve 1974 yılları arasında Kıbrıs dünyadan farklı ekipler tarafından incelenmiş ve bu süre içerisinde adanın farklı bölümlerinde araştırmalar yürütülmüştür. Karageorghis'in yönetim şekline bağlı olarak Kıbrıs arkeolojisi uluslararası mecrada daha etkin olmaya

başlamıştır.[278] Karageorghis'in uyguladığı politikalar dışında, Kıbrıs kronolojisini aydınlatmaya yönelik yapmış olduğu detaylı heykel ikonografisi çalışmaları da bulunmaktadır.[279]

Akademik açıdan, 1972 yılında Eski Eserler Daire tarafından düzenlenen Kıbrıs'taki ilk uluslararası arkeoloji konferansı gerçekleşmiş, bir yıl sonra da konferansın bildirisi yayınlanmıştır. 1950'li ve 1960'lı yıllar Kıbrıs arkeolojisinin akademik bir disipline dönüşmesinde önemli bir dönem olarak sayılırken, 1974'teki iç karışıklıkların zirve yaptığı dönemde arkeolojik çalışmalar kesintiye uğramıştır. 1974'ten sonra ise adanın güneyinde arkeolojik çalışmalar, anıtlarda koruma çalışmaları, arkeolojik alanlarda iyileştirmeler ve sürdürülebilirlik, müzelerin genişletilmesi ve yeni müzelerin kurulması şeklinde Eski Eserler Dairesi merkezinde çalışmalar yapılmıştır. 1980'li yıllardan itibaren dünyadan birçok arkeoloğun adanın güneyinde kazı yapmaya davet edilmesiyle birlikte Trodos Bölgesi gibi hakkında yeterli bilginin bulunmadığı alanlar da araştırılmaya başlanmıştır.[280]

Ada yönetiminin Osmanlı İmparatorluğu'ndan İngiliz sömürgesine geçtiği dönemden 1974'e kadar olan süreçte, Kıbrıslı Türkler arkeolojik çalışmalar açısından aktif bir rol üstlenememişlerdir. Bu durumun yaşanmasında özellikle adanın Rum nüfusu tarafından Hellen kimliğinin ön plana çıkarılma kaygısının etkin olduğu belirtilmektedir. 1974 sonrasındaki süreçte arkeolojik mirasın araştırılmasına ve korunmasına yönelik çalışmalar zorlukla sürdürülmesine rağmen belirli noktalarda kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

1975'te kurulan Eski Eserler ve Müzeler Dairesi ile Kıbrıs Türk toplumu, arkeolojik eserlerin korunmasına yönelik müze çalışmalarına ilk olarak bu dönemde

[278] Kiely, T. (2017), *a.g.e.*, s. 277.
[279] Demiralay, H. (2022), *a.g.e.*, s. 6.
[280] Leriou, A. (2015), *a.g.e.*, s. 227-230.

başlamıştır. 1976'dan itibaren Girne Kalesi ve sergileme bölümlerinde düzenlemeler yapılarak ziyarete açılırken, yine aynı yıl içinde St. Barnabas Arkeoloji ve İkon Müzesi açılmıştır.

1983'te KKTC'nin bağımsızlığını kazanmasından itibaren Eski Eserler ve Müzeler Dairesi yeni müzelerin açılması yerine; eski müzelerin sergileme düzenlerinin günümüz koşullarına uyarlanması ve depo düzenlerinin güncellenmesine yönelik çalışmalara ağırlık vermiştir.[281]

1974'ten sonraki süreçte gerçekleşen çalışmalar ve projeler kamu fonlarının yanı sıra Avrupa Birliği ve uluslararası kuruluşlardan gelen yardımlarla gerçekleşmiştir. Adada gerçekleştirilen çalışmalarda Eski Eserler Dairesi'nin ve Kıbrıs Üniversitesi'nin katkılarına ek olarak Pierides Vakfı ve A. G. Leventis Vakfı gibi özel kurumların da katkıları oldukça fazladır. 1974'te kurulan Pierides Vakfı'nın temel amacı, adadan kaçırılan eserlerin adaya geri döndürülmesi, adadaki arkeolojik kazılara sponsorluk sağlanması ve adada bilimsel arkeoloji faaliyetlerinin yapılmasına teşvik edilmesi olarak sayılabilir.[282] 1979'da kurulan A. G. Leventis Vakfı ise, Kıbrıs arkeolojik çalışmalarının, müzelerin ve yapılan arkeoloji nitelikli yayınların uluslararası standartta finanse edilerek Kıbrıs kültür mirasının dünya çapında duyurulmasını amaçlamaktadır.

Kıbrıs'taki arkeolojik kazıların ve araştırmaların yapılmasında önde gelen birçok kurum bulunmaktadır. Adadaki kültür mirasının yönetimi, korunması ve tanıtımı konularından sorumlu olan hükümet organı Eski Eserler Dairesi'yken; Lefkoşa'daki Kıbrıs Müzesi ise, farklı konumlardaki yerel müzeleri ve tüm arkeolojik çalışmaları denetleyen kurumdur. Kıbrıs Müzesi bunlara ek olarak kazı, kurtarma

[281] Kızılduman, B. (2008), *a.g.e.*, s.154.
[282] Leriou, A. (2015), *a.g.e.*, s. 230.

kazısı, yayın programları, koruma uygulamalarının yürütülmesi ve yabancılar tarafından Kıbrıs'ta yürütülen çalışmalara da destek vermekle yükümlüdür.

Diğer önemli kuruluş olan Kıbrıs Amerikan Arkeoloji Araştırma Enstitüsü kurulduğu tarih olan 1978'den beri, Kıbrıs başta olmak üzerek Doğu Akdeniz odaklı arkeolojik araştırmalar için teknik ve lojistik destek sağlamaktadır. CAARI yapılan sempozyum, konferans ve yayınlarla elde edilen bilgilerin uluslararası ortamda yayılmasını amaçlamaktadır.

Kıbrıs Enstitüsü, sabit ve mobil laboratuvarlara sahip olan Arkeolojide Bilim ve Teknoloji Araştırma Merkezi'ne (STARC) ev sahipliği yapmaktadır. Bu merkez, Kıbrıs ve çevresindeki kültür mirası, arkeoloji ve tarih gibi alanlara yönelik teknolojiler geliştirerek uygulamalar yapılmasına odaklanmaktır.

Devam eden süre içerisinde, 'post süreçsel arkeoloji' ya da 'yorumsal arkeoloji' ideolojisi dünyada yayılmaya başlarken, bu yeni bakış açısının Kıbrıs arkeolojisinde bir temsiliyeti olmamıştır. 1990'lı yılların ortasında bilim insanlarının sömürge sonrası eleştirel bakış açılarını benimsemesi ve cinsiyet ile kimlik başlıklarına odaklanması, Kıbrıs arkeolojisi pratiğinin geçmiş ve günümüz siyasetiyle olan ilişkisinin incelenmesini ön plana çıkarmıştır.

Bu yaşanılan gelişimler arkeolojik alan araştırmalarında, Sydney Kıbrıs Araştırması Projesi'nde olduğu gibi peyzaj yaklaşımlarının bütünleşik bir çerçevede, fiziki çevreye ve sosyal açılara da odaklanılmasıyla daha da kapsayıcı bir hal almıştır.[283] 1992 ile 1997 yılları arasında gerçekleşen SCSP'de, Kıbrıs'ın Trodos Bölgesi'nde toplum peyzajı araştırılarak, peyzaj yerleşiminin şekillenmesi, kaynakların üretim ve dağıtım ilişkisinin analizi ve insan faaliyetlerinin dağılımını haritalayarak anlamlandırmak amaçlanmıştır. Yirmi katılımcıyla gerçekleşen bu

[283] Fisher, K. D. (2018), *a.g.e.,* s. 2-3.

araştırmada dönem teknolojilerinden Coğrafi Bilgi Sistemleri'nin kullanılması hem yerel hem de yabancı üniversite, enstitü, vakıf ve araştırma konseylerinden de destek alınması açısından önemli bir çalışmadır.[284]

1998 yılından itibaren, Ankara Üniversitesi ve Doğu Akdeniz Üniversitesi Kültür Varlıkları Araştırma Merkezi'nin (AKVAM) ortaklaşa yürüttüğü Salamis kazısı ve 2005-2006 yıllarında KKTC Eski Eserler ve Müzeler Dairesi'nin 'Soloi Kurtarma Kazıları'[285] adanın kuzeyinde gerçekleştirilen çalışmalar arasındadır.

Yaklaşık 50 yıl öncesine kadar siyasal problemlerin zirve yaptığı bu adada, günümüze gelindiğinde özellikle Kuzey Kıbrıs'ta arkeolojik çalışma yapmak isteyen bilim insanları için bu olumsuz siyasal etkinin baskısı devam ederken,[286] adanın güneyinde arkeolojik çalışmaların yürütülmesi konusunda özgürlükçü bir ortam görülmektedir.[287]

Ada arkeolojisinin şu anki seviyesine ulaşması için geçirdiği yasal düzenlemeler, siyasal olaylara bağlı arkeolojik araştırmaların sekteye uğraması, ada kontekstinden koparılarak kaçırılan eserler ve ekonomik sorunlar Kıbrıs'ın arkeolojik tarihsel sürecinin geçirdiği olumsuz noktaların sadece bir kısmıdır. Günümüzde adanın güneyi belirtilen bu olumsuzluklardan etkilenmeyerek bilimsel arkeolojik araştırma başlığı altında etkin faaliyetlerle adından söz ettirirken; adanın kuzeyinde ise, Türkiye'den bazı kurumlarla yapılan ortak çalışmalar dışında Kıbrıs Türk toplumundan tekil kişilerin yürüttüğü çalışmalarla arkeoloji bir bilim olarak sürdürülmeye çalışılmaktadır.

[284] Knapp, A. B. ve Given, M. (2003), *The Sydney Cyprus Survey Project*, https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/scsp_var_2001/ (23 Nisan 2024).
[285] Kaba, H. (2015a), *a.g.e.*, s. 78.
[286] Kızılduman, B. (2008), *a.g.e.*, s.152.
[287] Leriou, A. (2015), *a.g.e.*, s. 230.

Tablo 4. 1: Kıbrıs arkeolojisinin gelişimi

Ortaçağ	Araştırmacılar, seyyahlar ve ticaretle uğraşan kişilerin adaya yönelik bilgileri aktardıkları çalışmalar
Venedik Yönetimi	MS 1489 – 1571 yılları arası Kıbrıs'ta Venedik Yönetimi
Osmanlı Yönetimi	MS 1571 – 1878 yılları arası Kıbrıs'ta Osmanlı İmparatorluğu Yönetimi
1683	C. van Bruyn'ın Larnaka'da yaptığı öncü kazı çalışmları
19. yüzyıl	Koleksiyoncuların ve öncül arkeologların Avrupa müzelerini ve koleksiyonları zenginleştirmek için eser arayışına girmeleri
1845	İngilizlerin ve Fransızların adada yaptığı ilk öncül arkeolojik kazıların İdalion ve Kition'da gerçekleşmesi
1862-1872	R. Hamilton Lang'in İdalion kazıları sırasında çift dilli yazıt bulması ve kazıdan çıkan heykellerin ikonografisiyle Kıbrıs kronolojisi oluşturması
1868	Thomas B. Sandwith İdalion kazıları sırasında çıkan mezarları gruplandırması ve Kıbrıs kronolojisine yönelik çalışmaları
1866-1871	G. Colonna Ceccaldi'nin Kıbrıs kronoloji çalışması
1865- 1877	Luigi Palm adi Cesnola'nın tartışmalı modern ve sistematik kazılar Cesnola'nın Kıbrıs tarihi içerisindeki en kapsamlı eser kaçırma olayını gerçekleştirmesi
1878	Kıbrıs yönetiminin İngilizlere geçmesi, Kıbrıs arkeolojisine olan ilginin artması, metodolojik araştırmanın temelleri

1889
D. G. Hogarth'ın yazdığı 'Devia Cypria' adlı eser, Kıbrısla ilgili ilk bilimsel nitelikli arkeolojik eser
1882/1891
Kıbrıs Müzesi'nin 1882'de kurulması
Kıbrıs Müzesi'nin 1891'de halka açılması
1913
Myres yönetiminde ilk defa doğrudan İngiliz hükümeti tarafından finanse edelin kazılara başlaması
1914
Myres'ın Kıbrıs kronoloji çalışmaları ve modern Kıbrıs arkeolojisinin temellerini oluşturması
1927-1931
E. Gjerstad yönetiminde 'The Swedish Cyprus Expedition' arkeolojik çalışmalarının başlaması ve ada arkeolojisinde bilimselliğin ön plana çıkması
1935
Yenilenen Eski Eserler Yasası ve Eski Eserler Dairesi'nin
1939-1945
2. Dünya Savaşı süreci ve Kıbrıs'taki arkeolojik çalışmaların kesintiye uğraması
1955
Hector Catling ile Kıbrıs akreoloji çalışmlarının yeni bir boyut kazanması
1960
Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmesi
1963-1989
V. Karageorghis'in Eski Eserler Daire Müdürlüğü ve Kıbrıs arkeolojisine yönelik politikaları
1964
Yenilenen Eski Eserler Yasası ile eser kaçakçılığının engellenmesi ve ada arkeolojisinin sömürge rejimi etkisinden çıkması
1972
Kıbrıs'taki ilk uluslararası arkeoloji konferansı

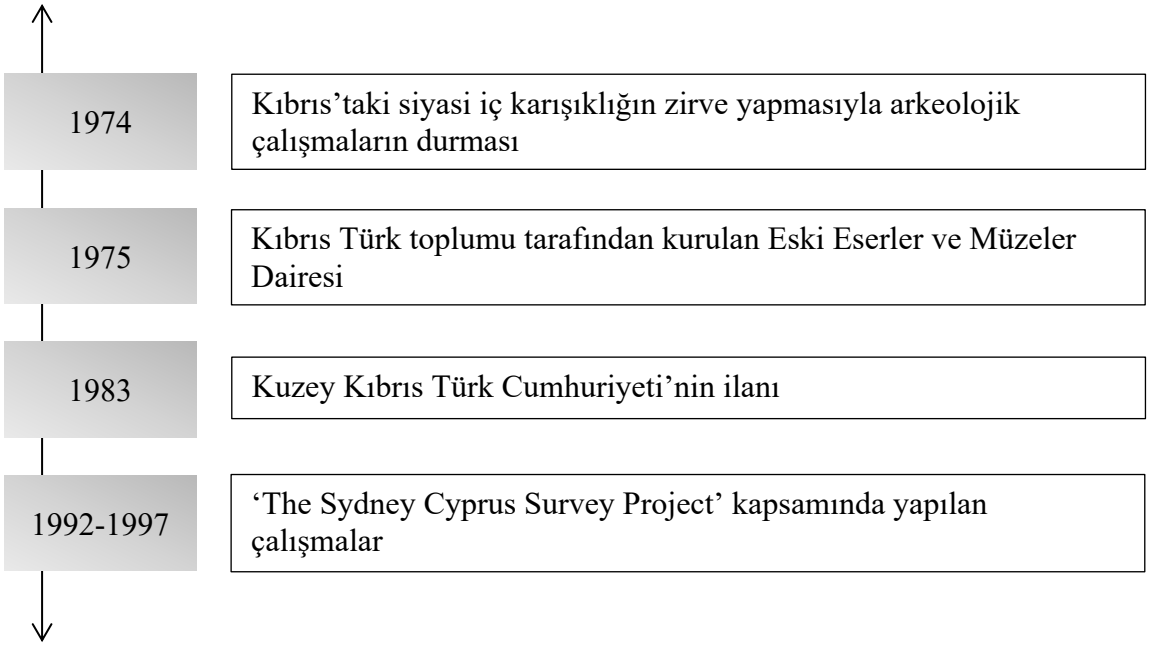

4.2 Yasaların Tarihçesi ve Mevcut Yasalar

1874 yılında Kıbrıs Adası, Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altındayken 'Asar-ı Attika Nizamnamesi' yürürlülüğe girmiştir. Kıbrıs'ın 1878'de Birleşik Krallığa kiralanmasından sonraki süreçte de, adada yapılan arkeolojik kazılar ve eser koleksiyonculuğu konularında Osmanlı İmparatorluğu'nun Nizamnamesi yürüklükte kalmıştır.[288]

Bu yasa dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde eski eserlere yönelik ayrıntılı bilgiler sunulmakta, ikinci bölümde ise eski eserlerin araştırılması ve kazı işlemlerine yönelik maddeler yer almaktadır. Üçüncü bölüm, eserlerin paylaşımı ve yapılan işlemlere yönelik açıklamaları içerirken, dördüncü bölümde de eserlerin ihracatı, ithalatı ve satın alınma süreçlerine yönelik hükümlere yer verilmiştir.[289]

Bu yasada tüm eski eserlerden sorumlu olacak bir departmanın kurulması, izinsiz kazıların engellenmesi, arkeolojik eserlerin belirli bir düzen içinde

[288] Kızılduman, B. (2008), *a.g.e.*, s.154.
[289] Nikolaou, P. (2013), *The Diaspora of Cypriot Antiquities and the British Museum (1860-1900)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Exeter University, s. 119-120.

kaydedilmesi ve hükümet izni olmadan yurtdışına çıkarılmaya çalışılan eserlerin kontrol edilmesine yönelik maddeler yer almaktadır.[290]

1874 Yasası'na göre kazı ve araştırma sırasında keşfedilen eserler; kazı yapmasına izin verilen heyet, toprak sahibi ve hükümet olmak üzere üçe bölünmektedir. Zaman içerisinde, yasadaki maddeye bağlı olarak kazı yapan heyetler, elde edecekleri eserlerin oranını arttırmak için kazı yaptıkları toprakları da satın almışlardır. [291] Adanın yönetimi İngilizlere devredildikten sonra, nizamname içeriğinde değişiklikler yapılıp eser ihracatının yasaklanmasına yönelik kararlar alınmaya çalışılsa da bu düzenlemeler uygulanmamıştır.[292]

20. yüzyıla gelindiğinde ada halkı, Kıbrıs'ın sahip olduğu arkeolojik mirasın korunmasına yönelik devlet organları kurarak, yasaların oluşturulması için çaba göstermiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak, İngiliz yönetimi sürecinde yapılan kaçak kazıların ve eski eserlerin yağmalanarak ada dışına çıkarılmasının önüne geçilmesi için yasa ve yönetmeliklere ihtiyaç duyulmuştur.[293]

1905 yılında ise kullanılan Asar-ı Attika Nizamnamesi kaldırılarak adanın ilk Eski Eserler Yasası yürürlülüğe girmiştir.[294] Ancak bu yasa, adada sürdürülen kaçak kazıların durdurulmasında ve bulunan eserlerin ada dışına kaçırılmasında etkili olamamıştır. Bu yasada, kazı yapmak için resmi iznin gerekli olduğu vurgulanırken, kazı sırasında bulunan eserlerden müze için talep edilmeyenlerin de kazı ekibine bırakılabileceği belirtilmiştir. 1905 yasasının yürürlülüğe girmesiyle birlikte, Kıbrıs

---

[290] Wright, G. R. H., *The Legality of The Consular Excavations in Ottoman Cyprus*, https://aca-cy.org/wp-content/uploads/2022/03/1-11.pdf (24 Nisan 2024), s. 7.
[291] Basu, P. ve Damodaran, V. (2015), *Colonial Histories of Heritage: Legislative Migrations and the Politics of Preservation*, Past & Present, 226(10), 240-271, https://doi.org/10.1093/pastj/gtu028, s 7-8.
[292] Feldbacher, R. (2020), *Cyprus –Political Impact on its Cultural Heritage,* International Journal of Social Science And Human Research, 3(10), DOI: 10.47191/ijsshr/v3-i10-09, s. 238.
[293] Association of Cypriot Archaeologists, *Legislation of Antiquities*, https://aca-cy.org/en/legislation-of-antiquities/#:~:text=The%20first%20Antiquities%20Law%20was,amendment%20being%20enforced%20in%202012 (25 Nisan 2024).
[294] Kızılduman, B. (2008), *a.g.e.*, s.154.

Müzesi tarafından yönetilen ve İngiliz yüksek komiserinin başkanlığını yaptığı bir komisyon oluşturulmuştur. Eski eserlere yönelik tüm yetki ve sorumluluklar da bu komisyona aktarılmıştır. Eski Eserler Yasası'nda, eserlerin ülke dışına kaçırılması konusunda sınırlandırmaların getirilmesi, yabancı ekiplerin adada kazı yapma isteğini azaltmıştır.[295]

1927'de Eski Eserler Yasası'nın içeriğinde İngiliz yönetimi tarafından önemli ölçüde değişimler ve yenilemeler yapılmıştır. Bu düzenlemede, yabancı kazı ve araştırma ekiplerinin kazı çalışmalarında ortaya çıkan eserlerin yarısına sahip olabilecekleri belirtilmiştir. Bu karar neticesinde çok sayıda tarihi eser ada dışına çıkarılarak, dünyadan farklı noktalardaki müzelere taşınmıştır. Bu bağlamda 1927 – 1931 yılları arasında Kıbrıs'ta kazı yapan İsveçli ekibin kazılar sırasında buldukları eserleri kendi ülkelerine taşımaları için dönemin İngiliz yönetimi tarafından Eski Eserler Yasası'nda değişiklik yapıldığı da bazı kaynaklarda bahsedilmektedir.[296]

1935 yılında hem arkeolojik kazıların yapılmasında katı kuralların belirlendiği yeni Eski Eserler Yasası yürürlülüğe girmiş, hem de Eski Eserler Dairesi kurulmuştur.[297] Yeni çıkan yasaya göre, arkeolojik alanlara yönelik yapılacak olan çalışmaların Eski Eserler Dairesi bünyesinde yürütülmesine karar verilmiştir. Oluşturulmuş olan bu düzen, 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilanından sonra da benimsenerek devam ettirilmiştir.[298]

Eski Eserler Dairesi, anıtlardan, adadaki tüm arkeolojik alanlardan, müzelerden ve yapılan tüm arkeolojik kazı çalışmalarından sorumludur. Daire, Eski

[295] Bounia, A. ve Stylianou-Lambert, T. (2011), *a.g.e.*, s. 178.
[296] Leriou, A. (2015), *a.g.e.*, s. 224, 226.
[297] Council of Europe / ERICarts (2015), *Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe: Country Profile Cyprus*, https://www.culturalpolicies.net (25 Mayıs 2024)
s. 28.
[298] Kızılduman, B. (2008), *a.g.e.*, s.154.

Eser Yasası kapsamındaki tüm arkeolojik mirastan sorumlu olmakla birlikte onların korunması ve restorasyon işlemlerini de denetlemekle yükümlüdür.

1935 Yasası'nda belirtilen eski eser tanımı, 1850 yılından önce ada sınırları içerisinde taşınabilen ya da taşınamayan, yontulmuş, yazılmış, boyanmış, yapılmış; heykel, mimari, grafik, resim gibi sanat eserleri olarak sınırlandırılmıştır. Buna ek olarak Kıbrıs topraklarında veya deniz sınırları içerisinde yer alan, bulunan ya da kazılarak çıkarılan herhangi malzemeden yapılmış olan, yeniden inşa edilen, sonradan eklenen, düzenlenen ya da restore edilen eserleri kapsamaktadır. Diğer yandan arkeolojik, tarihi ya da sanatsal niteliğe sahip dini ya da halk sanatı eserleri kategorisine dahil edilecek olan nesnelerin üretim yıllarının 1940'tan önceye tarihlenmesi[299] gerektiği belirtilmiştir.[300][301]

Yasanın 3. maddesinde ise toprak altında yer alan ve keşfedilmemiş tüm eserlerin mülkiyetinin hükümete ait olduğu vurgulanmaktadır.[302] Kanunun 14-1. maddesinde kaçak kazıların engellenmesi için, kazı yapacak olan kişinin ilk olarak Eski Eserler Müdürlüğü'nden alınan yazılı ruhsat ile kendi arazisinde veya başka bir yerde kazı yapmasına izin verileceği belirtilmektedir.

Kazı yapılmasına yönelik ruhsatlı izne sahip olan kişi, gün yüzüne çıkardığı arkeolojik mirasın korunması için tüm önlemleri almakla yükümlü olurken, kapsamlı

[299] Council of Europe/ERICarts (2015), *a.g.e.*, s. 30,38.
[300] Feldbacher, R. (2020), *a.g.e.*, s. 239.
[301] Web Portal of the Republic of Cyprus, *Antiquities Law*, https://www.cyprus.gov.cy/portal/portal.nsf/gwp.getGroup?OpenForm&access=0&SectionId=noneu&CategoryId=Culture&SelectionId=Laws%20regarding%20Antiquities&print=0&lang=en. (24 Nisan 2024), s. 2.
[302] The Law Library of Congress, Global Legal Research Directorate (2009), *Cyprus: Destruction of Cultural Property in the Northern Part of Cyprus and Violations of International Law,* https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/llglrd/2018296692/2018296692.pdf (25 Nisan 2024), s. 13.

bir şekilde günlük tutulması ve eserlerin kaydı için çizim yapılması, fotoğraf çekilmesiyle de mükellef olacaktır.[303]

1935 Yasası hem yerel ve yabancı arkeologların ada sınırları içinde kazı, araştırma yapmalarına teşvik edilmeleri bakımından hem de Kıbrıs arkeolojisinin gelişmesi açısından oldukça önemli bir yasa olarak sayılmaktadır.[304]

1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle hazırlanan 1960 Kıbrıs Anayasası'nda da, taşınabilen ya da taşınamayan her türlü esere yönelik hak ve menfaatlerin kamu kurumlarına ya da devlete bağlı kurumlara ait olduğunun altı çizilmektedir.[305]

1964 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Eski Eserler Yasası'nda yaptığı değişiklikle, yabancı ekipler tarafından bulunan arkeolojik mirasın Eski Eserler Dairesi ve yabancı heyetlerce yarı yarıya paylaşılma kararına son verilmiştir. Kıbrıs arkeolojisinin sömürge rejimi etkisinden çıkarak siyasi bağımsızlığa ulaşması, 1964'te yenilenen Eski Eserler Yasası'nda belirtilen tüm kazılardan çıkan eserlerin Kıbrıs Müzesi'ne ait olduğu kararıyla gerçekleşmiştir. Daha önceleri eserlerin kazı yapan ekip ve Eski Eserler Dairesi arasında bölüştürülmesi kaldırılarak, Kıbrıs arkeolojik mirasının ada içinde korunması konusunda önemli bir atılım gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten itibaren ada sınırları içerisinde gerçekleşen kazıların amacı, eserlerin bulunarak kaçırılması değil, ada sınırları içinde akademik ve bilimsel araştırma yapmak olmuştur. Buna bağlı olarak yabancı heyetlerin benimsediği bilimsel araştırma

---

[303] SBA Administration, *Antiquities Ordinance 1975*, https://www.sbaadministration.org/home/legislation/01_02_09_04_INCON/A/20160318_Antiquities-Ordinance-1975.pdf (25 Nisan 2024), s. 9-10.
[304] Bounia, A. ve Stylianou-Lambert, T. (2011), *a.g.e.*, s. 178.
[305] Law Office of the Republic (6 Haziran 2017), *Cyprus's Constitution of 1960 with Amendments through 2013*, https://www.law.gov.cy/law/law.nsf/1D2CDD154DCF33C9C225878E0030BA5E/$file/The%20Constitution%20of%20the%20Republic%20of%20Cyprus%20as%20amended%20until%202013.pdf. (25 Nisan 2024), s. 17.

etiği, fikirler ve kullanılan teknikler Kıbrıs arkeolojisinin gelişimini olumlu yönde etkilemiştir.[306]

1964 ile 1997 yılları arasında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kullandığı Eski Eserler Yasası'nın içeriğinde düzenlemeler ve değişimler yapılmaya devam edilmiştir.[307] 1975 Eski Eserler Yasası'nda kültürel mirasın korunmasına yönelik değişiklikler görülse de anıtsal odakta koruma anlayışının devam ettiği ve alana dayalı bir korumadan henüz bahsedilmediği görülmüştür.[308]

Yasa, geçirdiği yenilemeler ve güncellemelerle en son halini 2012 yılında almıştır. Varolan Eski Eserler Yasası'na ek olarak Eski Eserler Dairesi tarafından adanın sahip olduğu kültürel mirasın korunması ve yönetimine yönelik yasayı tamamlayıcı ek yasalar da kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra Avrupa kökenli kurumlarla da uluslararası ortamda sözleşmeler imzalanmıştır.[309]

1975 yılında adada yaşayan Türkler eski eser olarak sınıflandırılan anıtların korunması ve yönetimi için Eski Eserler ve Müzeler Dairesini kurmuştur.[310] 1983'te KKTC kurulduktan iki yıl sonra 'KKTC Anayasası' kabul edilmiştir. Bu anayasada, tarihi ve kültürel değeri olan eser, anıt ve doğa varlıklarının korunması konusunda devletin sorumlu olduğu belirtilmiştir. Yıkılan veya zarar gören tarihi yapılar, devletin aldığı önlemler ve yasal düzenlemeler çerçevesinde aslına uygun bir şekilde tamir veya inşa edilebilmektedir.[311]

---

[306] Leriou, A. (2015), *a.g.e.*, s. 228, 231.
[307] Kızılduman, B. (2008), *a.g.e.*, s.155.
[308] Hoşkara, Ş. Ö. ve Doratlı, N. (2007), *A Critical Evaluation of The Issue of "Conservation of The Cultural Heritage" in North Cyprus*, https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/HOŞKARA-Şebnem-Önal-DORATLI-Naciye-A-CRITICAL-EVALUATION-OF-THE-ISSUE-OF-"CONSERVATION-OF-THE-CULTURAL-HERITAGE"-IN-NORTH-CYPRUS.pdf (25 Nisan 2024), s. 862.
[309] Association of Cypriot Archaeologists, *a.g.e.*
[310] Bounia, A. ve Stylianou-Lambert, T. (2011), *a.g.e.*, s. 171.
[311] Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Mahkemeler, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası*, https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/anayasa.aspx (25 Nisan 2024), s 5,17.

Adanın kuzeyinin benimsediği 60/94 sayılı 'Eski Eserler Yasası' 1994 yılında kabul edilmiştir. Bu yasa tarih, müze, arkeoloji ve etnografya gibi farklı konulara yönelik hükümler içermektedir. KKTC Eski Eserler Yasası'nın yürürlüğe girmesi sonucunda adanın kuzey ve güneyinde Kıbrıs arkeolojisi ve kültürel mirasının korunmasına yönelik benimsenen 2 farklı yasa bulunmaktadır.[312]

KKTC'nin 13/2001 ve 14/2017 sayılı değişikleriyle birleştirilmiş olan Eski Eserler Yasası'nın son hali sekiz bölümden oluşmaktadır. Yasanın amacı, tarih öncesi ile yakın geçmiş arasındaki taşınabilen ya da taşınamayan eski eserlerin ve doğal varlıkların korunarak yaşatılmasına yönelik yapılacak olan işlemlerin ilkelerini ve esaslarını sunmaktır.

Yasanın ilk bölümünde amaç ve kapsam belirtilirken, terimler ve kavramlara yönelik de detaylı açıklamalar yapılmaktadır. İkinci ve üçüncü bölümlerde, taşınması mümkün olmayan ve taşınabilen eserleri, doğa varlıklarını ve bu mirasların bulundukları alanları da kapsayacak şekilde korumanın nasıl yapılması gerektiğine yönelik ilkeler belirtilmiştir. Dördüncü bölümde eski eserlerin bulunması için yapılan kazı, sondaj ve define arama çalışmalarına yönelik izin kuralları aktarılmıştır. Beşinci bölümde ise, Taşınmaz Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kuruluşuna, oluşumuna ve görevlerine yönelik detaylı bilgiler verilmektedir. Altıncı bölümde suçlara ve cezalara yönelik maddeler yer alırken, yedinci ve son bölümde ise kurallar açıklanmıştır.[313]

4.3 Arkeolojik Alanların Adadaki Dağılımı

Kıbrıs Adası'ndaki arkeolojik alanların dağılımı, adanın yedi bölgesi altında kategorize edilmektedir. Bu bölgeler; Gazimağusa (Famagusta) ve İskele, Girne,

[312] Kızılduman, B. (2008), *a.g.e.*, s.155.
[313]Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Mahkemeler, *Eski Eserler Yasası*, https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/esasdharf.aspx?which-letter=E (25 Nisan 2024), s, 1-4.

Güzelyurt ve Lefke, Lefkoşa, Larnaka, Limasol ve Baf şeklinde sıralanmıştır. (Şekil 4.1)

Şekil 4. 1: Kıbrıs Adası'nın bölgelerini gösteren güncel harita[314]

Oluşturulan listelerdeki arkeolojik alanların seçimi sırasında Neolitik Dönem öncesi ile Geç Roma Dönemi arasına tarihlenenler seçilmiştir. Arkeolojik alanların seçiminde devlet ya da Eski Eserler Dairesi tarafından tescillenen, tescillenmeyi bekleyen, tescillenmemiş olanlar listeye dahil edilmiştir. Listede belirtilen 'arkeolojik alan' tanımı en geniş ölçekli antik kentlerden, küçük ölçekli tekil yapılara; diğer yandan toprak üstünde görülen kültür mirasından, toprak altında kalmış mirasa kadar geniş bir sınırı kapsamaktadır. Listelerin oluşturulmasında devlet kaynakları, hükümetler tarafından oluşturulan internet siteleri kullanılırken, arkeolojik kazılarla ve

[314] Wikimedia Commons, *Kıbrıs idari bölgeler*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kıbrıs_idari_bölgeler.png, (20 Temmuz 2024).

arkeolojik yüzey araştırmalarıyla elde edilen bilgiler ışığında keşfedilen alanlar[315] ve alanların konumlarını ele alan[316] toplu çalışmalardan[317] yararlanılmıştır.

Listelerin oluşturulmasında kullanılan en detaylı kaynak KKTC Şehir Planlama Dairesi[318] tarafından oluşturulan ve bölgelere göre ayrılan 'Eski Eser Alanları' adlı tablolarından yararlanılmıştır. Bu tablolar önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmasına rağmen tablolarda yer alan arkeolojik alanların lokasyonunu belirlemek için pafta ve parsel numaralarının kullanılması, içinde bulunduğumuz dijital dönemle paralel bir durum olarak sayılmamaktadır. Bununla ilişkili olarak pafta ve parsellerin de büyük çoğunluğunun erişime açık olmaması halkın bilgilendirilmesini engellerken, bir yandan da bu konuya yönelik yapılacak olan çalışmalar için engel teşkil etmektedir.

Diğer yandan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Eski Eserler Dairesi'ne[319] ait olan internet sitesinde[320] turistik açıdan öne çıkan arkeolojik alanlara yer verilirken, KKTC Şehir Planlama Dairesi tarafından oluşturulan düzenli tablolar gibi bir çalışma bulmak mümkün değildir.

---

315 Republic of Cyprus: Department of Antiquities, *Excavations*, http://www.culture.gov.cy/dmculture/da/da.nsf/DMLexcavat_en/DMLexcavat_en?OpenDocument. (30 Nisan 2024).

316 *Cyprus 11000 Years of History and Civilisation*, https://www.visitcyprus.com/en/archive-multimedia/343695-cyprus-11000-years-of-history-and-civilisation-english (30 Nisan 2024).

317 Öztepe, E. (2007), *Karpaz Yarımadası Arkeolojik Yerleşimleri*, Anadolu / Anatolia, 33, s.144-152.

318 Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Şehir Planlama Dairesi, *Eski Eser Alanları*, http://spd.gov.ct.tr/Eski-Eser-Alanları. (30 Nisan 2024).

319 Republic of Cyprus: Department of Antiquities, *Archaeological Sites*, http://www.culture.gov.cy/dmculture/da/da.nsf/DMLsites_en/DMLsites_en?OpenDocument (30 Nisan 2024).

320 Republic of Cyprus: Department of Antiquities, *Foreign Archaeological Missions*, http://www.culture.gov.cy/dmculture/da/da.nsf/DMLfmiss_en/DMLfmiss_en?OpenDocument (30 Nisan 2024).

Şekil 4. 2: Gazimağusa ve İskele Bölgeleri'ndeki arkeolojik alanların dağılımını gösteren uydu fotoğrafı[321]

Tablo 4. 2:Gazimağusa ve İskele Bölgeleri'ndeki arkeolojik alanların dağılımı

	Tuzla-Yeniboğaziçi-Mormenekşe		Dipkarpaz
1	Salamis Antik Kenti	57	Karpasia Antik Kenti
2	Kral Mezarları	58	Tshiourka
3	Enkomi Kent Kalıntıları	59	Kastros Neolitik Yerleşmesi
	Çayönü	60	Aphrodite Akraia Tapınağı
4	Kalopsides Tunç Çağı Yerleşimi ve Mezarları	61	Ourania Antik Kenti
	İnönü	62	Sylla
5	Çukurluk Geç Tunç Mezarlık Alanı	63	Tamathios
	Tatlısu	64	Anavrysi
6	Çiftlikdüzü (Laonion) Mevkii	65	Latsia
7	Melissa Bronz Çağı Yerleşkesi	66	Chelones
8	Moulos Sit Alanı	67	Olympos
9	Afrodision I. Derece Arkeolojik Sit Alanı	68	Tsambres
10	Erenler Burnu Mevkii	69	Ayios Varvara
11	Karaburun (Mavro Skala) Arkeolojik Sit Alanı		Yenierenköy
	Ayia Napa	70	I. Derece Arkeolojik Sit Alanı
12	Makronisos Arkeolojik Sit Alanı	71	Vikla (Temenos) Arkeolojik Alan
13	Nissi		Kilitkaya

[321] Google Earth, (20 Temmuz 2024).

	Mersinlik	72	Arkeolojik Sit Alanı
14	Spilios		Tuzluca
15	Ayios Ioannis	73	Arkeolojik Sit Alanı
16	Vounari Geç Tunç Çağı Kutsal Alanı	74	Frangoavgolia
17	Varkes Klasik- Bizans Dönemi Yerleşimi		Kalecik
18	Lithosourka Klasik- Roma Dönemi Yerleşimi	75	Ayios Ioannis
19	Tsonia Nekropolis (Lithosourka B)	76	Alaas
20	Mandres Hellenistik Dönem Kutsal Alanı		Turnalar
21	Trakhonas Kutsal Alan	77	Arkeolojik Sit Alanı
22	Sapilou Hellenistik Dönem Yerleşim		Yarköy
23	Geroschinia	78	Arkeolojik Sit Alanı
24	Stavris Roma Dönemi Kutsal Alan		Ardahan
25	Mavrovyzakos Hellenistik-Roma Yerleşimi	79	Arkeolojik Sit Alanı
26	Ankaremenos Roma Dönemi Nekropolis		Topçuköy
27	Ampeli Hellenistik Dönem Nekropolis	80	Arkeolojik Sit Alanı
28	Pefkoi Roma Dönemi Yerleşim		İskele
29	Lakkos	81	Mersineri
30	Pallouri	82	Krina
	Kaplıca		Sınırüstü
31	Tornaris	83	Arkeolojik Sit Alanı
32	Kakos		Ağıllar
33	Varkes	84	Arkeolojik Sit Alanı
34	Terkelevounos		Balalan
35	Villouras	85	Arkeolojik Sit Alanı
36	Galounia		Boğaziçi
	Büyükkonuk	86	Arkeolojik Sit Alanı
37	Asprogia		Geçitkale
38	Kaminia	87	Arkeolojik Sit Alanı
39	Ftani (I-II)		Bafra
40	Arkeolojik Sit Alanı	88	Kaya Mezarları
	Altınova		Ergazi
41	Melia Tunç Çağı ve Geometrik Dönem Nekropolisi	89	Arkeolojik Sit Alanı
42	Hellenistik-Roma Dönemi Yerleşimi		Boltaşlı
43	Kakotris Nekropolisi Bronz Çağı	90	Chalasmata
44	Kutsal Alan	91	Temenos alanı
45	Dhima		Sazlıköy
	Çayırova	92	Kavos

46	Knidos Antik Kenti		Gelincik
47	Geç Tunç Çağı Mezarlık Alanı	93	Vikla
	Kumyalı		Sipahi
48	Ayias I. Derece Sit Alanı	94	Vikla
49	Kyrgos/Sophia/Kaminia I. Derece Sit Alanı		Ziyamet
50	Tunç Çağı Mezarlık Alanı	95	Moutari tou Sorou
	Kuruova	96	Peristefani
51	Nitovikla Kalesi ve Nekropolis	97	Leonarisso
52	Palaeoskoutella	98	Mazaraes
53	Kountoura Trachonia		Kantara
	Kaleburnu	99	Geç Tunç Çağı Arkeolojik Sit Alanı
54	Kraltepesi Yerleşimi		Taşlıca
55	Trachonas Antik yerleşimi ve mezarlık kalıntıları	100	Bornja
56	Kapsalia		Pamuklu
		101	Hellenistik Dönem Arkeolojik Sit Alanı

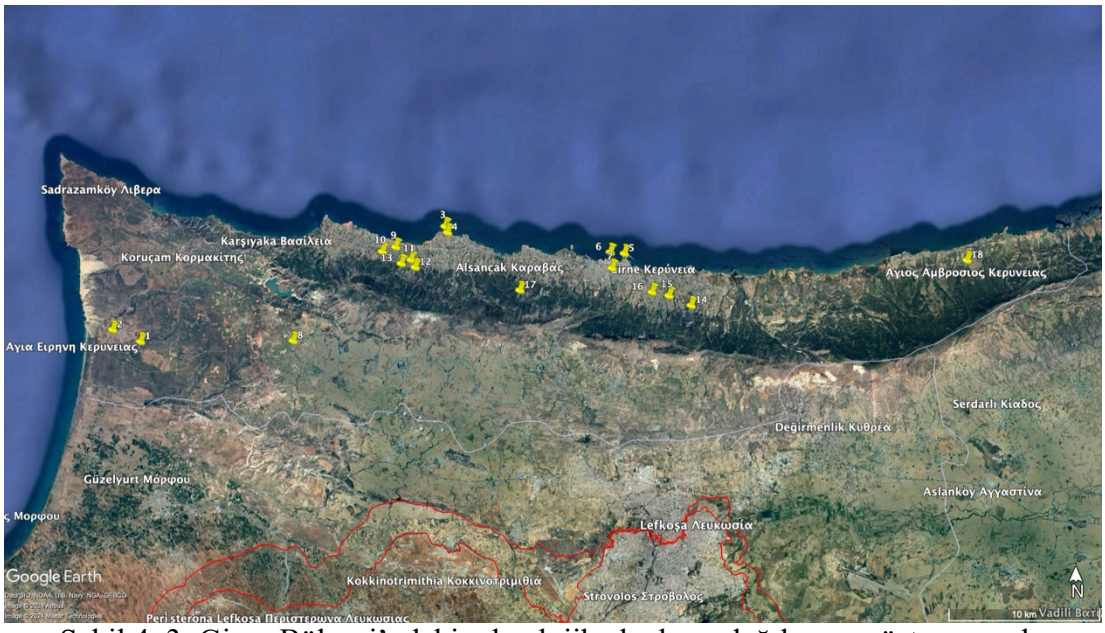

Şekil 4. 3: Girne Bölgesi'ndeki arkeolojik alanların dağılımını gösteren uydu fotoğrafı[322]

[322] Google Earth, (20 Temmuz 2024).

Tablo 4. 3: Girne Bölgesi'ndeki arkeolojik alanların dağılımı

	Akdeniz	10	Alonia ton Plakon Neolitik Yerleşimi
1	Aya Irini Kutsal Alanı	11	Kylistra/Ayia Anastasia Nekropolisleri
2	Kral Mezarları ve Mezarlık Alanı	12	Kastros Nekropolisi
	Alsancak	13	Plakes Nekropolisi
3	Lambousa Antik Kenti		Beylerbeyi
4	Antik Taş Ocağı	14	Vounos
	Aşağı Girne		Ozanköy
5	Krisokava Roma Dönemi Taş Ocakları	15	Achelias
6	Kaya Mezarları	16	Mines
7	Ergene Sokağı Doğal ve Arkeolojik Sit Alanı		Karaman
	Özhan	17	Tunç Çağı Mezarlık Alanı
8	Myrtou-Pigades Tapınağı		Esentepe
	Lapta	18	Tunç Çağı Mezarlık Alanı
9	Vrysin tou Barba Nekropolisi		

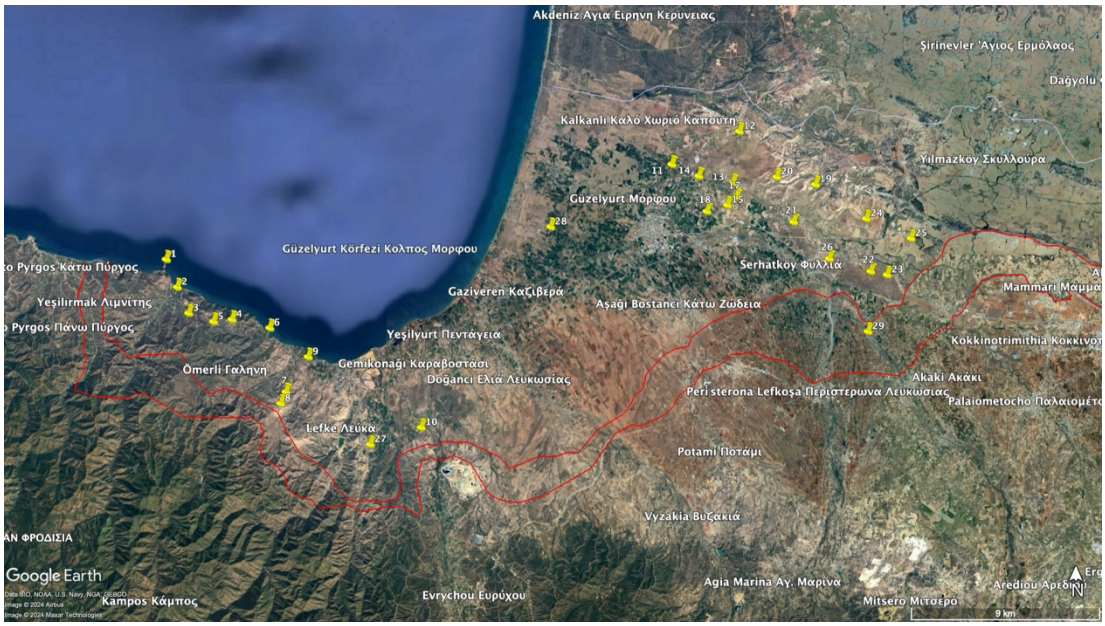

Şekil 4. 4: Güzelyurt ve Lefke Bölgeleri'ndeki arkeolojik alanların dağılımını gösteren uydu fotoğrafı[323]

[323] Google Earth, (20 Temmuz 2024).

Tablo 4. 4: Güzelyurt ve Lefke Bölgeleri'ndeki arkeolojik alanların dağılımı

	Yeşilırmak	14	Kalkolitik Yerleşim
1	Petra tou Limniti Neolitik Yerleşim	15	Kalkolitik Yerleşim
2	Apollon Amyklaios Kutsal Alanı	16	Geç Tunç Çağı Yerleşim
3	Geomterik Dönem Nekropolisi	17	Neolitik- Erken Tunç Çağı Yerleşimi ve Nekropolisi
	Bademliköy	18	Ammon Erken Tunç Çağı Nekropolis
4	Vouni Sarayı, Athena Tapınağı ve Yerleşim Kalıntıları		Mevlevi
5	Paradisotissa Tapınağı	19	Erken Tunç Çağı Yerleşim
6	Mersinaki'deki Kutsal Alan	20	Erken Tunç Çağı Yerleşim
	Bağlıköy	21	Erken Tunç Çağı Nekropolisi
7	Ayios Yeorghios Kalkolitik Yerleşim		Serhatköy
8	Aletri Tunç Çağı Yerleşimi	22	Drakos
	Gemikonağı	23	Ayia Petra
9	Soli Arkeolojik Sit Alanı	24	Laxia tou Kasinou Erken Tunç Çağı Nekropolis
	Çamlıköy	25	Neolitik Yerleşim
10	Geç RomaYerleşim alanı ve Geometrik Dönem Nekropolisi	26	Neolitik Yerleşim
	Güzelyurt		Lefke
11	Toumba tou Skuru	27	Memeler Dağı Nekropolisi
	Kalkanlı		Yayla-Güneşköy
12	Tunç Çağı Yerleşimi ve Nekropolis	28	Livadhia Geç Roma-Bizans Yerleşim Alanı ve Nekropolis
	Yuvacık		Gayretköy
13	Aphrodite Tapınağı	29	Temenos

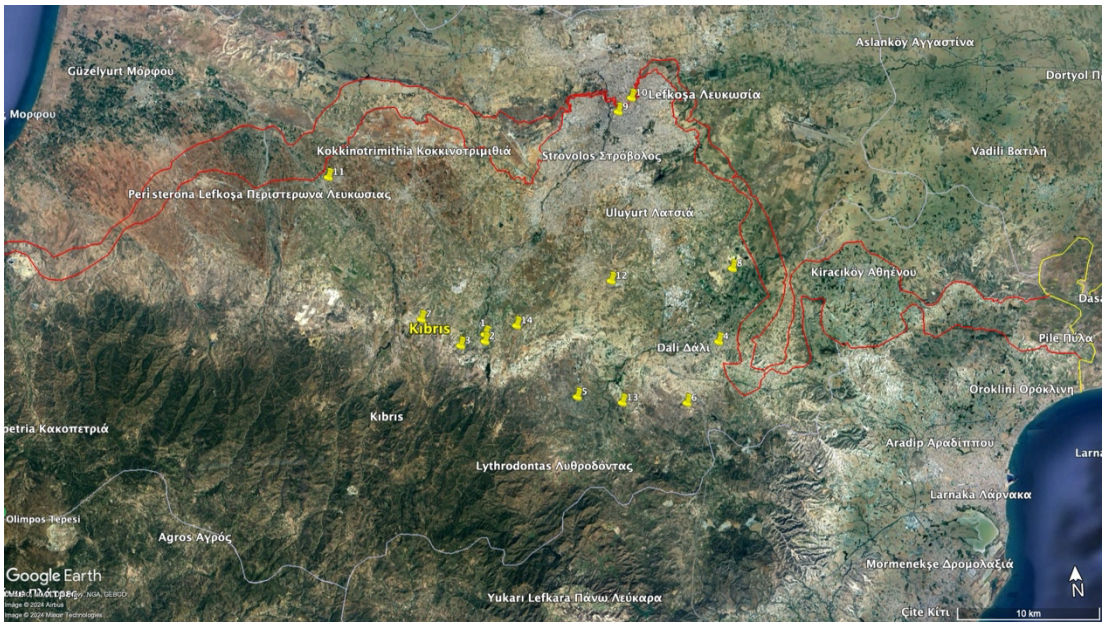

Şekil 4. 5: Lefkoşa Bölgesi'ndeki arkeolojik alanların dağılımını gösteren uydu fotoğrafı[324]

Tablo 4. 5: Lefkoşa Bölgesi'ndeki arkeolojik alanların dağılımı

	Politiko		Lefkoşa
1	Tamassos Arkeolojik Sit Alanı	9	Agios Georgios Hill
2	Troullia	10	Palaion Demarcheion Arkeolojik Sit Alanı
3	Kokkinorotsos		Akaki
	Dali	11	Piadhia
4	İdalion Arkeolojik Sit Alanı		Tseri
	Kataliontas	12	Agkali
5	Kourvellos		Agia Varvara
	Alampra	13	Asprokremnos
6	Mouttes		Pera Orinis
	Arediou	14	Frangissa
7	Vouppes		
	Agios Sozomenos		
8	Geç Tunç Çağı Yerleşim		

[324] Google Earth, (20 Temmuz 2024).

Şekil 4. 6: Larnaka Bölgesi'ndeki arkeolojik alanların dağılımını gösteren uydu fotoğrafı[325]

Tablo 4. 6: Larnaka Bölgesi'ndeki arkeolojik alanların dağılımı

	Larnaka		Pyla
1	Kition Arkeolojik Sit Alanı	10	Kokkinokremnos
	Chirokoitia	11	Koutsopetria
2	Chirokoitia Arkeolojik Sit Alanı	12	Vigla
	Kalavasos		Dromolaxia
3	Tenta Arkeolojik Sit Alanı	13	Vyzatzia
4	Laroumena		Athienou
5	Kokkinoyia	14	Malloura
6	Arkhangelos		Menevi
7	Agios Dimitrios	15	Tremithos
8	Kokkinogia		
	Kalavasos-Asgata		
9	Antik Bakır Maden		

[325] Google Earth, (20 Temmuz 2024).

Şekil 4. 7: Limasol Bölgesi'ndeki arkeolojik alanların dağılımını gösteren uydu fotoğrafı[326]

Tablo 4. 7: Limasol Bölgesi'ndeki arkeolojik alanların dağılımı

	Piskobu		Pyrgos
1	Kourion Arkeolojik Sit Alanı	9	Mavrorachi
2	Apollo Hylates Kutsal Alanı		Anogyra
3	Bamboula	10	Vlou Arkeolojik Sit Alanı
	Agios Tychonas		Akrotiri
4	Amathus Arkeolojik Sit Alanı	11	Aetokremnos
5	Amathus Nekropolisi		Kouris
6	Klimonas	12	Kouris Vadisi
	Erimi		Moni
7	Laonin tou Porakou	13	Platiaes
8	Pitharka		Mesorotsos
		14	Makounta

[326] Google Earth, (20 Temmuz 2024).

Şekil 4. 8: Baf Bölgesi'ndeki arkeolojik alanların dağılımını gösteren uydu fotoğrafı[327]

Tablo 4. 8: Baf Bölgesi'ndeki arkeolojik alanların dağılımı

	Coral Bay		Lempa
1	Maa-Palaeokastro Arkeolojik Sit Alanı	12	Lempa Antik Yerleşim Yeri
	Polis Chrysochous		Vretsia-Agios Ioannis
2	Antik Marion- Arsinoe Arkeolojik Sit Alanı	13	Roudias
	Kato Paphos		Kretou Marottou
3	Antik Baf Arkeolojik Sit Alanı	14	Ais Giorkis
	Musalla		Kissonerga
4	Kral Mezarları Arkeolojik Sit Alanı	15	Mylouthki
	Kouklia	16	Skalia
5	Palaipafos (Palaepaphos) Arkeolojik Alanı		Geroskepou
6	Marchello	17	Agioi Pente
7	Laona		Chlorakas
	Pegeia	18	Palloures
8	Agios Yeorgios Arkeolojik Sit Alanı		Prastio
9	Akamas-Aspros	19	Voules-Mersinoudia
10	Meletis Nekropolü		Afrodit Tepeleri
11	Geronisos	20	Lingrin tou Dhigeni

[327] Google Earth, (20 Temmuz 2024).

4.4 Mevcut Arkeolojik Sit Alanlarına İlişkin Genel Bir Değerlendirme

Kıbrıs Adası'nın genelinde çok sayıda arkeolojik alan bulunmakla birlikte, bu tür alanların sahip oldukları farklı değerlere göre de mevcut korunma durumları çeşitlilik göstermektedir. Bu alanların sahip oldukları karakter ve nitelikler dışında; adadaki iki farklı hükümetin belirlediği eski eser politikaları, alanlara yönelik ayrılan bütçeler gibi başlıklar da alanların mevcut durumlarını etkilemektedir.

Kıbrıs'ın güneyinin bir Avrupa ülkesi olması, siyasi ve politik açıdan uluslararası ortamda tanınırlığının bulunması; adanın güneyinde arkeoloji disiplini için yapılacak olan çalışmalara kolaylık sağlamaktadır. Bunun yanı sıra UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yer alan Baf Bölgesi'nden Kato Paphos ve Kouklia Arkeolojik Sit Alanları'nın ve Larnaka Bölgesi'nden Khoirokoitia Arkeolojik Sit Alanı'nın küresel standartta tanınırlıklarının olması, alanların genel durumlarını kuzeydeki miras alanlarına göre her açıdan avantajlı kılmaktadır.

Adanın güneyindeki arkeolojik alanların uluslararası kuruluşlar tarafından tanınırlığının olması korunma konusundaki uluslararası prensiplerden faydalanılmayı ve yönetim planlamasında uzun vadeli hedeflere cevap bulmayı kolaylaştırmaktadır. Buna ek olarak miras alanlarına yönelik çalışmaların gerçekleştirilmesinde, Eski Eserler Dairesi'nden temin edilen fonlar da etkili olmaktadır. Kuzeyden farklı olarak, Güney Kıbrıs'ta yerli ve yabancı ekipler tarafından yürütülen arkeolojik kazı ve yüzey araştırmaları farklı dönemlere tarihlenen sit alanlarının ve ada kültürünün araştırılmasına katkı sağlamaktadır.

Kıbrıs arkeolojik mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması, iki toplumun da sahip olduğu iki farklı Eski Eserler Yasası ile sağlanmaktadır. Güney Kıbrıs'ta ada kültürünün korunmasında ve yönetiminde Eski Eserler Yasası'na ek

olarak uluslararası anlaşmalara ve tüzüklere bağlı olunması, sit alanlarında sürdürülebilir faaliyetlerin gerçekleştirilmesini ve kültür miras alanlarının korunarak gelecek nesillere aktarımını güvence altına almaktadır.[328]

Güney Kıbrıs'tan UNESCO Dünya Miras Listesi'ne dahil olan arkeolojik alanlarla kuzeyde bulunan arkeolojik alanların bütünlük, olağanüstü evrensel değer ve özgünlükleri[329] bakımından paralellikler olsa da, adanın kuzey bölümünde bulunan arkeolojik alanların korunması ve yönetimi konusunda olumlu bir tutum bulunmamaktadır.

Buna ek olarak KKTC'deki hükümet algısı, ekonomik sıkıntılar, siyasal problemler ve turistik yoğunluğun daha az olması gibi başlıca sebeplere bağlı olarak belirli arkeolojik alanların dışında kalan örnekler tamamen kendi hallerine terk edilmişlerdir. Kuzey Kıbrıs'taki arkeolojik alanların çoğunda periyodik bir bakımın ve güncel çalışmaların yapılmaması; turistik çekim noktası olarak kullanılan Salamis Antik Kenti, Soli Antik Kenti, Vouni Sarayı ve Enkomi Antik Kenti gibi miras alanların ziyaretçi için bir hayal kırıklığı olmasıyla sonuçlanmaktadır. Bunun yanı sıra alanlardaki kontrolsüz bitki örtüsü yayılımı, bilgilendirme panolarının oldukça kötü durumda bulunması gibi eksiklikler alanın ziyaretçi tarafından algılanabilirliğini engellemektedir.

Kuzeyde yer alan arkeolojik alanların bir bütün olarak algılanamamasındaki diğer bir sorun da sit alanı sınırları içerisinde bulunan ve toprak altında kalan eserlere yönelik bilimsel bir kazı çalışmasının yürütülmemesidir. Özellikle bu durum sit alanı çevresindeki çarpık kentleşmenin yayılımı sırasında sınırlamaları doğru olarak

[328] UNESCO: World Heritage Convention, *Choirokoitia*, https://whc.unesco.org/en/list/848/. (20 Haziran 2024).
[329] UNESCO: World Heritage Convention, *Paphos*, https://whc.unesco.org/en/list/79/ (20 Haziran2024).

belirlenemeyen sit alanlarındaki eserlerin tehditlerle karşı karşıya kalmasını sağlamaktadır.

Bu durumunun gelişmesindeki temel sorun, adanın kuzeyindeki sit alanlarına yönelik gerçekleştirilen kazı çalışmalarının ve yüzey araştırmalarının neredeyse durma noktasına gelmesidir. KKTC'deki çalışmalar genellikle Türkiye'den gelen ekipler, üniversiteler, bilim insanlarıyla kısmen sürdürülürken; Eski Eserler Dairesi tarafından yapılan çalışmalar ise kurtarma kazılarıyla sınırlı kalmaktadır.

Kıbrıs'ın genelinde 2010 yılından itibaren UNDP odağında adanın kültürel mirasının tanıtılması, korunması ve olağanüstü evrensel değerinin sürdürülmesi için çalışmalar[330] sürdürülmektedir. Gerçekleştirilen bu projelerde farklı değerlere sahip olan yapılar, yapı grupları ve alanlar koruma çalışmalarına tabi tutulmaktadır. Arkeolojik miras alanları ölçeğinde ise temizlik ve bakım çalışmaları gerçekleştirilse de, sit alanları kapsamında yapılan restorasyon çalışmaları tekil yapılarla sınırlı kalmaktadır. Çalışmalar gerçekleştirildikten sonra belirli periyodlarla uygulanması gereken bakımların yapılmaması, yapıların ve çevrelerinin tekrardan çalışmalar yapılmadan önceki hallerine dönerek yoğun bitki örtüsü ile kaplanmalarıyla sonuçlanmaktadır.

Tablo 4. 9: GKRY'de ve KKTC'de bulunan sit alanlarına yönelik genel değerlendirme

Kriter	Güney Kıbrıs	Kuzey Kıbrıs
Uluslararası Tanınırlık	UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yer alan Baf (Kato Paphos, Kouklia) ve Khoirokoitia Arkeolojik Sit Alanları	Uluslararası tanınırlık sınırlı, UNESCO listesinde yer alan bir alan bulunmamakta

[330] UNDP: Cyprus, https://www.undp.org/cyprus. (20 Haziran 2024).

Yönetim ve Koruma	Uluslararası anlaşmalar ve tüzüklere dayalı koruma ve yönetim planı uygulamaları	Yetersiz bütçe, ekonomik sıkıntılar ve siyasi problemlere bağlı sınırlanan çabalar
Arkeolojik Çalışmalar	Yerli ve yabancı ekipler tarafından düzenli kazılar ve yüzey araştırmaları yapılmakta	Türkiye'den gelen ekipler tarafından yapılan sınırlı kazı çalışmaları
Turizm ve Çekim Noktaları	Global organizasyonların desteğiyle turistik tanıtım güçlü, uluslararası ziyaretçi potansiyeli yüksek	Salamis, Soli gibi alanlar turistik olarak ön planda ancak bakım eksiklikleri nedeniyle ziyaretçilere yönelik olumlu izlenimler bulunmamakta
Restorasyon ve Bakım	Periyodik bakım çalışmaları yapılmakta, restorasyonlar uluslararası standartlarda gerçekleştirilmekte.	Bakım eksikliği, kontrolsüz bitki örtüsü ve yetersiz bilgilendirme panoları nedeniyle alanlar oldukça kötü durumda
Çarpık Kentleşme	Sit alanlarının sınırları belirgin, çevre koruma önlemleri daha etkin	Sit alanları çevresindeki çarpık kentleşme, eserlerin korunmasında sorun oluşturmakta

Bölüm 5

KKTC'DEKİ ARKEOLOJİK ALANLARIN KORUNMASINDA VE YÖNETİMİNDE YAŞANAN SORUNLAR

KKTC'deki arkeolojik sit alanlarının korunmasına ve yönetimine yönelik farklı başlıklar altında sorunlarla karşılaşılmaktadır. Bu başlıkları genel hatlarıyla doğal koşullara ve insana bağlı, siyasi, ekonomik ve turistik baskı şeklinde gruplamayla detaylandırmak mümkündür. Bu etkenlerin hepsi birbiriyle ilişkili bir dinamiğe sahip olurken, denklem içerisindeki başlıkların iyileştirilmesine yönelik güncel bir çabayla karşılaşılmamaktadır. Bunun sonucunda da korunma ve yönetim bakımından oldukça yetersiz bir durumda bulunan miras alanları, yok olmaya mahkum edilmişlerdir.

5.1 Koruma Sorunları

KKTC'deki arkeolojik sit alanlarının korunması konusunda her alan kendi sınırları içerisinde ayrı ve değişkenlik gösteren dinamiklere sahiptir. Adanın kuzeyindeki miras alanlarının korunmasına yönelik yaşanan sorunlar; turizm baskısından kaynaklananlar, eser kaçakçılığı, insandan kaynaklananlar, bayındırlık faaliyetlerinden kaynaklananlar, doğal sebeplerden kaynaklananlar ve yetersiz koruma uygulamalarından kaynaklananlar şeklinde belirlemek mümkündür.

5.1.1 Turizm Baskısından Kaynaklanan Sorunlar

Turizme bağlı gelişen kontrolsüz ziyaret yoğunluğu miras alanlarının korunması konusunda ele alınması gereken önemli bir başlıktır. Özellikle KKTC'deki en yüksek ziyaretçi potansiyeline sahip olan Salamis ve Soli Antik Kentleri turizm baskısına bağlı en yüksek sorun potansiyeline sahip olan alanlardır. Alanlardaki ziyaret yoğunluğunun yıl içindeki dağılımının eşit bir düzene sahip olmaması, turistik baskı karşısında yeterli güvenlik önlemlerine sahip olunmaması sit alanlarının korunmasını zorlaştıran başlıca sorunlar arasındadır. Buna ek olarak, ziyaretçilere yönelik gezi rotalarının bulunmaması ve alan içerisindeki ziyaretçi erişiminin gerekli noktalarda sınırlandırılmaması sorun potansiyelini arttırmaktadır.

Periyodik koruma ve bakım düzenlemelerine sahip olmayan arkeolojik alanlar, günümüzde turistik getiri elde edilen konumlar olarak kullanılmaktadır. Bu bağlam içerisinde adanın kuzeyindeki önde gelen miras alanları, yoğun turistik baskıya bağlı olarak en çok zarara uğrayan miras grubunu da oluşturmaktadır.

5.1.2 Eser Kaçakçılığı

Arkeolojik alanlardaki bir diğer önemli sorun ise, kültürel mirasın ait olduğu çevreden koparılarak yasadışı yollarla ülke dışına kaçırılmasıdır. Kazıları yapılmamış sit alanlarında ya da tekil mimari kalıntıların bulunduğu lokasyonlarda eser bulunmasına yönelik gerçekleştirilen kaçak kazılar, hem sit alanlarında yer alan diğer eserlerin zarar görme hızlandırırken, hem de ada kültürüne ve tarihine ait eserlerin bağlamından koparılmasıyla sonuçlanmaktadır.

Bu durumun gelişmesinde, yurtdışı piyasasında Kıbrıs eski eserlerinin önemli bir grubu oluşturması, yasal çerçevedeki eksikliklerin ve güvenlik açısından yetersizliklerin bulunması etkili olmaktadır. Yaşanan sorunlar, arkeolojik sit alanının

bir bütün olarak algılanmasını olumsuz yönde etkilerken, arkeolojik kontekstin de tamamen zarar görmesine ortam hazırlamaktadır.

5.1.3 İnsandan Kaynaklanan Sorunlar

Toprak altındaki ve toprak üstündeki miras alanlarının adanın kuzeyindeki genel yayılım yoğunluğu oldukça yüksekken, sit alanları ile toplumun etkileşimi ve toplumun miras korumasına yönelik bilinç seviyesi oldukça düşüktür. Hem toplum hem de turist potansiyelinin adanın kuzeyindeki miras alanlarına ve tekil miras elemanlarına yönelik gerçekleştirdiği vandalizm örnekleri bu kapsam içerisindeki en önemli sorun bütününü oluşturmaktadır. Toplum bilincinin miras alanlarının korunması konusunda yetersiz olması, eserlere yönelik gerçekleştirilen vandalizm örneklerinde artışların görülmesiyle doğru orantılıdır.

5.1.4 Bayındırlık Faaliyetlerinden Kaynaklanan Sorunlar

Adanın kuzeyinin büyük oranda yurtdışından göç almasına bağlı olarak nüfusunda hızlı bir artış yaşanmaktadır. Bunun getirisi olarak şehir sınırlarında genişleme, inşaat sektöründe, yeraltı projelerinde ve yol yapım çalışmalarında yoğunluk yaşanmıştır. Genişleyen şehir sınırlarının içinde kalan ve sınırları tam olarak belirlenmemiş sit alanları, bu tür inşa faaliyetlerine bağlı olarak korunma konusunda büyük bir tehditle karşı karşıyadır.

KKTC sınırları içerisinde özellikle 19. yüzyıl ile 21. yüzyıl arasında gerçekleşmiş kazı çalışmaları ve yüzey araştırmaları sonucunda yerleri belirlenen fakat devlet tarafından arkeolojik alan olarak tescillenmeyen çok sayıda alan bulunmaktadır. Bu tür miras alanlarının varlığı arazi sahipleri tarafından bilinmediği için tarımsal faaliyetlere bağlı olarak toprak altındaki mirasın zarar görmesiyle sonuçlanmaktadır.

5.1.5 Doğal Etkenlere Bağlı Gelişen Sorunlar

Koruma konusunda, insan etkisine bağlı olanlar dışında doğal etkenlere bağlı gelişen sorunlar da oldukça önemlidir. Adanın yer aldığı Akdeniz coğrafyasında yazları yüksek sıcaklar yaşanırken, yer yer karasal iklim etkisinin de hakim olmasıyla gün içindeki sıcaklıklarda keskin farklar oluşmaktadır. Dört tarafının denizlerle çevrili olmasından dolayı miras alanları yüksek nem ve tuzluluk oranıyla da karşı karşıya kalmaktadır. Sıcaklık farkları, tuzluluk ve nem gibi durumlar arkeolojik materyal bünyesindeki deformasyonu tetikleyen başlıca etmenler arasındadır.

Yüzey üzerinde gerçekleşen doğal etkilere ek olarak, yer altında gerçekleşen doğal durumlar da bulunmaktadır. Ada etrafında bulunan aktif fay hatlarına bağlı gelişebilecek deprem tehlikesi, arkeolojik alanların bütünlüğünü tehdit eden önemli bir faktördür.

5.1.6 Yetersiz Koruma Uygulamaları

Adanın hem kuzeyinde hem de güneyinde TCCH'nin UNDP'den sağladığı teknik ve Avrupa Birliği'nden sağladığı mali destekle koruma projeleri gerçekleştirilmektedir. Adanın kuzeyindeki arkeolojik sit alanlarında gerçekleştirilen koruma ve bakım çalışmaları, miras alanları içerisinden seçilen belirli tekil yapılarda yapılan uygulamalarla sınırlı kalmaktadır. Tekil yapılara yönelik gerçekleştirilen bakım çalışmalarının yanı sıra uygulama süreçleri tamamlandıktan sonra periyodik bakımların yapılmaması, yapıların ve alanların yeniden yoğun bitki örtüsüyle kaplanmalarına olanak sağlamaktadır.

5.2 Yönetim Sorunları

Adanın kuzeyindeki arkeolojik alanların korunmasında yaşanan sorunlar genel hatlarıyla arkeolojik alanların yönetimi sırasında yaşanan sorunlarla paralellik göstermektedir. Siyasi, ekonomik, yasal düzenlemelerdeki eksiklikler ve uzman

kişilerin yetersizliği miras alanlarının sürdürülebilir yönetiminde önde gelen sorunlar olarak sayılmaktadır.

5.2.1 Siyasi Sorunlar

Siyasi açıdan incelendiğinde KKTC'nin Türkiye dışında herhangi bir ülke tarafından tanınırlığının bulunmaması, uluslararası standartta arkeolojik alanların yönetimine yönelik yaşanan gelişmelerden uzak kalınmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu konu bağlamında, KKTC sınırları içinde yer alan arkeolojik alanların yönetimine yönelik uluslararası kurum ve kuruluşlardan maddi, uzmanlık ve deneyim bakımından destek alınamamakta ve yapılması gereken uygulamalar için kaynak erişimi engellenmektedir.

Avrupa Birliği'nin bir parçası olan Kıbrıs Cumhuriyeti ile devam eden siyasi gerilimler, iki ayrı hükümetin sit alanlarının ortak yönetimi ile ilgili konuda bir uzlaşmaya varılmasını zorlaştırırken, ortak kültür mirasının korunması ve yönetimi konusunda birbirinden farklı iki ayrı sürecin gelişmesiyle sonuçlanmaktadır.

5.2.2 Ekonomik Sorunlar

Arkeolojik alanların yönetimi konusunda siyasi etki kadar önemli olan diğer bir başlık da ekonomik sorunlardır. KKTC hükümeti tarafından adanın kuzey bölümünde yer alan miras alanlarının yönetimine yönelik ayrılmış bir bütçenin bulunmaması, sürdürülebilir stratejik çalışmaların gerçekleştirilmesine yönelik en önemli engeldir. Devlet bütçesindeki yetersizliğin yanı sıra uluslararası kurumlardan fon desteğinin sağlanamamasıyla miras alanı yönetimi bir çıkmazın içinde yer almaktadır.

KKTC'nin bulunduğu siyasi durumla da doğrudan ilişkili olarak, adanın kuzeyinde yer alan arkeolojik miras alanlarından elde edilen turizm merkezli gelir potansiyeli oldukça düşüktür. Salamis ve Soli Antik Kentleri en yoğun ziyaret oranına

sahip olan miras alanları olsalar da, turizmden elde edilen bütçeler arkeolojik alanların yönetimine yönelik kullanılmamaktadır. Ekonomik kısıtlamalar doğrultusunda kuzeydeki arkeolojik sit alanlarının yönetimi için planlanması gereken uygulamalar hayata geçirilemezken, miras alanları da tamamen zarar görmeye mahkum edilmişlerdir.

5.2.3 Yasal Sorunlar

Yasal açıdan bakıldığında, sit alanlarının güvence altına alınmasına yönelik 'KKTC Eski Eserler Yasası' bulunsa da, yasa içeriğinde ve hukuki yaptırımlarda önemli ölçüde eksikliklerle karşılaşılmaktadır. Buna ek olarak maddelerin denetlenmesinde ve madde içeriklerinin geliştirilmesinde aktif bir uygulama organı da bulunmamaktadır.

Yasadaki ve yönetimdeki eksiklikler, eserlere yönelik yapılan vandalizmin artmasına ve eserlerin kaçak yollarla yurtdışına çıkarılmasına olanak sağlamaktadır. Yasada katı sınırlamaların ve sit alanlarının her birine yönelik bir yönetim planı standardının bulunmaması miras alanlarını meydana gelecek sorunlar karşısında savunmasız bırakırken, arkeolojik mirasın da gelecek nesillere aktarımını olumsuz yönde etkilemektedir.

5.2.4 Uzman Eksikliğinden Kaynaklanan Sorunlar

Adanın kuzeyindeki Lefkoşa Eski Eserler ve Müzeler Dairesi; Gazimağusa, Girne ve Güzelyurt'taki şube amirlikleri[331] arkeolojik mirasın yönetiminden sorumlu kurumlar arasındadır. Eski Eserler Dairesi ve şube amirlikleri arkeolojik mirasın yönetimi ve korunması konusunda yetkili kurumlar olsalar da, gerçekleştirdikleri çalışmalar genel olarak kurtarma kazılarıyla sınırlı kalmaktadır.

[331] KKTC Eski Eserler ve Müzeler Dairesi, https://eemd.gov.ct.tr/ŞUBELER. (20 Temmuz 2024).

Arkeolojik mirasın yönetiminde birbiri içinde ayrılan devlet kurumları ve yerel yönetimler gibi farklı bünyeden kuruluşlar bulunurken, bu kurumlardan ayrı olarak sınırlı sayıda miras yönetimi konusunda uzman bireyler de bulunmaktadır. Uzman kişi sayısının yetersiz olması; iş olanaklarındaki sınırlamalar ve bireylerin kısıtlamalara bağlı olarak adadan göç etmesiyle doğrudan ilişkilidir.

Kurumsal yetki merceği geniş bir alana yayılırken, bireysel uzmanlık yayılımının sınırlı olması gerçekleştirilecek olan yönetim planlarının kurgulanmasında önemli bir engeli temsil etmektedir. Etkili bir iletişim ve koordinasyon zemininin oluşturulamaması, alanlara göre acil ya da uzun vadeye yayılacak olan çözüm önerilerinin geliştirilmesini sonuçsuz bırakmakta ve periyodik uygulamaların hayata geçirilmesini engellemektedir. Sürdürülebilir yönetim planı kurgusuna sahip olmayan kültürel miras alanları, koruma konusunda sürdürülebilir bir uygulama pratiğine erişemezken, ada mirasının gelecek nesillere aktarımı gibi önemli bir başlık da sonuçsuz kalmaktadır.

Bölüm 6

SEÇİLMİŞ ARKEOLOJİK ALANLARDA KORUMA VE YÖNETİM SORUNLARI

Arkeolojik alanların incelenmesinde, KKTC'deki hem yerel halkın hem de adanın kuzeyini ziyaret etmek için gelenlerin en yoğun şekilde uğrayacağı alanlar seçilmiştir. Doğrudan ziyaretçi erişimine sahip olan bu miras alanları içerisinde çeşitli dönemlerde kullanım gören örnekler seçilirken, sit alanlarının koruma ve yönetim sorunlarına yönelik detaylı anlatım esas alınmıştır. Alanların seçilmesinde; korunmuşluk durumunun değişkenliği, yayılım alanının genişliği ve bulunulan bölgedeki doğal ya da insana bağlı tehdit potansiyeli etkili olmuştur.

6.1 Salamis Antik Kenti

6.1.1 Salamis Antik Kenti'nin Tarihçesi

Adanın en geniş ölçekte yayılım gösteren arkeolojik alanlarından biri olan Salamis Antik Kenti, [332] Kıbrıs'ın doğusunda Gazimağusa'nın altı kilometre kuzeybatısında konumlanmaktadır.

Kentin kuruluşuna yönelik Antik Çağlar'dan günümüze kadar ulaşan kaynaklarda ve modern eserlerde çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bazı kaynaklarda Salamis'in kuruluşu M.Ö. 18. yüzyıla dayandırılırken, diğer kaynaklarda M.Ö. 1075 yılında yaşanan deprem sonrası Enkomi'nin büyük zarar görmesiyle burada yaşayan halkın Salamis'i kurduğu belirtilmektedir. Diğer bir teoride ise Salamis Antik

[332] Özcan, A. (2007), *Salamis Antik Kenti'nden Bir Yapı Hakkında Düşünceler*, Anadolu, 33, https://doi.org/10.1501/andl_0000000352, s. 80.

Kenti'nin kuruluşu, Bronz Çağı sonunda yaşanan göç faaliyetleri sırasında Yunan Anakarasından gelen Akalara ve Anadolu'dan gelen kavimlere dayandırılmaktadır.

Antik kent kuruluşundan itibaren, Asur İmparatorluğu, Pers İmparatorluğu, Fenikeliler, Makedonya Krallığı, Ptolemaios Krallığı, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu gibi çeşitli medeniyetlerin ve imparatorlukların yönetimi altına girmiş, antik kent ve Kıbrıs bu medeniyetlerin kültürlerinden doğrudan etkilenmiş ve yerel kültürle harmanlanmıştır. Hellenistik Dönem içinde adanın en büyük yerleşim yeri haline gelen Salamis,[333] Ptolemaios Krallığı hakimiyeti sürecinde Hellenistik Dönem'in önemli bir merkezi olmuştur.[334] Bu döneminde Salamis'in başkent niteliği kazanmasından sonra Roma İmparatorluğu egemenliğine girdikten sonra da parlak bir süreç yaşamıştır. Günümüze kadar ulaşan ve çoğu arkeolojik kazılarla toprak yüzeyi üzerine çıkarılan mimari ve sanatsal eserlerin büyük bir kısmı Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmektedir.

Kent, M.S. 76 ve 77 yılında depremler, M.S. 116'da Yahudi isyanları, M.S. 332 ve 342 tarihlerinde de yeniden depremlere bağlı olarak sıkça zarar görmüştür. Son depremlerden sonra Bizans İmparatoru Konstantinus tarafından kent tekrardan daha küçük planda bir Hristiyan kenti olarak inşa edilerek, Konstantinus adını[335] almıştır. Devam eden süreçte yaşanan depremler ve M.S. 647 yılındaki Arap akınlarına[336] bağlı olarak kent terk edilerek, yerel halk bugün bilinen adıyla Gazimağusa'ya göç etmiştir.[337] Halkın Salamis'i terk etmesine sebep olan diğer durum ise, Pedias

[333] Özgünel, C. (2007), *Kıbrıs Salamis Kazılarının Dünü ve Bugünü*, Anadolu, 33, https://doi.org/10.1501/andl_0000000348, s. 1-2.
[334] Yıldız, S. ve Özerden S. T. (2017), *a.g.e.*, s. 657-659.
[335] Coşkun, A. (2007a), *Salamis Kenti Çatı Kiremitleri Üzerine Bazı Gözlemler*, Anadolu, 33, https://doi.org/10.1501/andl_0000000349, s. 16.
[336] Coşkun, A. (2007b), *Salamis Kenti Roma Hamamı*, Anadolu, 33, 25-41, https://doi.org/10.1501/andl_0000000349, s. 25.
[337] Ersü, İ. (2006), *Salamis Antik Kenti ve Çevresinin Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Kullanılarak Tarihsel ve Güncel Arazi Kullanımları Yönünden İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, s. 35-36.

Nehri'nin (Kanlıedere) denizle bu bölgede buluşarak kıyı düzenini değiştirmesi ve antik kentin limanını doldurmasından kaynaklanmaktadır. Orta Çağ'da kısa süreliğine antik kent, Gazimağusa'nın kurulma sürecinde taş ocağı olarak kullanılmıştır.[338]

6.1.2 Salamis Antik Kenti'ndeki Mimari Yapılar ve Bölgeler

6.1.2.1 Kent Surları

Antik şehrin önde gelen yapı grupları arasında, kenti kuzey, güney ve batıdan çevreleyen surlar bulunmaktadır. Kentin en erkene tarihlenen surları güney ve kuzeybatı yönlerden şehri sınırlamaktadır. İkinci sur sistemi ise, kentin merkezini çevrelemekte ve bu sistemin Bizans yönetimi sürecinde M.S. 7. yüzyılda gerçekleşen Arap akınlarından korunmak için yapıldığı düşünülmektedir.

6.1.2.2 Liman

Salamis Antik Kenti'nin güneydoğusunda kentin en eski limanı konumlanırken, bu limanın zamanla Kanlıdere'nin taşıdığı alüvyonlar nedeniyle dolmasıyla kullanımı bırakılmış ve kentin kuzeyine, Geç Roma dönemine tarihlenen ikinci bir liman yapılmıştır. İlerleyen süreçte bu limanın da kullanımı son bulmuş ve daha kuzeye üçüncü bir liman inşa edilmiştir.

6.1.2.3 Hamam-Gymnasium Kompleksi

Şehrin kuzeyinde kazılarla ortaya çıkarılan ve kökeni Hellenistik döneme dayanan Roma gymnasium kompleksi[339] yer almaktadır. M.S. 4. yüzyılda yaşanan depremlerden sonra Bizans İmparatoru Konstantinus tarafından Salamis hamamları grubu olarak tekrardan inşa edilmiştir.

Gymnasium, merkezinde yer alan palaestra ve bu üzeri açık alan etrafında gelişen sütunlu portikolara ve yapı gruplarına sahip olan mimari bir kurguda

[338] Öztaner, S. H. (2007), *Colonnaded Street in Salamis*, Anadolu, 33, DOI:10.1501/Andl_0000000353, s. 108-109.
[339] Yıldız, S. ve Özerden S. T. (2017), *a.g.e.*, s. 657-660.

düzenlenmiştir. Palaestra'nın doğusunda yer alan hamam yapısı ise, portikolara bitişik halde sudatorium (terleme odası), frigidarium (soğukluk) ve bu yapıların doğusunda sudatorium, caldarium (sıcaklık) ve praefurnium (külhan) yapı gruplarından oluşan bir planlama düzenine sahiptir.

6.1.2.4 Tiyatro

İmparator Augustus Dönemi'nde inşa edilmiş olan tiyatro yapısı, gymnasiumun güneyinde konumlanmaktadır. Tiyatro yapısının M.S. 4. yüzyılda gerçekleşen depremden zarar görmesi sonucunda taş blokları hamam yapısının inşasında kullanılmıştır.

6.1.2.5 Amfitiyatro

Tiyatro yapısının elli metre kuzeydoğusunda yer alan amfitiyatro Roma dönemi yapısı olarak kabul edilmektedir. 1970'li yıllarda kazısı kısmen başlatılsa da, kazı süreci tamamlanmadığı için yapıya yönelik detaylı bilgimiz bulunmamaktadır.

6.1.1.6 Roma Villası

Tiyatronun güneyinde yer alan Roma Villası, sütunlu bir girişe sahip, iç avlu etrafında gelişen iki katlı bir yapı olarak kurgulanmıştır. Salamis Antik Kenti terk edildikten sonra zeytin yağı üretimi için kullanılmıştır.

6.1.2.7 Su Sarnıcı

Roma Villası'nın güneydoğusunda Bizans dönemi su sarnıcı bulunmaktadır. M.S. 7. yüzyıla kadar kullanılan su sarnıcı, üç bölümden oluşmakta ve kanallar yardımıyla kentin su ihtiyacını karşılamaktaydı.

6.1.2.8 Agora

Sit alanının güneyinde yer bulunan agoranın merkezinde açık bir alan, çevresinde kurgulanan iki yönlü üstü revaklı portikolar ve portikoların arkasında da

dükkan amaçlı kullanılan yapılar genel kurguyu oluşturmaktadır. Kentin en önemli sosyalleşme mekanlarından biri olan agora Augustus Dönemi'nde restore edilmiştir.

6.1.2.9 Zeus Tapınağı

Agoranın güneyinde kentin baş tapınağı olduğu düşünülen Zeus Tapınağı yer almaktadır. Kazılar sırasında elde edilen bilgilerde tapınağın Helenistik döneme tarihlenen ilk yapı katmanın üzerine inşa edilen Roma dönemi yapısı olduğu belirtilmektedir.

6.1.2.10 Kampanopetra Bazilikası

Kentin doğusunda M.S. 4. yüzyılda inşa edilen Kampanopetra Bazilikası, batısında sütunlarla çevrelenmiş bir atrium, narteks, iki yan ve orta nefler ile apsisten oluşan bir mimari plan kurgusuna sahiptir. Apsisin doğusunda tetrastoon (dörtlü portiko) ve hamam kompleksi bulunmaktadır.

6.1.2.11 St. Epiphanius Bazilikası

4. yüzyılın ikinci yarısı ya da 5. yüzyılın başlarına tarihlenen adanın en büyük ölçekli bazilikası olan St. Epiphanius Bazilikası'nın[340] mimari[341] kurgusu iki yan nef, orta nef ve apsisten oluşmaktadır. Yapı Arap akınlarına bağlı olarak M.S. 7. yüzyılda yağmalanmış, devamında da apsisin güney kısmının doğusuna küçük bazilika yapısı eklenmiştir.[342]

6.1.2.12 Nekropolis Alanı

Kentin nekropolü, St. Barnabas, Enkomi ve Salamis'in batısı arasında kalan bölümde yer almaktadır. Bu alan M.Ö. 8. yüzyıldan M.S. 4. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Alan içinde hem buluntu zenginliği hem de mezar mimarisine bağlı ayrımlardan dolayı Kral Mezarları olarak adlandırılan mezarlar da bu alan içerisinde

[340] Coşkun, A. (2007a), *a.g.e.,* s. 16.
[341] Ersü, İ. (2006), *a.g.e.,* s. 37-45.
[342] Şekeroğlu, Gökçe Keçeçi. (2006), *Salamis Antik Kenti İçin Canlandırma Belgesel Uygulaması,* Yayınlanmamış Tez, Hacettepe Üniversitesi, s. 102-115.

konumlanmaktadır. Kral Mezarları'nın güneyinde, kentin alt kademesinden kişilere ait bir nekropol alanı da bulunmaktadır. Bu alan da M.Ö. 8. yüzyıldan M.Ö. 4. yüzyıla kadar kullanılmıştır.[343]

6.1.3 Arkeolojik Kazı Çalışmaları

19. yüzyılda kazı çalışmaları başlatılana kadar Salamis Antik Kenti kumlarla ve yoğun bir bitki örtüsüyle kaplanmış bir durumdaydı.[344] Bu durum, alandaki yapıların büyük bir kısmının özgün form ve yüksekliklerini korumasına olanak tanımıştır. Buna rağmen 20. yüzyılın ortalarına kadar antik kent içinden yapı taşları ve zenginlerin mezarlarından da eşyaları yağmalanmaktan kurtulamamışlardır.

Salamis Antik Kenti'ne yönelik başlatılan ilk kazılar 1890 yılında,[345] adanın yönetimi İngilizlere geçtikten sonra general Luigi Palma di Cesnola'nın yaptığı çalışmalara dayanmaktadır. 20. yüzyıla kadar Salamis'te çalışmalar sürdüren diğer isimler ise; Alexander Palma di Cesnola, G. G. Hake, Kitchener, H. A. Tubbs, M. Ohnefalsch ve J. A. R. Munro olmuştur. Bu dönemde yapılan kazılar sonucunda kentteki yapılara ve kentin nekropolisine yönelik genel bilgilere ulaşılmıştır.[346] 20. yüzyılın ortasında gerçekleşen kazılarda daha çok erken Hristiyanlık dönemi yapıları üzerinde yoğunlaşılmıştır. 1952'de Kıbrıs Eski Eserler Dairesi yönetiminde çalışmalar gerçekleştirilirken, 1964 ve 1974 yılları arasında Fransız ekipler tarafından kentin güneyi ve erken dönemini temsil eden kısmında çalışmalar yürütülmüştür. 1974'ten itibaren yaklaşık 25 yıllık süre içerisinde antik kent kendi kaderine terk edilmiştir. Son

[343] Yıldız, S. ve Özerden S. T. (2017), *a.g.e.*, s. 659-664.
[344] Gökten, E., Özgünel, C. ve Gürsoy, E. (2-5 Haziran 2005), *Salamis (Kıbrıs) Antik Kenti Yerleşim Alanı ve Çevresinin Jeolojisi*, Türkiye Kuvaterner Sempozyumu, 90-99, s. 90.
[345] Öztaner, S. H. (2007), *a.g.e.,* s. 102.
[346] Özgünel, C. (2007), *a.g.e.,* s. 2.

olarak, 1998 yılından 2013'e[347] kadar ise Ankara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Coşkun Özgünel kazı başkanlığında[348] çalışmalar sürdürülmüştür.[349]

6.1.4 Koruma ve Yönetim Sorunları

KKTC'deki arkeolojik sit alanlarının korunmasına ve yönetimine ilişkin mevcut sorunların tespit edilmesi amacıyla öncelikle kapsamlı bir tablo çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu tabloda koruma ve yönetim sorunlarına bağlı belirli başlıklar oluşturularak, başlık içerikleri de maddeler halinde düzenlenmiştir. Tablo maddelerinin oluşturulmasında, tez çalışması kapsamında ele alınan sürdürülebilir koruma ve yönetim önerileri ve farklı coğrafyalarda yer alan arkeolojik sit alanların korunması ve yönetimine ilişkin uluslararası yaklaşımlar dikkate alınmıştır.

Belirlenen tablo kapsamının KKTC'deki arkeolojik alanlara uyarlanabilmesi için, adanın kuzeyinde yer alan arkeolojik alanlarda görülen koruma ve yönetim sorunları ile uluslararası örnekler karşılaştırılmış ve ortak noktalar tespit edilerek tablo başlıkları ile alt maddeler oluşturulmuştur.

Devam eden süreçte, belirlenen alanlara yönelik yerinde incelemeler gerçekleştirilmiş ve belirlenen tablo maddelerine sadık kalınarak detaylı belgeleme çalışmaları yürütülmüştür. Buna ek olarak, yapılan belgeleme çalışmalarında savunulan görüşün kanıt niteliği taşımasına yönelik görsel ve fotoğraflamalarla tabloya yönelik anlatım kapsamı genişletilmeye çalışılmıştır.

Diğer yandan tablo içerisindeki maddelere, KKTC'den seçilen arkeolojik sit alanlarını kendi aralarında değerlendirmek üzere birden (1) beşe (5) kadar temsili derece numaraları verilmiştir. Bir rakamıyla belirtilmek istenen anlam, en kötü ya da

[347] Arkeolojik Haber (2019), Kıbrıs'taki Salamis Antik Kenti'nde yapılan arkeoloji kazısının hikayesi, https://www.arkeolojikhaber.com/haber-kibristaki-salamis-antik-kentinde-yapilan-arkeoloji-kazisinin-hikayesi-21162/ (20 Eylül 2024).
[348] Coşkun, A. (2007b), *a.g.e*, s. 25.
[349] Özgünel, C. (2007), *a.g.e.* ,s. 2-3.

en yetersiz olurken; beş rakamı ise tam tersi bir anlama karşılık gelmektedir. Böylece sit alanlarının kendi aralarında karşılaştırılması anlaşılabilir bir pratikte sınırlanarak, alanların hem benzer hem de kendilerine has sorun potansiyelleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 6. 1: Antik kent genel değerlendirme tablosu örneği

Antik Kentin Adı		**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
Sit Alanı ve Peyzaj Düzeni	Ziyaretçi yoğunluğuna bağlı yeterli park yeri					
	Ziyaretçi rotalarının ve yürüyüş yollarının durumu					
	Peyzaj bütünlüğü					
Alanı Etkileyen Faktörler	İnşa ve altyapı çalışmalarının etkisi					
	Tarımsal faaliyetlerden kaynaklı zarar					
	Doğa koşullarının alana etkisi (sıcaklık, nem, erozyon,depremler vb.)					
	Bitki örtüsü yayılımı					
	Ziyaretçi yoğunluğu					
	İnsana bağlı oluşan zararlar					
	Vandalizm					
	Kaçak kazılar, eser kaçakçılığı durumu					
	Nüfus artışı ve şehir sınırlarının genişlemesi					
Arkeolojik Alanın Korunması	Koruma planının varlığı					
	Peyzaja yönelik projeler					
	Risk yönetim planı					
	Kazıda çıkan ya da insitu olarak korunan eserlerin durumu					
	Mimari elemanların sağlamlığı					
	Güncel malzeme kullanılarak yapılan sağlamlaştırma çalışmalarının durumu					
	Koruma projeleri					
	Planlanan koruma projeleri					
	Periyodik bakımların sıklığı					
	Maddi yeterlilik					
	Uzmanlık ve deneyime erişim					
Kazı ve Araştırma	Kazı ve yüzey araştırması durumu					
	Veri toplama ve arşivleme					
	Genel veri tabanı varlığı					
	Kazı raporlarının yayınlanma sıklığı					
	Kazısı ve araştırması yapılmamış alan yoğunluğu					
	İleriye dönük araştırma durumu					
Yönetim	Paydaşlar arasındaki işbirliği					
	Yönetime ayrılan bütçe					
	Amaçlara ulaşma seviyesi					
	Sit alanı personelin yeterliliği					

	Ziyaretçi yönetimi					
	Alana ulaşım					
	Alanı sınırlandıran bariyer veya örgü sistemlerinin durumu					
	Güvenlik (Teknolojik, güvenlik)					
	Bilirkişiler ve uzmanlar arası etkileşim					
Ziyaretçi Yönetimi ve Sürdürülebilir Turizm	Ziyaretçi yönetim planının varlığı					
	Ziyaretçi memnuniyeti					
	Alanın taşıma kapasitesi					
	Ziyaretçi tesislerinin durumu					
	Turizm getirisi					
	Turizmin yerel halk üzerindeki etkisi					
	Turizmin alandaki olumsuz etkileri					
Planlama ve Politika	Alanın yasal koruma durumu					
	Politika revizyonlarının sıklığı					
	Koruma politikalarının uygulanması					
Eğitim, Faaliyet ve Halk Etkileşimi	Eğitim kaynaklarına ayrılan bütçe					
	Eğitim faaliyetlerinin durumu					
	Halk ve alan arasındaki etkileşim					
	Halkın sit alanına yönelik farkındalığı					
Bütünlük ve Özgünlük	Özgünlük					
	Bütünlük					

Tablo 6. 2: Salamis Antik Kenti'nin genel değerlendirme tablosu

Salamis Antik Kenti		**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
Sit Alanı ve Peyzaj Düzeni	Ziyaretçi yoğunluğuna bağlı yeterli park yeri			■		
	Ziyaretçi rotalarının ve yürüyüş yollarının durumu				■	
	Peyzaj bütünlüğü			■		
Alanı Etkileyen Faktörler	İnşa ve altyapı çalışmalarının etkisi		■			
	Tarımsal faaliyetlerden kaynaklı zarar		■			
	Doğa koşullarının alana etkisi (sıcaklık, nem, erozyon,depremler vb.)				■	
	Bitki örtüsü yayılımı			■		
	Ziyaretçi yoğunluğu					■
	İnsana bağlı oluşan zararlar			■		
	Vandalizm		■			
	Kaçak kazılar, eser kaçakçılığı durumu			■		
	Nüfus artışı ve şehir sınırlarının genişlemesi			■		
Arkeolojik Alanın Korunması	Koruma planının varlığı	■				
	Peyzaja yönelik projeler	■				
	Risk yönetim planı	■				
	Kazıda çıkan ya da insitu olarak korunan eserlerin durumu			■		
	Mimari elemanların sağlamlığı			■		
	Güncel malzeme kullanılarak yapılan sağlamlaştırma çalışmalarının durumu			■		

	Koruma projeleri		■			
	Planlanan koruma projeleri		■			
	Periyodik bakımların sıklığı	■				
	Maddi yeterlilik		■			
	Uzmanlık ve deneyime erişim		■			
Kazı ve Araştırma	Kazı ve yüzey araştırması durumu	■				
	Veri toplama ve arşivleme	■				
	Genel veri tabanı varlığı	■				
	Kazı raporlarının yayınlanma sıklığı	■				
	Kazısı ve araştırması yapılmamış alan yoğunluğu				■	
	İleriye dönük araştırma durumu	■				
Yönetim	Paydaşlar arasındaki işbirliği	■				
	Yönetime ayrılan bütçe	■				
	Amaçlara ulaşma seviyesi	■				
	Sit alanı personelin yeterliliği		■			
	Ziyaretçi yönetimi		■			
	Alana ulaşım					■
	Alanı sınırlandıran bariyer veya örgü sistemlerinin durumu			■		
	Güvenlik (Teknolojik, güvenlik)			■		
	Bilirkişiler ve uzmanlar arası etkileşim	■				
Ziyaretçi Yönetimi ve Sürdürülebilir Turizm	Ziyaretçi yönetim planının varlığı	■				
	Ziyaretçi memnuniyeti				■	
	Alanın taşıma kapasitesi				■	
	Ziyaretçi tesislerinin durumu		■			
	Turizm getirisi				■	
	Turizmin yerel halk üzerindeki etkisi				■	
	Turizmin alandaki olumsuz etkileri			■		
Planlama ve Politika	Alanın yasal koruma durumu		■			
	Politika revizyonlarının sıklığı	■				
	Koruma politikalarının uygulanması	■				
Eğitim, Faaliyet ve Halk Etkileşimi	Eğitim kaynaklarına ayrılan bütçe	■				
	Eğitim faaliyetlerinin durumu	■				
	Halk ve alan arasındaki etkileşim			■		
	Halkın sit alanına yönelik farkındalığı			■		
Bütünlük ve Özgünlük	Özgünlük			■		
	Bütünlük		■			

Salamis Antik Kenti, KKTC'deki hem yüzey üzerindeki yapıların hem de nekropolis alanının yayılımı bakımından en geniş yüzölçümüne (Şekil 6.1) sahip olan kültürel miras alanıdır. Salamis'in uluslararası mecrada KKTC sınırları içerisinden

önde gelen sit alanı olması, yaşanan turizm faaliyetlerinin yoğunluğuyla doğrudan ilişkilidir.

Şekil 6. 1: Salamis Antik Kenti etrafındaki tel örgüyle sınırlandırılmış alan (yeşil renkte gösterilmiştir)

Kıbrıs Klasik Arkeolojisi içinde Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu Dönemleri ’ne yönelik yapı gruplarını bütüncül bir kapsamda ziyaretçiye sunması, ada üzerinde egemenlik kuran farklı kültürlerden somut örnekleri barındırması bakımından yüksek değere sahiptir.

Salamis’in dünya turizmine açılamaması ve uluslararası kurumların merceği altında yer almamasının en önemli engelleri arasında adanın kuzey kısmının uluslararası tanınırlığının bulunmaması, kuzeye yönelik uygulanan ambargolar ve siyasi zorluklar olarak sayılabilmektedir. Belirtilen nedenler doğrultusunda adanın kuzeyindeki arkeolojik alanlar, yalnızca Türkiye’den gelen ekipler tarafından araştırılmış dünyanın

diğer ülkelerinden uzmanların katılımı mümkün olmamış, bu ortak miras ise geniş çapta göz ardı edilmiştir.

Antik kent, koruma amacıyla metal tellerle çevrelenmiş olup (Şekil 6.2, 6.3), bu sayede alandaki yapı gruplarının zarar görmesi engellenmeye çalışılmıştır. Ancak, oluşturulan sit alanı sınırı, arkeolojik alanın gerçek sınırlarını yansıtmakta yetersiz kalmaktadır. 'Gazimağusa İlçesi Eski Eser Alanları' listesinde belirtilen parseller, mevcut sınırlamadan çok daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Ayrıca, metal tellerle çevrili alanın dışında, uzmanlar tarafından yapılan yüzey araştırmaları sırasında bulunan seramik parçaları ve mimari öğeler de bu durumu destekler niteliktedir.

Şekil 6. 2: Sit alanının doğusunda bulunan tel örgü sınırlama

Şekil 6. 3: Sit alanının batısında bulunan tel örgü sınırlama

Sit alanına ziyaret, Salamis'in kuzeydoğusunda konumlanan bilet gişesinden (Şekil 6.4) yapılmaktadır. Ziyaretçilerin kişisel araçlarını ya da tur kafilelerinin

taşınmasında kullanılan büyük boyutlu araçların park edilmesi için alanın kuzeydoğusunda bir park yeri bulunmaktadır.

Şekil 6. 4: Sit alanının kuzeydoğusundaki bilet gişesi

Park yerinin piknik alanı, Gazimağusa Orman Dairesi ve plaj park yeri olarak ortak kullanımına sahip olması özellikle yaz aylarında alanın yetersiz kalmasına sebep olurken, sit alanını ziyarete gelenlerin araçlarını arkeolojik alanının içine park etmeleri (Şekil 6.5) yönetim konusunda önemli bir açığı ortaya koymaktadır.

Şekil 6. 5: Sit alanındaki araç park alanının yetersizliği

Sit alanının girişinden alan içindeki farklı noktalara kadar, son yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin destekleriyle yapılmış olan bilgilendirme panoları (Şekil 6.6 ve 6.7) yerleştirilmiştir.

Şekil 6. 6: Bilgilendirme panoları

Şekil 6. 7: Bilgilendirme panoları

Yenilenen panolardan önce kullanılan eski panoların doğal koşullardan kaynaklanan durumlarını görmek de mümkündür. Yazıların ve bilgilerin tamamen silindiği örneklerde (Şekil 6.8) belirli bir süre boyunca yapıların anlaşılması tamamen ziyaretçinin gözlemine bırakılmıştır.

Şekil 6. 8: Eski bilgilendirme panolarının güncel durumu

Yeterli düzeyde bilgi ve mimari plan detayı sunan yeni panolar alan sınırları içinde konumlanan her yapı ve yapı grubu (Şekil 6.9) için yerleştirilmiştir. Verilen bilgiler dışında sit alanı içindeki kısa ya da uzun rotalar da panolarda gösterilmektedir. Rotaları destekler nitelikte, belirli aralıklarda yürüyüş yollarının takip edilmesini kolaylaştırmak için de yön okları (Şekil 6.10) yerleştirilmiştir.

Şekil 6. 9: Güncel bilgilendirme panoları

Şekil 6. 10: Rotaların belirtildiği bilgilendirme panoları ve rotaları belirten yön okları

Bilgilendirme panolarında ziyaretçinin yapıları anlaması için görsel ve tarihçe içerikleri yer alsa da, yapıların bulunduğu durum ve özellikle doğal bitki örtüsü ile kaplı olmalarına bağlı olarak bütünün algılanması oldukça zordur. Alanın girişine en yakın noktada bulunan ve sit alanı sınırlarının kuzeydoğusunda yer alan hamam-gymnasium kompleksi (Şekil 6.11), su deposu ve tiyatro (Şekil 6.12) Dünya Mirası Listesi'ne dahil olan örneklere kıyasla hem koruma hem de yönetim bakımından oldukça eksik yönler barındırırken, Salamis Antik Kenti içindeki yapılara kıyasla en iyi korunmuşluk durumuna sahip olan örneklerdir. Bu durumun gelişmesinde, belirtilen yapılar özelinde arkeolojik araştırmanın, koruma çalışmalarının ağırlık kazanması ve bu yapıların ziyaretçiyi ilk karşılayan alanda bulunması gibi nedenlere ilişkilendirilebilir.

Şekil 6. 11: Hamam-gymnasium kompleksinin güncel durumu

Şekil 6. 12: Tiyatronun güncel durumu

Giriş alanından uzaklaştıkça, sit alanı sınırlarının güneybatısında yer alan agora ve Zeus Tapınağı'nın bulunduğu alan ele alındığında koruma çalışmalarının yetersizliğine ve periyodik temizlik çalışmalarının yapılmamasına bağlı olarak arkeolojik mirasın algılanabilirliği (Şekil 6.13) zorlaşmaktadır.

Şekil 6. 13: Sit alanının güneybatısında yer alan agora ve Zeus Tapınağı'nın güncel durumu

Agoranın bulunduğu durumla aynı kaderi paylaşan diğer yapılar da sütunlu cadde ve Decumanus liman caddesi, balık pazarı, Roma hamamı ve Roma villası, granit form (Şekil 6.14), Arkaik Dönem kalıntıları (Şekil 6.15), zeytinyağı işlik yapısı, M.S. VII. yüzyıl Bizans surları (Şekil 6.16) ve su depoları gibi yapı grupları sayılabilmektedir.

Şekil 6. 14: Granit formun güncel durumu

Şekil 6. 15: Arkaik Dönem kalıntılarının güncel durumu

Şekil 6. 16: VII. Bizans dönemi surlarının güncel durumu

Belirtilen yapı gruplarında karşılaşılan kontrolsüz bitki örtüsü sorunu dışında arkeolojik kazılar sırasında yapılara ilişkin ortaya çıkarılan mimari parçaların atıl bir vaziyette (Şekil 6.18 ve 6.19) yapı etrafında konumlandırılmış olması diğer bir sorundur. Bu durum kazı çalışmalarının sürekli kesintiye uğraması ve yapılan çalışmaların mimari planı belirlendikten sonra yapı grupları üzerinde detaylı ve ileriye dönük çalışmaların yapılamadığını göstermektedir. Son kazı sezonunda yapı elemanları toprak üzerine çıkarıldıkları şekliyle ve peyzaj düzenlemeleri sırasında taşındıkları halleriyle konumlandırılmışlardır.

Şekil 6. 17: Kazı ve peyzaj çalışmaları sonrasında oluşturulan yapı elemanlarına ait yığınlar

Şekil 6. 18: Kazı ve peyzaj çalışmaları sonrasında oluşturulan yapı elemanlarına ait yığınlar

Adanın kuzeyinin siyasi durumu, yerel ölçüde arkeoloji biliminin eksikliği, yurtdışı araştırma ekiplerinin Kuzey Kıbrıs'ta arkeolojik araştırma yapma teşviğinin bulunmaması ve bütçe sorunlarına bağlı olarak sit alanına yönelik son on yıldır çalışma yapılmamaktadır. Alandaki kazı çalışmalarının yarım kalması yapıların bir bütün olarak anlaşılmasını engellerken, oluşan keskin kot farkları ya da yapı elemanlarının

yüzeyde rastgele yayılımı gibi durumlar yapıların doğrudan erişimini olumsuz yönde etkilemektedir. (Şekil 6.19)

Şekil 6. 19: Roma hamamındaki keskin kot farkı

Bahsedilen yapı gruplarına kıyasla, Aziz Epiphanius Bazilikası'nın ve Kampanopetra Bazilikası'nın ayrı tutulması gerekmektedir. 2021 yılında TCCH'nin UNDP'den sağladığı teknik ve Avrupa Birliği'nden sağlanılan mali destekle koruma projeleri yürütülmüştür. (Şekil 6.20 ve 6.21)

Şekil 6. 20: Aziz Epiphanius Bazilikası'nda projeye yönelik bilgilendirme panoları

Şekil 6. 21: Kampanopetra Bazilikası'nda projeye yönelik bilgilendirme panoları

Salamis'teki diğer yapılardan farklı olarak bazilikaların bilgilendirme panolarında oldukça detaylı bilgiler aktarılırken, bazilikaların farklı dönemlerdeki görünüşlerine yönelik çizim ve görsel ekler de levhalar üzerinde yer almaktadır. (Şekil 6.22)

Şekil 6. 22: Kampanopetra Bazilikası'ndaki bilgilendirme panosu

Yapılan peyzaj düzenlemeleri kapsamında bazilikaların etrafında ya da yapı içlerinde belirli bir rotanın takip edilmesi için metal korkuluklar kullanılmıştır. Bu durum Salamis'teki bitki örtüsüyle kaplanmış ve erişimi tamamen engellenmiş çoğu yapının aksine, ziyaretçinin yapılarda dikkat edilmesi gereken noktalara doğrudan görsel erişimini sağlayarak ziyaretçinin yapıdan en yüksek verimi almasını sağlamıştır. (Şekil 6.23)

Şekil 6. 23: Aziz Epiphanius Bazilikası etrafındaki metal korkuluklar

Hamam-gymnasium kompleksinde mozaiklerin insandan kaynaklı doğrudan zarar görme potansiyeli oldukça yüksekken (Şekil 6.24), bazilikalarda mozaik döşemelerin korunması için yürüyüş rotaları oluşturularak ziyaretçi için doğrudan erişim sağlanmıştır. (Şekil 6.25 ve 6.26)

Şekil 6. 24: Hamam-gymnasium kompleksindeki mozaik alanı

Şekil 6. 25: Kampanopetra Bazilikası'ndaki mozaik bölümünde bulunan metal korkuluklar

Şekil 6. 26: Aziz Epiphanius Bazilikası'ndaki mozaik bölümünde bulunan metal korkuluklar

Yapılan koruma ve peyzaj düzenleme çalışmalarında güncel yöntemler tercih edilmesine rağmen iki bazilikada da Salamis'teki diğer yapılar gibi bitki örtüsüne teslim olma durumu görülmektedir. Ziyaretçilerin yürüyüş rotaları için çakıl taşı kullanılan bölümlerde kısmi olarak bitki yayılımı sınırlandırılırken, geriye kalan kısımlarda periyodik bakımların yapılmaması önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. (Şekil 6.27 ve 6.28)

Şekil 6. 27: Aziz Epiphanius Bazilikası'nın genel görünümü

Şekil 6. 28: Kampanopetra Bazilikası'ndaki çakıl taş uygulaması ve alanın genel görünümü

Bazilikalarda görülen güncel koruma ve restorasyon tekniklerinin aksine, Salamis'in genelinde zaman içerisinde yapılmış çalışmalarda kullanılan çağdışı yöntemleri de görmek mümkündür. Antik kontekstin sağlamlaştırılması, restorasyonu ve rekonstrüksiyonu sırasında kullanılan beton, demir gibi modern malzemeler bütüncül algıda göze çarpmakta ve günümüze kadar ulaşan antik malzemeye doğrudan zarar vermektedir. (Şekil 6.29, 6.30 ve 6.31)

Şekil 6. 29: Hamam-gymnasium kompleksindeki demir kullanımı

Şekil 6. 30: Tiyatro yapısındaki beton, plastik ve demir kullanım örnekleri

Şekil 6. 31: Mozaikli bölüm üzerinde görülen beton ve demir kullanımı

Salamis antik kenti kapsamında karşılaşılan diğer önemli bir eksiklik ise sit alanı içindeki güvenliğin yetersizliğidir. Ziyaretçiler tarafından doğrudan erişimin olduğu alanlarda bir güvenlik görevlisi bulunmaması, eserler üzerinde vandalizm sorununu gözler önüne sermektedir. Bu bağlam içerisinde, iki bazilikada da bulunan güvenlik kameraları Salamis'teki diğer yapılardan bu yönüyle ayrılırken (Şekil 32), göze çarpan diğer kamera noktaları ise bilet satış noktası ve kafeteryanın bulunduğu alandır.

Şekil 6. 32: Aziz Epiphanius Bazilikası'ndaki ve Kampanopetra Bazilikası'ndaki güvenlik kameraları

Antik kentteki güvenlik eksikliğinin getirisi olarak vandalizm ürünlerini belirli noktalarda bulmak mümkündür. Özellikle turizm baskısının en yüksek seviyede olduğu yaz aylarında, eserlerle doğrudan yakınlık kurulması tehdit oranını tehlikeli bir boyuta taşımaktadır. (Şekil 6.33, 6.34, 6.35)

Şekil 6. 33: Sit alanının farklı noktalarında görülen güncel vandalizm örnekleri

Şekil 6. 34: Sit alanının farklı noktalarında görülen güncel vandalizm örnekleri

Şekil 6. 35: Sit alanının farklı noktalarında görülen güncel vandalizm örnekleri

GMB tarafından her yıl yaz aylarında düzenlenen 'Uluslararası Gazimağusa Kültür-Sanat Festivalleri' Salamis antik kentinin tiyatrosunda çeşitli sanatçılarla kentte ve çevresinde yaşayanları buluşturmaktadır.[350] Bu tür aktiviteler sit alanının sadece kültürel miras kapsamında ziyaretçi ağırlamasının dışında güncel faaliyetlere yönelik de kullanımını sağlamaktadır. Burada ortaya çıkan sorunların başlıcası Salamis antik kentinin en yoğun ziyaretçi akınına uğradığı yaz aylarında bile yüzlerce

[350] Bugün Kıbrıs (2024), *MFÖ Salamis Antik Tiyatro'yu salladı*, https://bugunkibris.com/2024/06/28/mfo-salamis-antik-tiyatroyu-salladi/. (20 Temmuz 2024).

insan tarafından ziyaret edilirken, belediye aktiviteleri sırasında tek gecede binlerce insanın sit alanı sınırları içine çekilmesinden (Şekil 6.36) kaynaklanmaktadır.

Şekil 6. 36: Uluslararası Gazimağusa Kültür-Sanat Festivalleri sırasında tiyatrodaki yoğunluk[351]

Bu tür etkinlikler sırasında park yeri sorunu, güvenlik problemleri ve yapılacak olan aktiviteye bağlı yüksek sesin antik kentin bu bölümünü tamamen insandan kaynaklı oluşabilecek vandalizme açık bırakmaktadır. Yoğun ziyaret dönemlerinde ve yoğun nüfusun ağırlanacağı etkinliklerde tuvalet ve kafeterya gibi insanların ihtiyaçlarını sağlayacağı birimlerin kapasite yetersizliği de belirgin bir hal almaktadır. (Şekil 6.37)

[351] Bugün Kıbrıs (2024), *a.g.e.*

Şekil 6. 37: Tiyatronun doğusunda yer alan tuvalet ve kafeterya kısmı

Yerel ve yabancı ziyaretçi tarafından yaratılan vandalizm görüntülerinin meydana gelmesinde arkeolojik mirasın korunması konusunda Salamis Antik Kenti bünyesinde eğitim veya etkinliklerin yürütülmemesi önemli bir faktör olurken, mirasla doğrudan etkileşim içinde olan yerel halkın bu konudaki farkındalığı oldukça düşüktür.

Gazimağusa'daki nüfusun zaman içindeki artışıyla inşa faaliyetlerinin ve altyapı çalışmalarının yayılım alanı genişlemiş, böylece sit alanı da gün geçtikçe şehir sınırlarına yaklaşmıştır. Bu durum gün geçtikçe sit alanı sınırlarının kültürel miras bütünlüğünü tehdit eden bir durum halini almıştır.

İnsana bağlı gerçekleşen tehditler dışında doğal nedenlerden kaynaklanan sorunlar da arkeolojik mirasın korunmasını zorlaştırmaktadır. Antik kentin doğuda denizle olan yakınlığı (Şekil 6.38) sebebiyle tuzlu su, nem, kum ve rüzgar gibi doğal koşulların yapı ve eser yüzeyleri üzerinde oluşturduğu fiziksel deformasyon görülebilmektedir.

Şekil 6. 38: Salamis antik kentinin Doğu yönden denize olan yakınlığı

Buna ek olarak mevsimler arası keskin sıcaklık farkları ya da yaz aylarında Akdeniz Bölgesi'ni etkisi altına alan yüksek sıcaklıkların da antik kenti tehdit eden diğer doğal hususlar olduğunun altı çizilmelidir. (Şekil 6.39 ve 6.40)

Şekil 6. 39: Mimari elemanların ve eserlerin üzerindeki deformasyonlar

Şekil 6. 40: Mimari elemanların ve eserlerin üzerindeki deformasyonlar

Doğal faktör başlığı içerisinde ele alınması gereken diğer nokta ise kontrolsüz bir şekilde yapı duvarlarında, freskolarda, yer döşemelerinde ya da mozaiklerde görülen bitki örtüsüdür.(Şekil 6.41, 6.42 ve 6.43)

Şekil 6. 41: Yapı duvarlarında görülen bitki örtüsü yayılımı

Şekil 6. 42: Yapı duvarlarında görülen bitki örtüsü yayılımı

Şekil 6. 43: Yer döşemelerinde ya da mozaiklerde görülen bitki örtüsü yayılımı

Belirtilen sorunlarının kontrol altına alınamamasının ve arkeolojik sit alanının gün geçtikçe oluşan tehditlere boyun eğmesinin en önemli sebebi Salamis Antik Kenti'nin etkili bir yönetim planına sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Sit alanına yönelik çeşitli bilimsel çalışmaların gerçekleştirilememesi hem yerel hem de global ölçüde kişisel ya da kurumsal iş birliğinin ve buna yönelik bir teşviğin olamaması da yönetim planı kurgusunun oluşturulamamasında önemli paya sahiptir. Yönetim planı eksikliği, miras alanı içerisinde belirtilen tehditler karşısında periyodik bakımların, iyileştirme çalışmalarının, kısa ya da uzun vadede belirlenecek olan

sürdürülebilir koruma stratejilerinin belirlenmesini sonuçsuz bırakmaktadır. Bu eksikliğin getirisi olarak, sit alanı üzerindeki baskı gün geçtikçe daha etkili olurken, peyzaj ve kültürel miras bütünlüğü de geri döndürülemeyecek bir yıkımın içerisine girecektir.

Tablo 6. 3: Salamis Antik Kenti'nin güçlü ve zayıf yönlerini içeren tablo

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
KKTC'nin en geniş yüz ölçümüne yayılan arkeolojik sit alanı olması	Koruma ve yönetim planının eksikliği
Zengin tarihi geçmişi ve çok katmanlı kültürel mirasa sahip olması	Vandalizm ve kaçak kazılar gibi insan kaynaklı tehditler
Uluslararası ilgi görebilecek mimari ve arkeolojik eserlere sahip olması	Ziyaretçi yönetiminin yetersizliği ve altyapı eksiklikleri
Bazı bölümlerinde yürütülen güncel koruma projelerinin bulunması	Doğal faktörlere karşı yapıların korunamaması (deniz suyu, erozyon, sıcaklık farkları vb.)

Tablo 6. 4: Salamis Antik Kenti'nin sahip olduğu fırsatları ve tehditleri içeren tablo

Fırsatlar	Tehditler
Uluslararası koruma projeleri ile iş birliği potansiyeli	KKTC'nin uluslararası tanınırlığının olmaması nedeniyle fon ve destek eksikliği
Sürdürülebilir turizm için planlamaların yapılabilme potansiyeli	Siyasi belirsizlikler nedeniyle yabancı araştırmacıların alana yönelik çalışma yürütememesi

Yerel halkın ve gençlerin kültürel miras konusunda bilinçlendirilme potansiyeli	Doğal koşulların yapılara yönelik etkili tahribat potansiyeli
Teknolojik belgeleme ve koruma yöntemlerinin uygulanabilmesi	Şehirleşmenin ve modern yapılaşmanın arkeolojik sit alanı üzerindeki baskısı

6.2 Soli Antik Kenti

6.2.1 Soli Antik Kenti'nin Tarihçesi

Soli Antik Kenti Kıbrıs'ın kuzeybatısında yer alan Lefke Kenti'nin Gemikonağı bölgesinde, tepelik bir alanın eteklerinde konumlanmaktadır. Kentin bakır kaynaklarına olan yakınlığı ve stratejik bir konumda yer almasına bağlı olarak Arkaik ve Klasik Dönem içerisinde adadaki önde gelen kentlerden biri olmuştur.

Strabon eserinde Soli'nin kuruluşuna yönelik bilgi verirken, Plutarkhos kent kuruluşunu M.Ö. 6. yüzyıla dayandırmaktadır. Antik kentin nekropolisinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda elde edilen bilimsel sonuçlar, kentin kuruluş tarihini Miken IIB evresi olan M.Ö. 1450-1400'e dayandırmaktadır.

Soli, Antik Yunan kültüründen büyük oranda etkilenmiş olup, Asur Krallığı'na bağlanmış, Persler tarafından yönetilmiş, devamında da Büyük İskender ve Ptolemaios Krallığı'nın hükmü altına girmiştir. M.Ö. 51-50 yılları arasında Kilikya Eyaleti'nin bir parçası olarak Roma İmparatorluğu'na bağlanmıştır. Soli, Roma egemenliği süresinde adadaki önde gelen antik kentler içerisinde yer almıştır. Limanın Hristiyanlık döneminde dolması ve M.S. 4. yüzyılda bakır madenlerinin kapatılması sonrasında kent önemini kaybetmeye başlamıştır. Soli Bazilikası'nın yapılması, kentin Geç Roma ve Erken Hıristiyanlık dönemlerinde de adından söz ettirilmesini sağlasa da, M.S. 7.

yüzyıl ortasından M.S. 9. yüzyıl başına kadar gerçekleşen Arap akınlarına bağlı olarak kent önemini iyice yitirmiştir.[352]

6.2.2 Soli Antik Kenti'ndeki Mimari Yapılar

6.2.2.1 Soli Bazilikası

Soli Bazilikası arkeolojik kazılarla elde edilen bilgilere bağlı olarak M. S. 4. yüzyıla tarihlenerek, Kıbrıs'ın en erken dönemli bazilikalarından biri olarak sayılmaktadır. Farklı yapım evrelerine sahip olan yapı, M.S. 6. yüzyıldaki son evresinde atrium, narteks, iki yan ve bir orta nef ve üç apsisten oluşan bir plan kurgusuna sahiptir. M.S. 7. yüzyılda gerçekleşen Arap akınları sonrasında yapı büyük oranda zarar görmüştür.

6.2.2.2 Tiyatro

Soli'nin M.S. 2. yüzyıl sonu ile M.S. 3. yüzyılın başlarına tarihlenen Roma tiyatrosu, denize bakan bir yamaçta yer almaktadır. Arkeolojik kazılarla elde edilen bilgiler ışığında Roma dönemine tarihlenen tiyatro yapısı, Antik Yunan tiyatrosunun yerine yapılmıştır. Tiyatronun yapı elemanlarının büyük bir kısmı 19. yüzyılda gerçekleşen yapı faaliyetleri sırasında kullanılmak üzere taşınmıştır.

6.2.2.3 Agora

Doğu-batı doğrultuda uzanan agoranın ilk evreleri Hellenistik döneme kadar uzansa da, yapının günümüze ulaşan hali M.S. 2. yüzyıla tarihlenmektedir. Agoranın genel planı, iki yönden portikolarla sınırlandırılmış ve portikoların arkasında da dükkan amaçlı kullanıma sahip olan yapı gruplarından oluşmaktaydı. Alanın güneyinde bir istinat duvarı, doğu bölümde halkın kullanımına yönelik inşa edilen yapılar ve batıda ise bir nymphaeum yer almaktaydı.[353]

---

[352] Kaba, H. (2015b), *Soli Nekropolü Işığında Kıbrıs'ta Klasik Dönem*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, s. 27-34.

[353] Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti. (26 Kasım 2008), *Resmi Gazete,* 207, KKTC Devlet Basımevi, https://basimevi.gov.ct.tr/Portals/6/2008/207.pdf?ver=2021-04-03-144848-443, s. 2048-2049.

6.2.3 Arkeolojik Kazı Çalışmaları

Soli antik kentine yönelik bilgi veren modern eserlerin en erkene tarihleneni 16. yüzyılda E. de Lusignan'a aitken, 18. yüzyıl ortasında Richard Pococke de kente yönelik bilgiler aktarmaktadır. 1870'li yıllarla, Luigi Palma di Cesnola'nın bu alanda bilimsellikten uzak kazılar gerçekleştirmiş, 1918 yılında adada bulunan Jeffrey alanın çevresinde yaşayanların antik kentten mimari elemanları çalarak kendi yapılarını oluşturmak için kullandıklarını belirtmiştir. Yerel halk tarafından mimari elemanların çalınmasına ek olarak, antik kentin yağmalandığının ve kentte kaçak kazıların gerçekleştiğini de belirtmiştir.

1927 yılında, Prof. Einer Gjerstad önderliğinde gerçekleştirilen Swedish Cyprus Expedition, Soli'deki ilk sistematik ve düzenli kazılar olarak sayılmaktadır. İsveçlilerin gerçekleştirdiği bu kazılarda, kentin batısındaki Kholades Tepesi'ne odaklanılmış ve M.Ö. 3. yüzyıldan M.S. 4. yüzyıla kadar tarihlenen tapınaklara ulaşılmıştır. Buna ek olarak, M.S. 2. yüzyıla tarihlenen tiyatro, tapınak ve şehir surları da gün yüzüne çıkarılmıştır.

1964 ve 1974 yılları arasında Quebec Laval Üniversitesi'nden Kanadalı bir ekip tarafından kazı çalışmaları sürdürülmüştür. Kazı sürecinde Arkaik Dönem'den Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne kadar tarihlenen yapılara odaklanılmıştır. Şehir merkezi dışında nekropoliste de çalışmalar sürdüren ekip, Geometrik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar tarihlenen mezarlarda araştırma yürütmüşlerdir. Günümüzde toprak üzerinde bulunan ya da bir bütün olarak algılanabilir hale gelen eserlerin tamamı, Kanadalıların gerçekleştirdiği arkeolojik kazılar sonucunda meydana gelmiştir.

1974 yılında yaşanan siyasi karışıklıklar sonrasında, adanın kuzeyindeki arkeolojik alanlarda gerçekleşen çalışmalar sekteye uğramıştır. Bu tarihten sonra

Soli'de, KKTC Eski Eserler ve Müzeler Dairesi tarafından kazılar ya da kurtarma kazıları gerçekleştirilmiş ve bu kazılarda yaygın olarak mezarların araştırılmasına odaklanılmıştır. 1974'ten itibaren Eski Eserler ve Müzeler Dairesi'ne bağlı yapılan çalışmalar haricinde Soli'de bilimsel kazı ve araştırma gerçekleştirilmemiştir.

Antik kente yönelik gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları ise, USAID katkılarıyla SAVE tarafından Soli Bazilikası'nda geçekleştirilmiştir. [354]

6.2.4 Koruma ve Yönetim Sorunları

Tablo 6. 5: Soli Antik Kenti'nin genel değerlendirme tablosu

Soli Antik Kenti		**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
Sit Alanı ve Peyzaj Düzeni	Ziyaretçi yoğunluğuna bağlı yeterli park yeri		■			
	Ziyaretçi rotalarının ve yürüyüş yollarının durumu		■			
	Peyzaj bütünlüğü		■			
Alanı Etkileyen Faktörler	İnşa ve altyapı çalışmalarının etkisi			■		
	Tarımsal faaliyetlerden kaynaklı zarar			■		
	Doğa koşullarının alana etkisi (sıcaklık, nem, erozyon,depremler vb.)		■			
	Bitki örtüsü yayılımı			■		
	Ziyaretçi yoğunluğu			■		
	İnsana bağlı oluşan zararlar			■		
	Vandalizm		■			
	Kaçak kazılar, eser kaçakçılığı durumu			■		
	Nüfus artışı ve şehir sınırlarının genişlemesi			■		
Arkeolojik Alanın Korunması	Koruma planının varlığı	■				
	Peyzaja yönelik projeler	■				
	Risk yönetim planı	■				
	Kazıda çıkan ya da insitu olarak korunan eserlerin durumu				■	
	Mimari elemanların sağlamlığı			■		
	Güncel malzeme kullanılarak yapılan sağlamlaştırma çalışmalarının durumu				■	
	Koruma projeleri		■			
	Planlanan koruma projeleri	■				
	Periyodik bakımların sıklığı		■			
	Maddi yeterlilik		■			
	Uzmanlık ve deneyime erişim		■			
Kazı ve Araştırma	Kazı ve yüzey araştırması durumu	■				
	Veri toplama ve arşivleme	■				
	Genel veri tabanı varlığı	■				

[354] Kaba, H. (2015b), *a.g.e.,* s. 34-37.

	Kazı raporlarının yayınlanma sıklığı	■				
	Kazısı ve araştırması yapılmamış alan yoğunluğu				■	
	İleriye dönük araştırma durumu	■				
Yönetim	Paydaşlar arasındaki işbirliği	■				
	Yönetime ayrılan bütçe	■				
	Amaçlara ulaşma seviyesi	■				
	Sit alanı personelin yeterliliği	■				
	Ziyaretçi yönetimi		■			
	Alana ulaşım				■	
	Alanı sınırlandıran bariyer veya örgü sistemlerinin durumu		■			
	Güvenlik (Teknolojik, güvenlik)	■				
	Bilirkişiler ve uzmanlar arası etkileşim	■				
Ziyaretçi Yönetimi ve Sürdürülebilir Turizm	Ziyaretçi yönetim planının varlığı	■				
	Ziyaretçi memnuniyeti			■		
	Alanın taşıma kapasitesi			■		
	Ziyaretçi tesislerinin durumu	■				
	Turizm getirisi			■		
	Turizmin yerel halk üzerindeki etkisi		■			
	Turizmin alandaki olumsuz etkileri			■		
Planlama ve Politika	Alanın yasal koruma durumu		■			
	Politika revizyonlarının sıklığı	■				
	Koruma politikalarının uygulanması	■				
Eğitim, Faaliyet ve Halk Etkileşimi	Eğitim kaynaklarına ayrılan bütçe	■				
	Eğitim faaliyetlerinin durumu	■				
	Halk ve alan arasındaki etkileşim		■			
	Halkın sit alanına yönelik farkındalığı		■			
Bütünlük ve Özgünlük	Özgünlük		■			
	Bütünlük		■			

Soli Antik Kenti KKTC'deki ikinci en geniş yayılım alanına sahip olan arkeolojik sit alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Turistik ziyaret oranı olarak Salamis Antik Kenti'nden daha düşük bir yoğunluğa sahip olmakla birlikte, yüksek nüfusa sahip olan şehirlerden uzakta konumlanması bağlı olarak turistik rotalara sıklıkla dahil edilen bir miras alanı konumunda değildir. Yerleşim bölgesi içinde kalmasına bağlı olarak ulaşımı kolay olan arkeolojik alan (Şekil 6.44), yol boyunca bilgilendirme tabelaları ile bilir kişiler tarafından ulaşımı kolay bir konumda yer almaktadır.

Şekil 6. 44: Soli Antik Kenti'nin uydu fotoğrafı

Adanın kuzey kısmının 1974 yılı itibariyle yaşadığı siyasi süreçlere bağlı kesintiye uğrayan arkeolojik kazı, araştırma ve koruma eksikliğinin en etkili şekilde hissedildiği miras alanlarından biri de Soli Antik Kenti'dir. Salamis örneğinden farklı olarak 1974 yılı itibariyle detaylı bir arkeolojik kazı ve araştırma süreci bu antik kent için gerçekleştirilmemiştir.

Antik kentin sınırları, alanın etrafına dört yönde yerleştirilen metal tellerle belirlenmiş (Şekil 6.45) olup miras alanına giriş kuzeydoğu yönünden sağlanmaktadır.

Şekil 6. 45: Sit alanının güneyinde bulunan tel örgü

Kullanılan tel sınırlamaları sit alanının tescillenmiş parsellerinin tamamını kapsayacak şekilde yerleştirilmemiş, sadece Soli Bazilikası, tiyatro yapısı ve agoranın bulunduğu bölümü içine alacak şekilde düzenlenmiştir. Sınırlamanın bu şekilde oluşturulması, yetersiz araştırma çalışmalarına bağlı olarak sit alanın yayılım sınırlarının bilinmemesi, toprak üzerinde Soli Antik Kenti'ni tanımlayacak sınırlı sayıda yapı grubunun bulunması ve sit alanı çevresinin yerel halk tarafından yaşam ve tarım alanı olarak kullanmasıyla doğrudan ilişkilidir. (Şekil 6.46 ve 6.47)

Şekil 6. 46: Sit alanının kuzeyindeki tel örgü sınırlandırmalar

Şekil 6. 47: Sit alanının kuzeyindeki yaşam ve tarım alanları

Miras alanı içerisindeki yapılara kontrollü erişim amacıyla yerleştirilen bu tel örgülerin paslanmış, metal bölümleri arasında eksikliklerin ve tamamen zarar görmüş kısımlarının olması alanın korunmasına yönelik önemli bir güvenlik açığıdır. (Şekil 6.48)

Şekil 6. 48: Sit alanının güneyindeki tel örgünün güncel durumu

Sit alanının kuzeydoğusunda bilet gişesi ve araçların park edilmesi için alanlar yer almaktadır. Salamis Antik Kenti'nde olduğu gibi, Soli Antik Kenti'nde de araç parkı için ayrılmış olan alan turistik aktivitenin yoğun olduğu süreçlerde ihtiyacı karşılayacak niteliğe sahip değildir. (Şekil 6.49)

Şekil 6. 49: Bilet gişesi ve sınırlı araba park alanı

Sit alanın belirli noktalarında ve yapıların farklı bölümlerinde hem alanın genel tarihçesi hem de belirli yapılara yönelik bilgilendirmeler için panolar yerleştirilmiştir. Salamis Antik Kenti'ndeki örneklerle kıyaslandığında, Soli'de yer alan örnekler (Şekil 6.50) bilgilendirme bakımından oldukça yetersiz olurken, panoların doğal koşullara bağlı büyük oranda zarar gördüğünün belirtilmesi gerekmektedir. Özellikle şeffaf plastik levha üzerine yerleştirilen yazıların ve mimari planların zamanla zarar görmesi, bilgilerin ziyaretçiler tarafından incelenmesini zorlaştırmaktadır. (Şekil 6.51)

Şekil 6. 50: Bilgilendirme panolarının güncel durumları

Şekil 6. 51: Tiyatro bölümündeki bilgilendirme panolarının güncel durumları

Alan içerisinde yer alan Soli Bazilikası ve tiyatro yapısı, agora yapısına kıyasla korunmuşluk durumları ve bütünün algılanabilirliği açısından ayrı tutulması gerekmektedir. Sit alanın kuzeyinde konumlanan agora yapısı, belirli bir kısmı arkeolojik kazı ve araştırmalar kapsamında toprak yüzeyinin üzerine çıkarılmıştır. Kazı çalışmaları her an devam edecek izlenimi veren bu yapı periyodik temizlik çalışmalarının yapılmamasına bağlı olarak doğal bitki örtüsü ile kaplanmış (Şekil 6.52) bir haldedir. Alan içerisinde keskin kot farklarının bulunması ve kazı çalışmalarının sonuçlanmaması, genel bir konteks bütünlüğü sunmazken (Şekil 6.53) ziyaretçi için de kısmen tehlikeli bir gezi alanı sayılmaktadır.

Şekil 6. 52: Agoranın güncel durumu

Şekil 6. 53: Agorada görülen keskin kot farkları

Soli Antik Kenti'nin genelinde, 2022 yılında TCCH'nin UNDP'den sağladığı teknik ve Avrupa Birliği'nden sağlanılan mali destekle bakım çalışmaları yürütülmüştür. (Şekil 6.54 ve 6.55)

Şekil 6. 54: Tiyatonun 2022 yılında yapılan bakım çalışmalarından önceki durumu

Şekil 6. 55: Tiyatronun 2022 yılında yapılan bakım çalışmalarından sonraki durumu[355]

Agoranın durumunun aksine antik kentin tiyatrosunun, 1962'de restorasyon çalışmalarının yürütülmesi [356] ve alanın kazı çalışmalarının tamamlanmış olması ziyaretçinin yapı bütünlüğünü algılamasına olanak sağlamıştır. (Şekil 6.56) Bunun yanı sıra tiyatronun bölge üniversitelerinin mezuniyet törenlerine, bahar şenliklerine[357]

[355] Haber Kıbrıs (2022), *Soli Antik Tiyatrosu'nda bakım çalışması yapıldı*, https://haberkibris.com/soli-antik-tiyatrosunda-bakim-calismasi-yapildi-0928-2022-09-30.html. (10 Kasım 2024).
[356] North Cyprus, *Güzelyurt (Morphou): Lefke*, http://www.cypnet.co.uk/ncyprus/city/guzelyurt/lefke/lefke-web/soli.htm. (11 Kasım 2024).
[357] Lefke Belediyesi, *a.g.e.*

ya da Lefke Belediyesi tarafından düzenlenen kültür ve sanat aktivitelerine[358] de ev sahipliği yapmaktadır.

Şekil 6. 56: Tiyatronun genel görünümü

Soli Bazilikası diğer adıyla St. Auxibus Bazilikası miras alanı sınırları içerisinde yapılan koruma çalışmaları, yapının genel durumu, ziyaretçi için oluşturulan genel düzenleme ve bilgilendirme materyali bağlamında diğer yapılardan tamamen ayrılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin katkılarıyla [359] bazilikanın tamamı çelik strüktür yapıyla koruma altına alınarak (Şekil 6.57 ve 6.58) mozaikler ve yapı birleşenlerinin doğal koşullara bağlı alacağı zarar en düşük seviyeye çekilmeye çalışılmıştır.

[358] Yenidüzen (2022), *'İnsan Denen Şey' Soli Antik Tiyatro'da sergilendi*, https://www.yeniduzen.com/insan-denen-sey-soli-antik-tiyatroda-sahnelendi-156282h.htm. (12 Kasım 2024).

[359] Kıbrıs Postası (2022), *Soli Antik Kenti'nde 1500 yıllık, Vuni Sarayı'nda 2000 yıllık kültürel ve tarihi miras ziyaretçilerini bekliyor*, https://www.kibrispostasi.com/c49-KULTUR-SANAT/n441232-soli-antik-kentinde-1500-yillik-vuni-sarayinda-2000-yillik-kulturel-ve-tarihi-miras-ziyaretcilerini-bekliyor. (13 Kasım 2024).

Şekil 6. 57: Bazilikadaki çelik strüktür eklemeler

Şekil 6. 58: Bazilikadaki çelik strüktür eklemeler

Buna ek olarak ziyaretçilerin yapı ve yapıya yönelik can alıcı noktalara erişimini arttırmak için yapı üzerinde çelik ve ahşabın kullanıldığı bir yürüyüş yolu da eklenmiştir. Bazilikadaki değerli mozaik kaplamalara (Şekil 6.59) detaylı inceleme sağlayan bu yürüyüş yolunun bazı bölümlerinde cam kullanılarak ziyaretçi için gözlem alanları oluşturulmuş, ziyaretçinin doğrudan temasına da sınırlama getirilmiştir. (Şekil 6.60)

Şekil 6. 59: Bazilikanın farklı noktalarında görülen mozaik yer döşemeleri

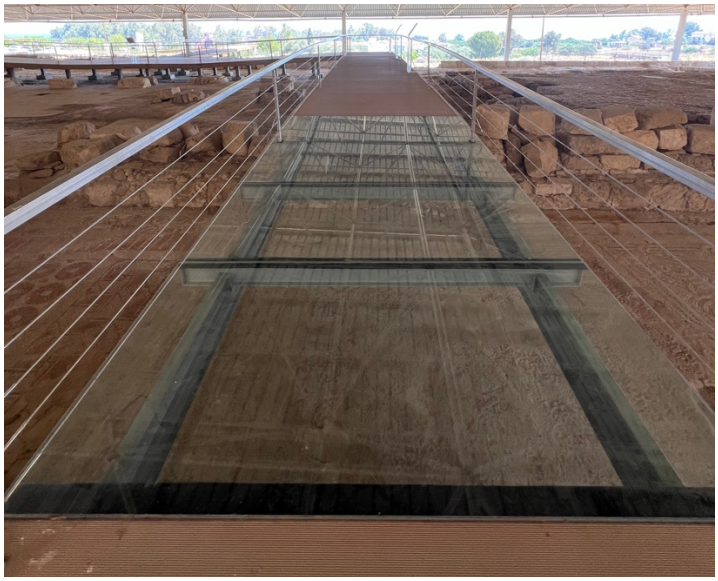

Şekil 6. 60: Bazilika yürüyüş yolundaki cam kullanım örneği

Koruma için yapılan eklemeler dışında, bazilikanın tarihçesinin, mimari niteliğinin ve sahip olduğu mozaiklere yönelik detaylı bilgilendirmenin yapıldığı panolar da, yapı alanın çeşitli noktalarına yerleştirilmiştir. (Şekil 6.61)

Şekil 6. 61: Bazilikada kullanılan bilgilendirme pano örnekleri

Salamis ile Soli'deki ortak sorunlardan bir diğer ise sit alanı sınırlarının içerisinde yığınlar halinde biriktirilen arkeolojik kalıntılardır. Bu durum kazı işlemi süresinde ortaya çıkarılan parçalar için ileriye dönük detaylı analizlerin yapılamamasıyla ilişkili olup, günümüzde bu yapı elemanlarının yığınlar halinde korunmasında etkili olmuştur. (Şekil 6.62)

Şekil 6. 62: Kazılar sırasında ortaya çıkarılan mimari parçalar

Kuzey Kıbrıs'taki farklı kültürel miras alanlarındaki araştırma ve kazı eksikliğinin en yoğun hissedildiği antik yerleşimlerden biri olan Soli'de, ziyaretçilerin erişimine izin verilmeyen ve alan etrafındaki tel örgü bünyesinin içine dahil edilmemiş yapı grupları bulunmaktadır. Tiyatronun batısında bulunan bu alandaki mimari kalıntıların Afrodit Tapınağına ait olduğu düşünülmektedir. Toprak üzerine çıkarılan yapı bölümleri tamamen kendi hallerine terk edilmiş bir haldedirler. (Şekil 6.63)

Şekil 6. 63: Kazı süreci sonrasında terk edilmiş olan mimari kalıntılar

Soli Antik Kenti'nde ve Kuzey Kıbrıs'taki diğer arkeolojik alanlarda da karşılaşılan önemli bir sorun da güvenlik açığıdır. Soli özelinde bakıldığında alanda güvenlik personeli bulunmazken, sınırlı noktalarda güvenlik kameraları yer almaktadır. Teknik ve personel odaklı güvenlik açığı alan sınırlarının dayanıklı olmamasıyla birleştiğinde insandan kaynaklanan zararların görülmesi kaçınılmaz olmuştur. Ziyaretçilerin doğrudan erişiminin olduğu noktalarda vandalizme bağlı zararların görülmesi muhtemeldir. (Şekil 6.64)

Şekil 6. 64: Tiyatroda görülen vandalizm örneği

Soli'nin peyzaj ve çevre düzenlemesinde olumlu niteliklerden çok negatif yönler de ağırlık kazanmaktadır. Bu başlık altında pozitif yönde sayılabilecek en önemli düzenlemelerden biri bazilika yapısının batısından başlayıp tiyatronun bulunduğu yamaca kadar uzanan taş yürüyüş yoludur (Şekil 6.65). Bu yol ziyaretçilerin alan içi hareketini kolaylaştırırken, tiyatroda düzenlenen güncel aktiviteler sırasında oluşan yoğunluğunun belirli bir akstan sağlanması ve belirlenen rotadan çıkılmamasını sağlamaktadır.

Şekil 6. 65: Tiyatroya bağlanan taş yürüyüş yolu

Tiyatronun sanatsal, kültürel anlamda güncel kullanımı olumlu sonuçlar doğurduğu gibi alanın genel görüntüsünü bozan eklemeler yapılmasına da sebep olmuştur. Yüksek prodüksiyonlu faaliyetlerde kullanılması için tiyatronun doğusuna eklenen yapılar (Şekil 6.66) ya da yürüyüş yolunun aydınlatılması için alan peyzajıyla uyumsuz aydınlatma direklerinin kullanımı (Şekil 6.67) bu kategori içinde sayılabilmektedir.

Şekil 6. 66: Tiyatronun doğusunda sonradan eklenen yapı örnekleri

Şekil 6. 67: Tiyatroya bağlanan taş yürüyüş yolu üzerindeki aydınlatma direkleri

Sit alanı sınırları içerisinde bulunan su depoları (Şekil 6.68) ve bu depolardaki suyun yerel halk tarafından kullanımı için agoradaki yapı grupları üzerine yerleştirilmiş olan metal boruların (Şekil 6.69) varlığı da peyzaj ve görüntü bütünlüğünü bozan başlık kapsamına girmektedir.

Şekil 6. 68: Sit alanı sınırları içerisinde konumlandırılmış olan beton su depoları

Şekil 6. 69: Agoradaki yapılar üzerine yerleştirilmiş olan metal borular

Soli Antik Kenti'nde doğa koşullarına bağlı zarar görme durumu yüzeysel bir sorun olarak karşımıza çıkarken, alana yönelik en büyük tehdit güncel yapılaşmanın ve tarım arazilerinin yayılım alanlarının kontrolsüz genişlemesidir. Doğa koşulları konusunda agora bölümünde görülen yoğun bitki örtüsü yayılımı bu bağlamda altı çizilmesi gereken bir sorundur. Bu tür zararların doğrudan hissedilmemesindeki sebepler, bazilikadaki koruma çatısı ya da tiyatroda yapılan bakım çalışmalarının başarılı bir niteliğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Yetersiz arkeolojik araştırmaya bağlı toprak yüzeyi üzerinde yer alan yapı miktarının sınırlı sayıda olması, geriye kalan keşfedilmemiş yapıların da toprak altında korunmasına olanak sağlamıştır.

Soli'de turistik baskının yıl içine düzenli bir yayılım göstermemesi ve güncel aktivitelere bağlı baskının belirli günlerde keskin bir şekilde artışı otopark alanının yetersizliği, ziyaretçilerin kullanımında olan tuvalet ve benzeri alanların ihtiyacı karşılayamaması, aynı zamanda da güvenlik açığının bu gibi yoğunluklarda etkili bir şekilde hissedilmesine izin vermektedir.

Soli Antik Kenti halkın yaşam alanın içine bu denli entegre olurken, halkın arkeolojik mirasa yönelik bilincinin gelişmemesi ve alana yönelik farkındalığının olmaması, halka yönelik bilinçlendirici ve bilgilendirici faaliyetlerin kurgulanmamasından kaynaklanmaktadır. Adanın kuzeybatısındaki sınırlı çekim noktalarından biri olan Soli'nin yerel ekonomiye büyük bir getirisi olabilecekken kendi haline terk edilmiş bir durumda bulunması da bu durumun getirisidir.

Belirtilen her sorunun ortaya çıkmasındaki ve sit alanının gün geçtikçe oluşan tehditlere boyun eğmesindeki en önemli husus etkili ve sürdürülebilir bir yönetim planına sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Kapsamlı bir yönetim planı ile belirtilen açıkların kontrol altına alınmadığı her geçen sürede, Soli üzerindeki baskı

yıkıcı sonuçlar doğuracakken, peyzaj bütünlüğü de geri döndürülemez bir şekilde bozulacaktır.

Tablo 6. 6: Soli Antik Kenti'nin güçlü ve zayıf yönlerini içeren tablo

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Adanın kuzeybatısında stratejik bir konuma sahip olması	Arkeolojik kazı ve araştırmaların yetersizliği
Miken dönemine kadar uzanan köklü bir geçmişe sahip olması	Güvenlik eksikliğine bağlı vandalizme açık olması
Soli Bazilikası ve tiyatro gibi önemli mimari eserler barındırması	Peyzaj ve çevre düzenlemesinin yetersiz olması
Bazı bölümlerinde yürütülen güncel koruma ve restorasyon projeleri	Yerel halkın arkeolojik mirasa yönelik farkındalığının düşük olması

Tablo 6. 7: Soli Antik Kenti'nin sahip olduğu fırsatları ve tehditleri içeren tablo

Fırsatlar	Tehditler
Uluslararası koruma projeleri ile iş birliği fırsatı	1974 sonrası arkeolojik çalışmaların kesintiye uğraması
Sürdürülebilir turizm planlamaları ile ekonomik getiri sağlama potansiyeli	Yerel ve uluslararası bilimsel araştırmalara erişimin kısıtlı olması
Yerel halkın eğitimi ile koruma bilincinin artırılabilmesi	Tarım alanlarının ve modern yapılaşmanın sit alanını tehdit etmesi
Teknolojik belgeleme ve dijital koruma yöntemlerinin uygulanabilmesi	Koruma ve yönetim planının eksikliği nedeniyle sürdürülebilirliğin sağlanamaması

6.3 Enkomi Antik Kenti

6.3.1 Enkomi Antik Kenti'nin Tarihçesi

Kıbrıs Tunç Çağı'nın önde gelen antik kentlerinden[360] Enkomi, Kıbrıs adasının doğusundaki Gazimağusa kentinin yedi kilometre kuzeybatısında ve Salamis Antik Kenti'nin de yaklaşık 3 km kuzeybatısında yer almaktadır. Antik kentin güneyinden geçen Kanlıdere (Pedhieos), alanın güneydoğusunda denizle bağlanmaktadır. Yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda Enkomi'nin en erken tabakasının M.Ö. 1700 ile 1600 arasına tarihlendiği belirlenmiştir. Antik kentin son kullanım tabakası ise M.Ö. 1075 ile 1050 arasındaki sürece tarihlenmektedir.[361]

6.3.2 Enkomi Antik Kenti'nin Mimari Planlaması

Antik kentin bir sur duvarı ile çevrili olduğu ve kuzey, batı ve güney yönlerden üç ya da dört adet kente girişi sağlayan kapının olduğu düşünülmektedir. Kent ızgara planlı bir düzende gelişirken, kuzey-güney aksa sahip bir ana cadde ve bu ana caddeyi bölümlere ayıran on adet batı-doğu düzende ara cadde bulunmaktadır.[362] Kentin anıtsal yapıları ve kamu binaları ise, merkezde ana cadde ile ara caddelerin kesişiminin çevresinde konumlanmaktadır.[363]

6.3.3 Arkeolojik Kazı Çalışmaları

19. yüzyılda, alana yönelik ilginin artmasına sebep olan ilk kişi Palma di Cesnola'nın kardeşi Alexander di Cesnola olmuştur. Enkomi'de gerçekleştirilen ilk sistematik kazılar 1896 yılında British Museum tarafından gerçekleştirilen çalışmalar olmuştur. Devam eden süre içerisinde, 1913 yılında Kıbrıs Müzesi tarafından deneme

[360] Crewe, L., *From Lithograph to Web: The British Museum's 1896 Enkomi Excavations*, https://aca-cy.org/wp-content/uploads/2022/03/57-70.pdf, s. 57.
[361] De Haes, L. (2004), *Architecture and General Functioning of the Cult Units at Late Bronze Age Enkomi on Cyprus*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Katholieke Universiteit Leuven, s. 10-11, 20.
[362] Michael, A. (2017), *Enkomi: an "Old" Archaeological Site from a "New" Perspective*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Amsterdam Üniversitesi, s. 8-9, 12-13.
[363] De Haes, L. (2004), *a.g.e.*, s.18-19.

kazısı gerçekleştirilmiş, 1927'de ise Ruber Gunnis tarafından araştırmalar yapılmıştır. 1930'da Erik Sjöqvist yönetimindeki İsveç Kıbrıs Seferi tarafından alanda kazılar yapılmış, 1934'te Claude Schaeffer'in 'Fransız Arkeoloji Misyonu' Enkomi'de çalışmalar sürdürmüştür.

1946'da Schaffer'in Suriye'de kazı yapmasıyla Kıbrıs Eski Eserler Dairesi'nden yardım istemiştir. Bunun üzerinde Eski Eserler Dairesi'ni temsilen Porhyrios Dikaios ile iki grup ve ortak bir ekip olarak yılın farklı dönemlerinde antik knette çalışmalar yürütmüşlerdir. 1948 yılından 1958'e kadar Kıbrıs Müzesi küratörü Porphyrios Dikaios yönetiminde kazılar sürdürülmüştür.[364] Dikaios'un yaptığı kapsamlı çalışmalar sonucunda Enkomi'nin bakır endüstrisinde adanın önde gelen örneklerinden biri olduğu anlaşılmıştır. 1970 yılı itibariyle de Oliver Pelon, Schaffer'in yerini alarak kazı ve araştırma çalışmalarına 1973 yılına kadar devam etmiştir.[365]

1974 yılı itibariyle adanın kuzeyindeki arkeolojik araştırmalar kesintiye uğrarken, 2012 yılında Ankara Üniversitesi ve Salamis Arkeoloji Projesi Direktörü Coşkun Özgünel, Enkomi'ye yönelik yeni bir proje başlatılacağını duyursa da alana yönelik yarım asırdır bir çalışma yapılmamıştır.[366]

6.3.4 Koruma ve Yönetim Sorunları

Tablo 6. 8: Enkomi Antik Kenti'nin genel değerlendirme tablosu

Enkomi Antik Kenti		**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
Sit Alanı ve Peyzaj Düzeni	Ziyaretçi yoğunluğuna bağlı yeterli park yeri				■	
	Ziyaretçi rotalarının ve yürüyüş yollarının durumu	■				
	Peyzaj bütünlüğü	■				
	İnşa ve altyapı çalışmalarının etkisi		■			
	Tarımsal faaliyetlerden kaynaklı zarar			■		

[364] Crewe, L., *a.g.e.,* s. 57-59.
[365] De Haes, L. (2004), *a.g.e.*, s. 11-12.
[366] Michael, A. (2017), *a.g.e.*, s 8-11.

Alanı Etkileyen Faktörler	Doğa koşullarının alana etkisi (sıcaklık, nem, erozyon,depremler vb.)			■		
	Bitki örtüsü yayılımı					■
	Ziyaretçi yoğunluğu	■				
	İnsana bağlı oluşan zararlar	■				
	Vandalizm	■				
	Kaçak kazılar, eser kaçakçılığı durumu			■		
	Nüfus artışı ve şehir sınırlarının genişlemesi		■			
Arkeolojik Alanın Korunması	Koruma planının varlığı	■				
	Peyzaja yönelik projeler	■				
	Risk yönetim planı	■				
	Kazıda çıkan ya da insitu olarak korunan eserlerin durumu		■			
	Mimari elemanların sağlamlığı		■			
	Güncel malzeme kullanılarak yapılan sağlamlaştırma çalışmalarının durumu	■				
	Koruma projeleri	■				
	Planlanan koruma projeleri	■				
	Periyodik bakımların sıklığı	■				
	Maddi yeterlilik	■				
	Uzmanlık ve deneyime erişim	■				
Kazı ve Araştırma	Kazı ve yüzey araştırması durumu	■				
	Veri toplama ve arşivleme	■				
	Genel veri tabanı varlığı	■				
	Kazı raporlarının yayınlanma sıklığı	■				
	Kazısı ve araştırması yapılmamış alan yoğunluğu				■	
	İleriye dönük araştırma durumu	■				
Yönetim	Paydaşlar arasındaki işbirliği	■				
	Yönetime ayrılan bütçe	■				
	Amaçlara ulaşma seviyesi	■				
	Sit alanı personelin yeterliliği	■				
	Ziyaretçi yönetimi	■				
	Alana ulaşım				■	
	Alanı sınırlandıran bariyer veya örgü sistemlerinin durumu		■			
	Güvenlik (Teknolojik, güvenlik)	■				
	Bilirkişiler ve uzmanlar arası etkileşim	■				
Ziyaretçi Yönetimi ve Sürdürülebilir Turizm	Ziyaretçi yönetim planının varlığı	■				
	Ziyaretçi memnuniyeti	■				
	Alanın taşıma kapasitesi		■			
	Ziyaretçi tesislerinin durumu	■				
	Turizm getirisi	■				
	Turizmin yerel halk üzerindeki etkisi	■				
	Turizmin alandaki olumsuz etkileri	■				
Planlama ve Politika	Alanın yasal koruma durumu	■				
	Politika revizyonlarının sıklığı	■				
	Koruma politikalarının uygulanması	■				
	Eğitim kaynaklarına ayrılan bütçe	■				

Eğitim, Faaliyet ve Halk Etkileşimi	Eğitim faaliyetlerinin durumu	■				
	Halk ve alan arasındaki etkileşim	■				
	Halkın sit alanına yönelik farkındalığı		■			
Bütünlük ve Özgünlük	Özgünlük			■		
	Bütünlük		■			

Enkomi antik kenti Tunç Dönemi Kıbrıs arkeolojisi için olağanüstü evrensel bir değere sahip olan sit alanlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gazimağusa kentinin Tuzla Bölgesi'ne olan yakınlığı nedeniyle ulaşımı oldukça kolaydır. Salamis Antik Kenti'nin Gazimağusa'nın turistik pazarlamasında yoğun bir şekilde kullanılmasının aksine Enkomi (Şekil 6.70) bu bağlamda göz ardı edilen bir miras alanı konumundadır.

Şekil 6. 70: Enkomi Antik Kenti'ne ait güncel hava fotoğrafı

Sit alanının korunması için alan çevresini dört yönden sınırlayan tel örgüler sadece toprak üzerinde görülen mimari eserleri kapsayacak şekilde yerleştirilmiş, bu kullanım sınırına toprak altında bulunan miras dahil edilmemiştir. (Şekil 6.71)

Şekil 6. 71: Sit alanının doğusundaki tel örgüler

Sit alanının doğusunda ziyaretçi araçlarının park edilmesi için bir alan ve bilet satış gişesi bulunmaktadır. (Şekil 6.72) Park alanının ziyaretçilerin ihtiyacını karşılayacak nitelikte olması, Enkomi'nin seçilmiş arkeolojik alanlar arasında en düşük ziyaretçi potansiyeline sahip olması ile doğrudan ilişkilidir.

Şekil 6. 72: Enkomi antik kentinde park yerine ayrılmış olan alan

Alanın girişinde oldukça zarar görmüş bir durumda bulunan sit alanındaki tek bilgilendirme panosu yer almaktadır. Pano yıllarca güneş ışınlarının doğrudan etkisi

altında kalmış ve üzerindeki yazılar okunmayacak haldedir. (Şekil 6.73) Pano üzerinde sit alanın genel bir haritası, özet tarihçesi, alandaki yapıların dikkat çeken noktaları ve yapılardan çıkan buluntulara yönelik bilgiler aktarılmaktadır.

Şekil 6. 73: Enkomi Antik Kenti'nde bulunan tek bilgilendirme panosunun güncel durumu

Bilgilendirme panoları bağlamında değinilmesi gereken önemli bir eksiklik de sit alanının merkezine doğru ilerlerken yapıların çevresinde spesifik olarak o yapının tarihçesi, mimari şeması ya da kazı sürecinde yapıdan çıkarılan önemli eserlere yönelik bilgilendirmenin yer alacağı panoların bulunmamasıdır. Böylece tekil odakta ve bu yapıların genel kontekst içerisindeki anlaşılabilirliği tamamen ziyaretçinin gözlemine bırakılmıştır.

Yapı gruplarının olduğu alana ulaşım park alanından başlayan toprak bir patika ile sağlanmaktadır. (Şekil 6.74) Yapıların bulunduğu alana doğru ilerlerken toprak yol keskin bir şekilde daralmakta, yoğun bitki örtüsünün yayılımıyla da alana erişim zorlaşmaktadır. Belirli noktalarda toprağın yapılara doğru kaymış ya da çökmüş olması da ziyaretçi için tehlikeli bir deneyim sunmaktadır. (Şekil 6.75)

Şekil 6. 74: Park yerinden Enkomi Antik Kenti'ne bağlanan toprak yol

Şekil 6. 75: Toprak yolun keskin bir şekilde daralıp tehlikeli bir hal alması

Salamis Antik Kenti için de önemli bir tehdit olan bitki örtüsü yoğunluğu, Enkomi ölçeğinde bakıldığında tam anlamıyla alanın tamamını kapsayacak boyuttadır. Alana yüksek bir noktadan bakıldığında Enkomi'nin genel sınırlarının ve yapıların algılanması (Şekil 6.76) oldukça güçtür. Uzun süredir bakım ve temizlik çalışması yapılmayan alanın tamamı kuru bitki örtüsüyle kaplanmış olup yapılar kendi kaderlerine terk edilmişlerdir. (Şekil 6.77)

Şekil 6. 76: Enkomi Antik Kenti'nin güncel durumuna genel bir bakış

Şekil 6. 77: Enkomi Antik Kenti'nin güncel durumuna genel bir bakış

Bu denli yoğun bitki örtüsünün bulunması alanı, ziyaretçiler için bir çekim noktası olmaktan uzaklaştırmakta, turistik belleğin de Enkomi'ye karşı tamamen

olumsuz bir bakış açısı benimsemesini sağlamaktadır. Diğer yandan bu tehdidin gün geçtikçe etkisini arttırarak yapı birleşenlerine ve yapı bütünlüğüne daha büyük zararlar verecek bir hal alacağının altı çizilmelidir.

Kuzey Kıbrıs'taki arkeolojik alanların genelinde kazı çalışmalarının ve araştırmaların eksik olması, Enkomi Antik Kenti özelinde de izlenilebilen bir durumdur. 70'lerdeki son kazı sürecinde oluşan keskin kot farkları, zaman içerisinde toprak yığınlarının kazılmış yapılara doğru çökmesini kolaylaştırmış ve bu durum hem yapı bütünlüğünü için hem de alanı ziyaret eden kişiler için büyük bir tehdit olmuştur. (Şekil 6.78)

Şekil 6. 78: Yapı grupları arasındaki keskin kot farkları ve alt seviyeye doğru kayan toprak yığınları

Seçilmiş arkeolojik alanlar içinde karşılaşılan genel eksikliklerden bir diğeri ise güvenlik açığıdır. Enkomi Sit Alan'ı sınırları içerisinde güvenlik kamerası

kullanımı ya da güvenlik görevlisi bulunmamakta, alan sınırları içerisinde sadece bilet satışını gerçekleştiren bir görevli bulunmaktadır.

Sit alanına yönelik yeterli araştırmanın yapılmaması, toprak altındaki eserlerin gerçek yayılım sınırlarının belirlenmesindeki en büyük engeldir. Özellikle alanın batısında gün geçtikçe artan inşa faaliyetleri ve alan sınırlarına yakın bir şekilde gerçekleştirilen tarım faaliyetleri miras alanı sınırlarını ve toprak altındaki eserleri önemli ölçüde tehdit etmektedir. İnsandan kaynaklanan tehditler dışında, yüksek sıcaklık farkları ve bitki yayılımının yoğunluğu gibi doğal sebepler de alana yönelik düzenli bakımların yapılmadığı müddetçe yıkıcı sonuçlar doğuracaktır.

Bakım ve koruma konusundaki çalışmaların yürütülememesi; turistik getirinin alanlara yönelik kullanılmaması, yeterli bütçenin olmaması ve yetkin elemanın bulunmamasıyla doğrudan ilişkilidir. Alana yönelik tekil sorunların ve eksikliklerin giderilmesi, kontrol altına alınması ve yapılması gereken işlemlerin sürdürülebilirliğinin sağlanması için Enkomi Miras Alanı'nın yönetim planına ihtiyacı vardır. Yönetim planı kapsamında; tehditlere yönelik çözüm önerilerinin, uygulamaların geliştirilemediği ve alan çevresinde yaşayan halkın da bu plana dahil edilerek sürdürülebilirliğin sağlanamadığı her geçen sürede Enkomi miras değerini kaybetmeye mahkum olacaktır.

Tablo 6. 9: Enkomi Antik Kenti'nin güçlü ve zayıf yönlerini içeren tablo

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Tunç Çağı Kıbrıs arkeolojisi açısından olağanüstü evrensel bir değere sahip olması	Arkeolojik kazı ve araştırmaların yetersizliği
Izgara planlı kent düzenine sahip olması	Ziyaretçi yönetimi, altyapı ve bilgilendirme eksiklikleri

Bakır endüstrisinde önemli bir merkez olarak tarihi önem taşıması	Koruma ve bakım çalışmalarının uzun süredir yapılamaması
Ulaşımı kolay bir bölgede bulunması	Güvenlik yetersizliği bakımından vandalizme karşı korunmasız olması

Tablo 6. 10: Enkomi Antik Kenti'nin sahip olduğu fırsatları ve tehditleri içeren tablo

Fırsatlar	Tehditler
Uluslararası iş birlikleri ve koruma projeleri geliştirme fırsatı	Tarım ve inşa faaliyetlerinin arkeolojik mirasa zarar verme riski
Sürdürülebilir turizm ile bölgesel kalkınmaya katkı sağlama potansiyeli	Bitki örtüsü yayılımı nedeniyle yapıların korunmasının zorlaşması
Yerel halkın ve öğrencilerin eğitimi ile farkındalık artırılabilmesi	Bütçe yetersizliği nedeniyle koruma ve yönetim projelerinin gerçekleştirilememesi
Teknolojik belgeleme ve dijital koruma yöntemlerinin uygulanabilmesi	Yönetim planı eksikliği nedeniyle tehditlerin uzun vadede çözülememesi

6.4 Vouni Sarayı

6.4.1 Vouni Sarayı'nın Tarihçesi

Vouni Sarayı Lefke İlçesi'ne bağlı Bademliköy yakınlarında, Soli Antik Kenti'nin de dört kilometre doğusunda bir tepe üzerinde konumlanmaktadır. Vouni'nin M.Ö. 6. yüzyılın son çeyreğinden M.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen yangına kadar kullanıldığı, kazılarda çıkarılan arkeolojik malzeme

paralelinde yorumlanmıştır. [367] Sarayın yapılmasındaki amaç, dört kilometre uzaklıktaki Soli Antik Kenti'nin Persler tarafından kontrol edilmesini kolaylaştırmaktır.[368]

6.4.2 Vouni Sarayı'nın Mimarisi

Sarayın genel mimari düzenlemesi, iki avlunun etrafında gelişen oda sıralarından oluşmaktadır. Sarayın kabul edilen dört evresi bulunmaktadır. İlk evrede, avlu etrafında düzenli oda kurgusu oluşturulmuş, ikinci evre ise sarayda bakım çalışmaları ve onarımların yapıldığı evre olmuştur. Üçüncü evrede, saraya ikinci bir ana avlu eklenirken, dördüncü evrede de yeniden onarım çalışmaları ve eklemeler yapılmıştır.[369]

Vouni Sarayı'nın etrafı surlarla çevrili olup, sarayın bulunduğu tepenin en yüksek noktasında ise Athena Tapınağı yer almaktadır. Tapınağın alt kademesinde saray ve anıtsal yapılar yer alırken, daha alt kademelerde konut yapıları bulunmaktadır.

6.4.3 Arkeolojik Kazı Çalışmaları

Saray, adadaki Pers egemenliğinin en önemli göstergelerinden biri olarak sayılmaktadır. Vouni Sarayı hem Pers merkezlerindeki saray özelliklerini yansıtması hem de batı kültür özelliklerini bünyesinde barındırması bakımından ada arkeolojisi içinde oldukça özgün bir nitelik taşımaktadır.[370]

Saray, Palma di Cesnola tarafından 18. yüzyılda saptanmış olsa da, bilimsel arkeolojik çalışmalara 1928 yılında başlanmıştır. 1930'lu yıllarda alandaki arkeolojik çalışmalar İsveç Kıbrıs Seferi bünyesinde yürütülmüştür. Vouni'de İsveçlilerin yürttüğü araştırmalar ve kazılar sonrasında detaylı bir arkeolojik çalışma

[367] Öğmen, S. S. (2019), *a.g.e.,* s. 61-62,64.
[368] Öğmen, S. S. (2019), *a.g.e.,* s. 45, 48.
[369] Öğmen, S. S. (2019), *Arkeolojik Buluntular Işığında Kıbrıs'ta Pers Dönemi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, s. 25-27, 63.
[370] Öğmen, S. S. (2019), *a.g.e.,* s. 33, 35-36.

yapılamamıştır. Yakın tarihte alana yönelik gerçekleşen çalışmalar Eski Eserler Dairesi ve UNDP kontrolünde yapılan dönemsel temizlik ya da çevre düzenleme çalışmaları şeklinde sınırlandırılmıştır.[371]

6.4.4 Koruma ve Yönetim Sorunları

Tablo 6. 11: Vouni Sarayı'nın genel değerlendirme tablosu

Enkomi Antik Kenti		**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
Sit Alanı ve Peyzaj Düzeni	Ziyaretçi yoğunluğuna bağlı yeterli park yeri		■			
	Ziyaretçi rotalarının ve yürüyüş yollarının durumu				■	
	Peyzaj bütünlüğü			■		
Alanı Etkileyen Faktörler	İnşa ve altyapı çalışmalarının etkisi	■				
	Tarımsal faaliyetlerden kaynaklı zarar	■				
	Doğa koşullarının alana etkisi (sıcaklık, nem, erozyon,depremler vb.)			■		
	Bitki örtüsü yayılımı		■			
	Ziyaretçi yoğunluğu			■		
	İnsana bağlı oluşan zararlar	■				
	Vandalizm	■				
	Kaçak kazılar, eser kaçakçılığı durumu	■				
	Nüfus artışı ve şehir sınırlarının genişlemesi	■				
Arkeolojik Alanın Korunması	Koruma planının varlığı	■				
	Peyzaja yönelik projeler	■				
	Risk yönetim planı	■				
	Kazıda çıkan ya da insitu olarak korunan eserlerin durumu				■	
	Mimari elemanların sağlamlığı				■	
	Güncel malzeme kullanılarak yapılan sağlamlaştırma çalışmalarının durumu				■	
	Koruma projeleri			■		
	Planlanan koruma projeleri	■				
	Periyodik bakımların sıklığı		■			
	Maddi yeterlilik		■			
	Uzmanlık ve deneyime erişim		■			
Kazı ve Araştırma	Kazı ve yüzey araştırması durumu	■				
	Veri toplama ve arşivleme	■				
	Genel veri tabanı varlığı	■				
	Kazı raporlarının yayınlanma sıklığı	■				
	Kazısı ve araştırması yapılmamış alan yoğunluğu		■			
	İleriye dönük araştırma durumu	■				
Yönetim	Paydaşlar arasındaki işbirliği	■				
	Yönetime ayrılan bütçe	■				

[371] Öğmen, S. S. (2019), *a.g.e.,* s. 25-26.

	Amaçlara ulaşma seviyesi	■				
	Sit alanı personelin yeterliliği	■				
	Ziyaretçi yönetimi		■			
	Alana ulaşım		■			
	Alanı sınırlandıran bariyer veya örgü sistemlerinin durumu		■			
	Güvenlik (Teknolojik, güvenlik)		■			
	Bilirkişiler ve uzmanlar arası etkileşim	■				
Ziyaretçi Yönetimi ve Sürdürülebilir Turizm	Ziyaretçi yönetim planının varlığı	■				
	Ziyaretçi memnuniyeti				■	
	Alanın taşıma kapasitesi		■			
	Ziyaretçi tesislerinin durumu		■			
	Turizm getirisi		■			
	Turizmin yerel halk üzerindeki etkisi	■				
	Turizmin alandaki olumsuz etkileri		■			
Planlama ve Politika	Alanın yasal koruma durumu		■			
	Politika revizyonlarının sıklığı	■				
	Koruma politikalarının uygulanması	■				
Eğitim, Faaliyet ve Halk Etkileşimi	Eğitim kaynaklarına ayrılan bütçe	■				
	Eğitim faaliyetlerinin durumu	■				
	Halk ve alan arasındaki etkileşim	■				
	Halkın sit alanına yönelik farkındalığı		■			
Bütünlük ve Özgünlük	Özgünlük				■	
	Bütünlük			■		

Vouni Sarayı, Pers saray mimarisinin Kıbrıs kültürüyle harmanlanmasının etkileyici örneklerini sunması bağlamında olağanüstü evrensel değere sahiptir. Sit alanının adanın batısında kalabalık nüfuslu kentlerden uzak bir konumda yer alması ve turistik rotaların yoğun uğrama noktaları kapsamında yer almaması gibi özellikleri Soli Antik Kenti ile benzerlik göstermektedir.

Alan kayalık bir tepenin üzerinde konumlandığı için doğal bir sınırlandırma ve korumaya sahip olmakla birlikte (Şekil 6.79), tepe üzerine çıkışlar asfalt yoldan sağlanmaktadır. Sarayın bulunduğu tepe etrafında ziyaretçilerin güvenliğini sağlamak için tel bir örgü kullanılmış olup, örgünün durumu çoğu noktada iyice zarar görmüş bir haldedir. (Şekil 6.80)

Şekil 6. 79: Vouni Sarayı'nın güncel uydu fotoğrafı

Şekil 6. 80: Vouni Sarayı'nın bulunduğu tepelik alan etrafındaki tel örgü

Sit alanına yönelik en önemli sorunlardan biri arabaların alanın merkezine ulaşımını kolaylaştırmak için kullanılan asfalt yoldur. Bu durumu saray ve etrafındaki yapıların algılanmasını önemli ölçüde etkilerken, genel peyzaj kontekstine de zarar vermektedir. (Şekil 6.81) Asfalt yolun tepeye ulaştığı bitiş noktası ise araçların park alanı olarak kullanılmaktadır. Sit alanının tam merkezinde yer alan park alanı yoğun

ziyaret dönemlerinde ihtiyacı karşılayamazken, alan bütünlüğünü engellemesi yönünden de yanlış bir noktada bulunmaktadır. (Şekil 6.82)

Şekil 6. 81: Sit alanına ulaşımı sağlayan asfalt yol

Şekil 6. 82: Alanın merkezindeki araç park yeri

Alanın doğusundaki bilet satış merkezinin yakınında alanın genel tarihçesi, kazı süreci ve mimari özelliklerine yönelik genel bir bilgilendirmenin yapılmış olduğu panoları yer almaktadır. (Şekil 6.83)

Şekil 6. 83: Alanın merkezindeki bilgilendirme panoları

Yukarıda belirtilen panolarda açıklanan bilgi seviyesinin aksine sarayın bölümlerinde ve sarayın etrafındaki dini yapılarda sadece kullanım amaçlarını belirten ya da dini bir nitelik taşımaları durumunda dini yapının kime atfen yapıldığını belirten tabelalar yerleştirilmiştir. (Şekil 6.84 ve 6.85)

Şekil 6. 84: Alanın genelinde görülebilen bilgilendirme panoları

Şekil 6. 85: Alanın genelinde görülebilen bilgilendirme panoları

Ziyaretçinin alanı gezerken farkındalığını arttırmaya yönelik herhangi bir görsel ya da genel strüktürün yapıldığı dönem içerisindeki genel görünümünü belirtecek açıklama ya da görsellikten faydalanılmamıştır. Arkeolojik kazılar sonrasında yapıların ileriye dönük araştırma programları kapsamında değerlendirilmemesi ve bu tür görsellerin sunulmasına yönelik yeterli bilgiye sahip olunmaması bu durumla doğrudan ilişkilidir.

Genel konteks ve peyzaj bütünlüğü bağlamında incelendiğinde, Vouni Sarayı limitlerinin diğer seçili alanlara göre daha sınırlı bir ölçeğe sahip olmasıyla kazı sürecinin tamamlandığı izlenimi vermektedir. Diğer seçilmiş arkeolojik sit alanlarıyla kıyaslandığında, Vouni insana ve doğal koşullara bağlı meydana gelen fiziksel zararların en düşük seviyedeki örneğini sunmaktadır. Korunmuşluk durumunun iyi bir seviyede bulunması sit alanındaki yapıların ziyaretçi tarafından algılanabilirliğini kolaylaştırırken, ziyaretçi ile sit alanı arasındaki etkileşimin arttırılmasına da olanak sağlamaktadır. (Şekil 6.86 ve 6.87)

Şekil 6. 86: Vouni Sarayı'nın genel görünümü

Şekil 6. 87: Vouni Sarayı'nın genel görünümü

Vouni Sarayı'nın korunmuşluk durumunun diğer alanlara nazaran daha iyi bir seviyede olmasının sebebi, 2022 yılında TCCH'nin UNDP'den sağladığı teknik ve Avrupa Birliği'nden sağladığı mali destekle bakım çalışmaları yürütmesinden kaynaklanmaktadır. (Şekil 6.88)

Şekil 6. 88: Yapılan bakım çalışmalarını gösteren pano

Kuzey Kıbrıs'taki arkeolojik sit alanlarının tümünde görülen güvenlik açığına bağlı sorun Vouni Sarayı için de geçerlidir. Alan sınırları içinde bilet satışını gerçekleştiren görevli dışında bir güvenlik görevlisi yer almazken, güvenlik kameralarının kullanımı da göze çarpmamaktadır.

Ziyaretçi ihtiyaçlarının karşılanması için sit alanı sınırlarının içerisinde kapasitesi ihtiyacı karşılayamayan tuvalet yapısı yer almaktadır. Tuvalet yapısının ve buna bağlı su depolarının bulunduğu alan, sit alanının merkezine yakın bir konumda yer alırken genel peyzaj ve görüntü bütünlüğünü olumsuz etkilemektedir. (Şekil 6.89)

Şekil 6. 89: Tuvalet yapısı ve plastik depoların alan içindeki görüntüsü

Genelin algılanabilirliği kapsamında belirtilmesi gereken diğer bir nokta ise, ulaşımı sağlayan asfalt yolun saray yapısından ayrı bir şekilde konumlanan tekil dini yapıların bütünden ayrı bir şekilde algılanmasına sebebiyet vermesidir. (Şekil 6.90)

Şekil 6. 90: Sarayın kuzeyinde yer alan tapınak yapısı ve asfalt yol

Sit alanının insandan kaynaklı fiziksel zarar görme potansiyeli oldukça düşükken, arkeolojik alanın denize olan yakınlığı ve yüksek bir tepe üzerinde

konumlanmış olmasına bağlı olarak rüzgar ya da sıcaklık gibi doğa koşullarına bağlı zarar görme potansiyeli oldukça yüksektir. Adanın kuzeyindeki arkeolojik alanların genelinde görülen yoğun bitki örtüsü yayılımı, Vouni odağında yapılan bakım çalışmalarıyla kontrol altına alınmıştır. (Şekil 6.91)

Şekil 6. 91: Saray yapısının genel görüntüsü

Yapılan güncel müdahaleler ve bakım çalışmaları ile alanın daha kısıtlı bir sınıra sahip olması seçilmiş alanlar içerisinde Vouni'yi ön plana çıkarmaktadır. Her sit alanda olduğu gibi Vouni Sarayı'na yönelik sürdürülebilir yönetim planının geliştirilmemesi, alanın bu korunmuşluk durumunun ilerleyen süreçte bozulacağının en büyük kanıtıdır. Yönetim planının geliştirilmediği her geçen sürede, alanda yapılan çalışmalar ileriye taşınamayacak ve bakım çalışmaları sonrasında görülen sonuçlar zaman içerisinde etkisini yitirecektir.

Diğer arkeolojik sit alanlarından farklı olarak Vouni Sarayı'nın bulunduğu coğrafyada doğrudan etkileşime girebileceği yoğun bir yerel halk bulunmamaktadır. Yönetim planlamasında, çevrede yaşayan halkın alanın korunmasında aktif rol

üstlenebileceği fikri Vouni Sarayı ölçeğinde başarılı ve etkili bir sürdürülebilirlik kıstası olmayacaktır.

Tablo 6. 12: Vouni Sarayı'nın güçlü ve zayıf yönlerini içeren tablo

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Pers mimarisi ile Kıbrıs kültürünü harmanlayan özgün bir yapıya sahip olması	Ziyaretçi yönetimi ve bilgilendirme eksiklikleri
Korunmuşluk durumunun diğer sit alanlarına göre daha iyi seviyede olması	Ulaşımı sağlayan asfalt yolun alan bütünlüğünü bozması
Doğal bir sınırlandırmaya sahip olup tepe üzerinde güvenli bir konumda bulunması	Alan içindeki yapılar arasında fiziksel ve görsel bağlantının yeterince sağlanamaması
UNDP ve Avrupa Birliği destekli güncel koruma çalışmalarının yürütülmüş olması	Güvenlik personeli ve kamera sistemlerinin eksikliği

Tablo 6. 13: Vouni Sarayı'nın sahip olduğu fırsatları ve tehditleri içeren tablo

Fırsatlar	Tehditler
Sınırlı bir ölçeğe sahip olduğu için korunma potansiyelinin diğer sit alanlarına göre daha yüksek olması	Doğal faktörlere (rüzgar, sıcaklık farkları vb.) bağlı fiziksel zarar görme potansiyeli
Bakım çalışmalarının düzenli olarak yapılması ile sürdürülebilir koruma sağlanabilmekte	Bölgedeki turizm rotalarına tam entegre edilmemesine bağlı olarak düşük ziyaretçi sayısı

Alan içindeki yapılar için dijital belgeleme ve sunum tekniklerinin uygulanabilmesi	Gelecekte sürdürülebilir bakım çalışmaları gerçekleştirilmezse korunmuşluk potansiyelinin olumsuz yönde etkilenecek olması
Turizm potansiyelinin yönetilerek bölgeye katkı sağlayabilecek şekilde artırılabilmesi	Sürdürülebilir yönetim planının eksik olması nedeniyle alanın geleceğinin belirsizliği

Bölüm 7

SEÇİLMİŞ ARKEOLOJİK ALANLARDA SÜRDÜRÜLEBİLİR KORUMA VE YÖNETİM ÖNERİLERİ

Seçili miras alanları Kıbrıs arkeolojik ve kültürel mirasının önemli temsilcileri olurken, alanların korunması ve yönetimi konusunda ciddi eksiklikler alan bütünlüğünü etkilemektedir. Arkeolojik alanların sahip olduğu ortak ya da tekil sorunlara yönelik çözüm önerileri için dünya standartlarında koruma ve yönetim yaklaşımının benimsenmesi gerekmektedir.

Ortak bir paydada bakıldığında son zamanlarda ortaya çıkan ya da uzun süredir alanlara yönelik tehdit oluşturan durumların gelişmesindeki en önemli eksiklik miras alanlarının yönetim planına sahip olmamalarıdır. Her alan için ayrı yönetim planlarının geliştirilmesi çevresel, yapısal, insana bağlı meydana gelen öncelikli sorunların belirlenmesi ve bunlara yönelik stratejik çözüm önerilerinin geliştirilmesine olanak sağlayacaktır.

Aciliyet gerektiren çalışmalar ve ileriye dönük planlama kapsamında, her miras alanına yönelik kısa, orta ve uzun vadeli hedefler belirlenerek koruma konusunda sürdürülebilirliğin sağlanması gerekmektedir. Yönetim planlarının belirlenmesinde UNESCO'nun dünya miraslarına yönelik belirlediği ilkelerden ve global ölçekte önde gelen yönetim planlarından yararlanılması, başarılı sonuçların alınmasında etkili olacaktır.

Alanların peyzaj ve kültürel bütünlüğü ile özgünlüklerinin bütüncül koruma sınırları çerçevesinde ele alınması, alanlara yönelik sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında olumlu sonuçlar sağlayacaktır. Alanlar için belirlenecek eklektik ve sistematik politikalar, KKTC'deki miras alanlarının hem yerel ölçekte sahiplenme potansiyelini arttıracak hem de global ölçekte farkındalığını olumlu yönde etkileyecektir.

Miras alanlarının denize yakın bir noktalara ya da tepelik bir alanda bulunmaları doğal nedenlerden kaynaklı oluşan zarar potansiyelini doğrudan etkilemektedir. Yaz aylarında görülen yüksek sıcaklıklar, mevsimler arasındaki keskin sıcaklık farkları ve yoğun bitki örtüsü yayılımı gibi unsurlar her alan için önde gelen ortak tehdit maddeleri olmuştur. Rüzgar, nem ve kum gibi nedenlere bağlı olarak yapı ve eser yüzeylerinin fiziksel görünümü olumsuz yönde etkilenmektedir. Belirtilen doğal nedenlerin peyzaj ve kültürel miras bütünlüğünü tehdit eden niteliğinin kontrol altına alınması için, çevresel faktörlere yönelik risk değerlendirmelerinin yönetim planlarının ana hatlarından biri olması gerekmektedir. Yapıların, yapı elamanlarının ve eserlerin fiziksel deformasyonlarının belgelenip arşivlenmesi için güncel teknolojik kayıt yöntemlerinin kullanılması ileriye dönük yapılması planlanan çalışmalar için önemli rol oynayacaktır.

Doğal nedenlerden kaynaklanan fiziki tehditler dışında, arkeolojik sit alanları üzerinde insandan kaynaklanan sorunlara yönelik baskılar da etkin bir şekilde hissedilmektedir. Konum itibariyle yaşam alanı sınırlarına yakın ya da tamamen bu sınırların içinde sıkışmış halde bulunan örneklerde bu baskı daha da yoğun bir hal almaktadır. Artan popülasyona bağlı olarak yaşam alanı sınırlarındaki değişimler, altyapı çalışmalarının gelişmesi ve yayılan tarım arazisi kullanımı arkeolojik alanların sınır bütünlüğünü doğrudan etkilemektedir. Peyzaj ve miras bütünlüğünün

korunmasına yönelik bu yayılımların sıkı denetime tabi tutulması büyük önem taşımaktadır.

KKTC Şehir Planlama Dairesi bünyesinde tescilli arkeolojik sit alanları parsel numaralarıyla kamuya açık halde paylaşılsa da, arkeolojik alanları sınırlandıran tel örgüler toprak yüzeyi üzerinde bulunan yapıları korumaya yönelik sınırlı bir kullanıma sahiptir. Alanlarda bulunan tel örgü sınırlandırmaların tescillenen alanları doğrudan kapsamaması, imar faaliyetlerinin kontrolsüz yayılımı sırasında toprak altından kalan eserlerin doğrudan zarar görmesinde etkili olmaktadır.

Seçili örneklere yönelik güncel kazı ve araştırma çalışmalarının olmaması, tescilli parsellerin tam olarak miras alanı sınırlarının tamamını kapsayıp kapsamadığı sorusunu cevapsız bırakmaktadır. Arkeolojik alanların limitleri içerisinde oldukça küçük bir kısmın kazılıp araştırılması da bu belirsizliği destekler niteliktedir.

Arkeolojik kazılara devam edilmesi için hem yerel hem de uluslararası ölçekte teşvik ortamının oluşturulması ve miras alanlarının uluslararası heyetler için çekim noktaları haline getirilmeleri gerekmektedir. Kazıları yarıda kesilen ya da ileriye dönük araştırmaya ihtiyacı olan alanlar için planlanacak çalışmalar alanların gerçek sınırlarının belirlenmesinde de etkili olacaktır. Kültürel mirasın araştırılması ve korunması konusunda uzman kişilerin beyin göçünün engellenmesine yönelik adanın kuzeyinde aktif bir iş ortamı oluşturulmalı ve üniversiteler gibi yüksek eğitim kurumlarının miras alanı yönetimine deneyimli personeller yetiştirmesi için destek projeleri geliştirilmelidir.

Bu planlama sürecinin içine entegre edilmesi gereken diğer bir nokta ise fon ve maddi yetersizliklere yönelik çözüm önerililerinin bulunmasıdır. Turistik faaliyetlerle elde edilen gelirler şeffaflık ilkesi esas alınarak miras alanlarında uygulanacak koruma projelerine, alanlardaki eksikliklerin giderilmesine ya da

arkeolojik araştırma bünyesine aktarılabilir. Hem yerel devlet bütçesinden hem de uluslararası fonlardan destek sağlanması seçili arkeolojik alanlar için çalışmaların yürütülmesinde etkili olacaktır.

Adanın kuzeyindeki sit alanlarının kendi içlerinde farklı ziyaretçi dinamikleri bulunmaktadır. Özellikle ılıman aylarda ziyaretçi yoğunluğunun keskin bir şekilde yükselmesine paralel olarak alanlara yönelik turistik baskı da artmaktadır. Bu tür yoğunluktan kaynaklanan baskının kontrol altına alınması için miras alanlarına yönelik sürdürülebilir turizm planlamaların geliştirilmesi gerekmektedir.

Ziyaretçilere yönelik geliştirilecek stratejilerde, sit alanlarının taşıma kapasitelerinin belirlenmesi ve ziyaret oranlarına yönelik sınırlamaların getirilmesi etkili bir kontrol yöntemi olacaktır. Özellikle belirli sit alanlarında ulaşım hatlarının sorunlu olması ve park alanlarının miras alanlarının merkezlerinde konumlanması yaygın bir şekilde karşılaşılan sorunlar arasındadır. Araç park alanlarının sit alanlarının dışına aktarılarak alana ulaşımın servislerle sağlanması, park sorunu ortadan kaldıracak ve ziyaretçi için alan bütünlüğü ve algılanabilirliği daha başarılı bir seviyeye taşınacaktır.

Ziyaretçi ihtiyaçlarına cevap veren sosyal tesislerin yayılımının arttırılması ve kapasitelerinin geliştirilmesi sit alanı memnuniyetini olumlu yönde etkileyecektir. Bilgilendirme panolarının içeriklerinin, durumlarının geliştirilmesi ve ziyaretçinin alana yönelik veriminin arttırılması için rehberler eşliğinde turların düzenlenmesi sürdürülebilir turizm planlanmasında ele alınması gereken noktalardır. Sit alanlarındaki gezi rotalarının geliştirilmesi hem kişinin doğrudan yapıya erişimini engelleyecek hem de yapının korumasında etkili bir önlem olacaktır.

Alanın güvenliği için kamera, uyarı sistemleri gibi teknik materyallerin kullanılması ve güvenlik görevlilerinin farklı noktalarda konumlandırılması koruma

konusundaki önemli açığın giderilmesinde etkili olacaktır. Hem sit alanlarının hem de tiyatro yapılarının belediyeler tarafından düzenlenen etkinliklerde yoğun bir baskıyla karşı karşıya kalmaları alan bütünlüğünün korunması konusunda büyük bir tehdit niteliğindedir. Yoğunluğun fazla olduğu durumlarda halkın belirli bir akstan, kontrollü bir şekilde alana ulaşımının sağlanması ve sıkı güvenlik denetimlerinin olması zarar potansiyelinin kontrol altına alınmasında etkili olacaktır.

Arkeolojik alanların tamamında düzenli aralıklarla yapılacak olan bakım ve temizlik çalışmalarına ihtiyaç vardır. 2020'li yıllarda UNDP merkezli tek seferlik yapılan bu çalışmalar yerine periyodik bir düzene oturtulan bakım şemasının alanlara yönelik hazırlanacak yönetim planının içerisinde yer alması gerekmektedir. Buna ek olarak 20. yüzyılda yapılan restorasyon çalışmaları sırasında eski eserlerle uyumsuz eklemelerin kullanılmasına bağlı gözle görülür hasarlar meydana gelmiştir. Bu zararın geriye döndürülmesi için yapılara yönelik uyumlu malzemelerin kullanılması ve onarım çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Yapılacak koruma çalışmalarında sit alanı içerisindeki her tarihsel ve arkeolojik katman için bütünü kapsayacak bir koruma ilkesi benimsenmelidir.

Alanların yönetimine ve korunmasına yönelik çalışmaların yapılmaması, eserlerin şu an bulundukları haliyle belgelenmelerini ve arşivlenmelerini gerektirmektedir. Miras alanlarının hem genel hem de tekil yapı ölçeğinde analizlerinin ve belgelemelerinin yapılması yönetim planı içerisinde aciliyet gerektiren durumların belirlenmesinde etkili olacaktır. İki veya üç boyutlu dijital analiz yöntemleri kullanılarak alanların güncel durumlarının kayıt altına alınarak belgelenmesi, ileriye dönük yapılacak olan çalışmaların gerçekleştirilmesine ön hazırlık sağlayacaktır.

Arşivleme için üç boyutlu taramalar, toprak altı analiz yöntemleri gibi farklı teknolojik yöntemlerin kullanmasıyla elde edilen verilerin ve şimdiye kadar yapılan çalışmalara yönelik sonuçların aktarılabileceği bir veri tabanı sistemi oluşturulmalıdır. Veri tabanı bünyesinde yer alan veriler, yapılan çalışmaların üstüne eklektik araştırmaların yapılmasına olanak sağlarken, kollektif bir bellek alanının oluşturulmasına da izin verecektir.

Seçilmiş olan arkeolojik alanların ortak özelliklerinden biri de kalabalık nüfuslu kentlere yakın ya da doğrudan toplumsal yaşamın bulunduğu bölgelerde yer almalarıdır. Toplum ve miras alanı arasında doğrudan etkileşimin olması gereken yerlerde miras alanlarıyla yerel halk arasında tamamen kopuk bir iletişim bulunmaktadır.

Alan yönetiminin sürdürülebilirliği için toplumun katılımının teşviğine yönelik eğitim programlarının ve projelerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu gibi projeler sit alanlarının önemine yönelik halkın bilinçlenmesinde etkili olurken, yönetim ve koruma uygulamalarının sadece bilir kişiler tekelinde gelişmesinin önüne geçilerek yerel halkın da bu plan kurgusuna dahil edilmesini sağlayacaktır. Sit alanlarında etkinliklerin ve faaliyetlerin düzenlenmesi, toplumun miras alanlarını sahiplenme oranını yükselterek, arkeolojik mirasın gelecek nesillere aktarımı konusunda da yardımcı olacaktır.

Toplum kadar sivil toplum kuruluşlarının ve üniversitelerin de aktif rol üstleneceği bir yönetim planı çerçevesinde, ortak iş birliğinin temel ilke olacağı bir düzen oluşturulmalıdır. Toplum ve alanlar arasındaki etkileşimin başarılı bir seviyeye gelmesi, miras alanlarının bölge ekonomisini kalkındırmasıyla doğrudan ilişkilidir.

KKTC'deki arkeolojik sit alanlarına yönelik yapılacak bütüncül koruma uygulamalarının ve oluşturulacak yönetim planlarının anayasa maddelerince

sürdürülebilirliği güvence altına alınması gerekmektedir. Güncel Eski Eserler Yasası içeriğine dayanarak, miras alanlarının korunması hususunda hem kapsayıcı hem de caydırıcı cezalar bulunmazken, hukuki süreç içerisinde de cezai yaptırımlar istenilen seviyede değildir. Yasa maddelerindeki ve hukuki yaptırımlar konusundaki açıkların giderilerek, caydırıcı cezaların yer aldığı kapsayıcı yeni eski eserler yasasının geliştirilmesi miras alanlarının yasal statüde korunmasında etkili olacaktır.

Sit alanlarına yönelik hazırlanacak olan yönetim planları kapsamında, her miras alanı için güçlü ve zayıf yönlerin, fırsatların ve tehditlerin belirlendiği tabloların oluşturulması gerekmektedir. Alanların ziyaretçiler için çekim noktası haline getirilmesinde öne çıkan fırsatları ve güçlü yönleri; devlet kurumlarından kişilerin, toplumdan bireylerin ve alan korunmasında katılım gösteren farklı meslek gruplarından uzmanların ortak kararlarıyla belirlenebilecektir. Bunun yanı sıra GZFT analizleriyle, alanların zayıf yönleri için öncelikli koruma planlamaları belirlenebilecek ve tehditlere yönelik önlem şemasının geliştirilmesinde ön hazırlık yapılabilecektir.

Arkeolojik alanların yönetimi kapsamında kısa, orta ve uzun vadeli hedefler belirlenmelidir. Kısa vadeli hedefler içerisinde, her alanın ortak sorunu olan bitki örtüsünün kontrol altına alınmasına yönelik temizlik çalışmaları ve acil bakım isteyen noktaların belirlenmesi gerekmektedir. Orta vadeli hedeflerde ise, turizme yönelik sürdürülebilir bir yönetimin belirlenmesi ve alanda yapılan araştırmalara, kazılara yönelik elde edilen sonuçları kapsayacak bir veri tabanı oluşturulması gerekmektedir. Uzun vadede ise, halkın yönetim planına doğrudan dahil edilmesine yönelik eğitim programlarının ve projelerin geliştirilmesine odaklanılmalıdır.

Sit alanlarının korunması ve yönetiminde kurumsal kapasitenin her yönüyle geliştirilmesi için çeşitli topluluklar arasındaki iş birliği potansiyelinin güçlendirilmesi

gerekmektedir. Buna ek olarak, belirtilen eksikliklere yönelik yapılacak her faaliyetin işleyişini kontrol etmek, denetlemek ve ihtiyaca göre geri bildirim sağlamak için miras yönetimi konusunda deneyimli bireylerden oluşan üst kontrol merceğinin oluşturulması gerekmektedir.

Yönetim planında, alanlarda yapılacak faaliyetlerin amaçlarına ulaşma aşamalarının ve belirlenen hedefleri tamamlama durumlarının kontrol edilmesi için her maddeye izleme ve değerlendirme süreci tanımlanmalıdır. Planda belirlenen maddelerin uygulama aşamaları ve çalışmalardan alınacak sonuçların kontrol edilmesi kolaylaşırken, planlama kurgusunun da belirli bir sistem içerisinde gelişimi sağlanacaktır. Değerlendirmelerden ve hedeflerden olumlu sonuçlar alınması durumunda, ileriye dönük hedeflerin güncellenerek hayata geçirilmesine olanak sağlayacaktır.[372]

[372] T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, *a.g.e.,* s. 203, 226, 256.

Bölüm 8

SONUÇ

Arkeolojik materyalin sergilenmesine ve korunmasına yönelik ilgi insanlık tarihi boyuncu süregelen bir konu olmuştur. Tarih öncesi dönemlerden itibaren arkeolojik mirasın keşfedilmesi ve eserlerin ticaretine yönelik faaliyetler antik eserlerde aktarılan bilgilerle günümüze kadar ulaşmıştır. Orta Çağ'da gezginlerin kaleme aldığı birçok eserde sit alanlarına ve tekil yapılara yönelik detaylı bilgilerin bulunması, dünya çapında arkeolojik mirasa olan ilginin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. 17. yüzyılda bilimsellikten uzak ilk arkeolojik kazıların gerçekleştirilmesiyle de günümüzdeki arkeoloji biliminin temelleri atılmıştır.

Arkeolojinin bir disiplin olarak gelişmesi, dünya çapında bilimsel kazı yaklaşımlarını şekillendirirken, toprak altında kalan dünya miras alanlarının da gün yüzüne çıkarılmasını sağlamıştır. Binlerce yıl toprağın altında alıştığı ortam koşullarından koparılarak toprak üzerindeki değişkenlik gösteren sürece geçiş, arkeolojik mirasın farklılaşan koşullara bağlı zarar görme potansiyeli ortaya çıkmıştır. Yıllar içerisinde yapı ve eser yüzeylerinde doğal koşullardan kaynaklı fiziksel deformasyonlar oluşurken, sit alanları insandan kaynaklı tehditlerle de yüzleşmek zorunda bırakılmıştır. 20. yüzyılda gelişen ulaşım teknolojisinin getirisi olarak, turizm potansiyelinde keskin bir artış yaşanırken, miras alanları da yoğun turistik baskılar ve eserlere yönelik zarar görme baskısının artışıyla karşı karşıya kalmıştır.

Arkeolojik mirasın korunmasına yönelik ilk bildiri temelleri 17. yüzyılda atılsa da, güncel anlamda arkeolojik mirasın ve çevresinin geniş ölçek sınırları halinde somut

ve soyut materyali de kapsayan koruma çerçevesinin oluşması 20. yüzyılda yayınlanan tüzük ve bildirilerle gerçekleşmiştir. Zarar potansiyeli karşısında sit alanı koruması için UNESCO, ICOMOS ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası organizasyonlar kurularak, bu kuruluşlar tarafından oluşturulan yönergelerle ve tüzüklerle uluslararası ortamda sit alanlarının korunması ve yönetimi ortak bir çatı altında toplanmıştır. Kültürel miras alanlarının insanlığın ortak bir değeri olduğunun altı çizilerek bütünleşik koruma ve alanların çevresiyle birlikte korunması uluslararası ölçekte benimsenen genel koruma anlayışını oluşturmuştur.

UNESCO'nun belirlediği kriterlere uyan evrensel değere sahip arkeolojik sit alanlarının Dünya Miras Listesi'ne dahil edilmesi, ülkelerin sahip olduğu arkeolojik sit alanlarını korumasına yönelik teşvik ortamı oluşturmuştur. Bu gelişimler uluslararası mecrada arkeolojik alanların korunma ve yönetimi konusunda ortak bir dilin geliştirilmesinde etkili ve başarılı bir atılım sağlamıştır. Arkeolojik mirasın bulunduğu ülkeye sağlayacağı turizm getirisi, ekonomik getiriyi ve miras korunmasındaki toplum farkındalığını olumlu yönde etkilemiştir.

Her miras alanı için hazırlanması bir zorunluluk olan yönetim planları; disiplinler arası iş birliği katılımı ve yasal düzenlemelerle güvence altına alınarak arkeolojik alanının sürdürülebilir korunmasında karar merceği rolü üstlenmektedirler. Toplum katılımının en etkili süreklilik standardı sayıldığı yönetim planında; halkın ihtiyaçları göz ardı edilmeden, bölge ve ülke ekonomisinin kalkındırılması ve miras alanlarının sürdürülebilir koruma çalışmaları dahilinde gelecek nesillere aktarımı asıl hedefleri oluşturmaktadır.

Tez çalışması kapsamında seçilmiş arkeolojik miras alanı örneklerinde koruma ve yönetime yönelik sorunlar detaylı bir şekilde açıklanmış ve elde edilen sonuçlar için çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır. Fotoğraflama, belgeleme ve görsel

şemalarla desteklenerek genel bir düzen içerisinde sit alanlarındaki aciliyet durumuna sahip olan, ortak ya da tekil sorunlara yönelik öncül ve ileriye dönük önlemlerin belirlendiği bir ön çalışma ortaya koymak amaçlanmıştır.

Seçilen arkeolojik alanların korunması ve yönetimi konusunda benimsenmesi gereken temel ideoloji, tekil yapılar odağında yapılan bakım ve temizlik çalışmaları yerine genel arkeolojik kontekstin ve peyzajın da dahil edileceği bütüncül ve sürdürülebilir çalışmaların gerçekleştirilmesidir. Her miras alanı için geliştirilecek tekil yönetim planı kurgusu içindeki ilk hedef, aciliyet gerektiren başlıkların belirlenerek bunlara yönelik iyileştirici düzenleme sistemlerinin oluşturulacağı basit bit temel yapı olmalıdır.

Turistik gelirden sağlanacak ya da uluslararası veya devlet bünyesinden alınacak maddi desteğin sürekliliğinin sağlanması, planlamadaki kısa vadeden uzun vadeye kadar belirlenen süre içerisinde tamamlanacak olan uygulamaların hayata geçirilmesini güvence altına alacaktır. Öncül sınırlamada maddiyat ve miras alanlarına yönelik acil sorunların belirlenmesinde söz sahibi olacak disiplinler arası uzmanlardan oluşan temel kadronun oluşturulması gerekmektedir. Ekonomik yapının kalkınması, miras alanlarının kapasitelilerinin yükseltilerek ziyaretçinin alan içindeki veriminin arttırılmasıyla doğrudan bağlantılıyken, bu denklemin genel sonucu olarak turistik getiri potansiyeli de olumlu yönde etkilenecektir.

Yönetim planlarının ileriye dönük hedeflerinde alan etrafında yaşayan ve alana üstü kapalı etkileşimi olan halkın planlama sürecine dahil edilerek veriminin arttırılması, alan korunmasındaki sürdürülebilirliğin güvence altına alınmasındaki asıl dinamiktir. Toplumun, planlamada aktif rol üstlenmesine teşvik edilmesi için yönetim sürecinde halkın ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik uygulamaların geliştirilerek, sit

alanın korunduğu seviyede bölge ekonomisini kalkındırabileceği dengesinin birbirine bağlı şeffaf bir denklem olduğunun altı çizilmelidir.

Bahsi geçen denge ilişkisi içerisinde arkeolojik alanların insanlığın ortak mirası olduğu üzerinde yoğunlaşılarak, adanın kuzeyi için önde gelen ekonomik getiri potansiyelinin turistik getiri olduğu belirtilmelidir. Planlama içerisinde sadece yetişkin nüfus değil, genç nüfusun da koruma ve kültürel mirası benimseme konusunda bilgilendirilmesi gerekmektedir. Miras kavramına yönelik eğitimin erken yaştan itibaren sağlanması, sit alanlarının korumasının ve benimsemesinin ileri nesillere taşınmasını kolaylaştıracaktır. Böylece alanlar sadece fiziksel açıdan geliştirilme ve korunma gibi sınırlı bir ölçeğin içine hapsolmadan, yönetim planı ile alan etrafında yaşayan halkın sosyoekonomik ve kültürel açıdan kalkındırılması da amaçlanacaktır.

GZFT analizleriyle, her miras alanının turistik çekim merkezi haline getirilmesindeki genel potansiyeli belirlenecekken, koruma programı içerisinde dikkat edilip geliştirilmesi gereken olumsuz yönler için de genel bir görüş oluşturulmuş olacaktır. Yönetim planlarının vizyonları içerisindeki amaçların, uygulamaların ve bunlara yönelik gerçekleştirilme sürelerinin belirlenerek, bu sürecin kamuya açık ve geçirgen bir düzenekte tamamlanması gerekmektedir. Uzmanların, örgütlerin ve toplumun ortak bir zeminde buluşmasının yanında maddi temelin sağlamlığı ve miras alanının genelinin koruma sürecine dahil edilmesi yönetim planındaki kısa, orta ve uzun vadeli hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik devamlılığının güvence altına alınmasında etkili olacaktır.

Tez kapsamında adanın kuzeyindeki arkeolojik miras alanlarına yönelik yönetim planı kurgusunun şekillendirilmesi durumunda yol gösterici bir düzenlemenin oluşturulması ve alanların öncelikli ihtiyaçları için dikkat edilmesi gereken bölümlere vurgu yapılmak amaçlanmıştır. Elde edilen verilerle belirli bir düzenleme sistemi

içerisinde anlatılan sorunlara yönelik geliştirici hedefler ve düzenlemeler belirlenirken, bahsi geçen alanlar için yönetim planı sisteminin oluşturulmasına hem teşvik ortamı sağlamak hem de öncül bir çalışma ortaya koymak amaçlanmıştır.

KAYNAKLAR

Adlercreutz, T. (12-13 Ekim 2017), *The Royal Placat of 1666: Briefly About Background and Further Importance*, Historical Perspective of Heritage Legislation: Balance Between Laws and Values, ICOMOS International Conference, 6 - 13, Estonya.

Ahunbay, Z. (2018), *Arkeolojik Alanlarda Koruma Genel Kavram ve Yaklaşımlara Giriş,* E. U. Tümer (Ed.), Arkeolojik Alanlarda Koruma ve Alan Yönetimi, 9 - 23, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Aksoy, A. ve Enlil, Z. (2012), *Kültürel Miras Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar,* Kültürel Miras Yönetimi, 1. Basım, 2 – 29, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımları.

Arkeolojik Haber (2019), *Kıbrıs'taki Salamis Antik Kenti'nde yapılan arkeoloji kazısının hikayesi*, https://www.arkeolojikhaber.com/haber-kibristaki-salamis-antik-kentinde-yapilan-arkeoloji-kazisinin-hikayesi-21162/ (20 Eylül 2024).

Association of Cypriot Archaeologists, *Legislation of Antiquities*, https://aca-cy.org/en/legislation-of-antiquities/#:~:text=The%20first%20Antiquities%20Law%20was,amendment%20being%20enforced%20in%202012 (25 Nisan 2024).

Avcı M. C. (2019), *Dünyanın İlk Anıtsal Merkezi: Göbekli Tepe*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi.

Avrupa Konseyi (2005), *Kültürel Mirasın Toplum için Değerine İlişkin Çerçeve Sözleşmesi*, https://rm.coe.int/1680083746 (20 Mayıs 2023).

Aysun, T. (2016), *Arkeolojik Peyzajların Sunumunda Kullanılan Yapısal Unsurların İrdelenmesi,* İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, 6 (13), 131-146.

Bakacak, O. (2007), *Critical Evaluation on Conservation Approaches in the Archaeological Site of Perge*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Bahn, P. (2000), *Archaeology: A Very Short Introduction*, Birleşik Krallık: Oxford University Press.

Basu, P. ve Damodaran, V. (2015), *Colonial Histories of Heritage: Legislative Migrations and the Politics of Preservation,* Past & Present, 226(10), 240-271, https://doi.org/10.1093/pastj/gtu028.

Bengisu, E. (2020), *Human History and Göbeklitepe, International Journal of Social*, Political and Economic Research, 7(1), 1-10, doi.org/10.5281/zenodo.3759612.

Bogucki, P. (2014), *Ancient Europe: The Discovery of Antiquity,* P. Bahn (Ed), The History of Archaeology: An Introduction, 15 - 38 , New York: Routledge.

Bounia, A. ve Stylianou-Lambert, T. (2011), *National museums in Cyprus: A Story of Heritage and Conflict*, P. Aronsson & G. Elgenius (Ed.), Building National Museums in Europe 1750-2010, 165-201, Bolonya: Linköping Üniversitesi Yayınları.

Bozbay. H. (Temmuz 2016), *Göbekli Tepe*, Bilim ve Gelecek, 149, 48-56.

Bozlağan, R. (Ekim 2010), *Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı*, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 50, 1011 - 1028.

Bugün Kıbrıs (2024), *MFÖ Salamis Antik Tiyatro'yu salladı*, https://bugunkibris.com/2024/06/28/mfo-salamis-antik-tiyatroyu-salladi/. (20 Temmuz 2024).

Carta Del Restauro (1931), http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0660878001536681682.pdf (3 Nisan 2023).

Cesaro, G., Jamhawi, M., Al-Taher, H., Farajat, İ. ve Orbaşlı, A. (2023), *Learning from Participatory Practices: The Integrated Management Plan for Petra World Heritage Site in Jordan*, Journal of Heritage Management, 8(2), 125-141, DOI: 10.1177/24559296231179622.

Cesnola, L. P. (1877), *Cyprus: Its Ancient Cities, Tombs, and Temples*, Londra: John Murray,

https://archive.org/details/cyprusitsancien00cesngoog/page/n2/mode/2up (30 Nisan 2023).

Cleere, H. (2005), *Introduction: the Rationale of Archaeological Heritage Management*, H. Cleere (Ed.), Archaeological Heritage Management in the Modern World, 1-23, Londra ve New York: Routledge.

Cleere, H., *Preserving Archaeological Sites and Monuments*, Archaeology, 2, 1 - 9, https://www.eolss.net/sample-chapters/c04/E6-21-04.pdf. (5 Mayıs 2023).

Cline, E. H., (2009), *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, Birleşik Krallık: Oxford University Press.

Cobham, C. D. (1908), *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus*, Cambridge University Press.

COE (1969), *Arkeolojik Mirasın Korunmasına Yönelik Avrupa Sözleşmesi*, Avrupa Antlaşma Dizisi, 66, Londra, http://www.alanbaskanligi.gov.tr/evrak/turkce/1968-Avrupa-Konseyi-Kararı-68-16.pdf (5 Nisan 2023).

Crewe, L., *From Lithograph to Web: The British Museum's 1896 Enkomi Excavations*, 57-70, https://aca-cy.org/wp-content/uploads/2022/03/57-70.pdf.

Coşkun, A. (2007a), *Salamis Kenti Çatı Kiremitleri Üzerine Bazı Gözlemler*, Anadolu, 33, 9-24, https://doi.org/10.1501/andl_0000000349.

Coşkun, A. (2007b), *Salamis Kenti Roma Hamamı*, Anadolu, 33, 25-41, https://doi.org/10.1501/andl_0000000349.

Council of Europe (1992), *Avrupa Arkeolojik Mirasının Korunması Sözleşmesi (Değiştirilmiş Şekli)*, https://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/arkeolojiyeni03.pdf (5 Nisan 2023).

Council of Europe (1992), *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised)*, European Treaty Series, 143, 1 - 8, https://rm.coe.int/168007bd25 (15 Nisan 2024).

Council of Europe / ERICarts (2015), *Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe: Country Profile Cyprus*, https://www.culturalpolicies.net (25 Mayıs 2024)

Cyprus 11000 Years of History and Civilisation, https://www.visitcyprus.com/en/archive-multimedia/343695-cyprus-11000-years-of-history-and-civilisation-english (30 Nisan 2024).

Çalan, Z. G. E. ve Ercoşkun, G. (2022), *The Times'a Göre Cesnola Kardeşlerin Kıbrıs'taki Arkeolojik Kazı Faaliyetleri*, OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (51), 127-140.

Çırak, A. A. (2022), *Kültürel Miras Yönetimi Üzerine Kavramsal ve Yöntemsel Bir Araştırma*, Megaron, 17 (1), 183–194, DOI: https://doi.org/10.14744/MEGARON.2021.58219.

De Haes, L. (2004), *Architecture and General Functioning of the Cult Units at Late Bronze Age Enkomi on Cyprus*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Katholieke Universiteit Leuven.

De la Torre, M. ve Lean, M. M. (1997), *The Archaeological Heritage in the Mediterranean Region*, M. De la Torre (Ed.), The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region, 5-14, Los Angeles: The Getty Conservation Institute.

Demiralay, H. (2022), *Arkeolojik Buluntular Çerçevesinde Arkaik Dönem'de Güneydoğu Ege-Kıbrıs İlişkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

Deniz, G. B. (2022), *Kültürel Mirasın Korunması İçin Sürdürülebilir Miras Yönetimi: Türkiye Örneği*, Kent Akademisi Dergisi, 15(3), 1204-1222.

Dervişoğlu, S. (2018), *Arkeolojinin Tarihi*, 1 - 30. https://www.academia.edu/36817761/ARKEOLOJİNİN_TARİHİ (10 Mayıs 2023)

Doğançay, S. (2022), *Amerika Konsolosu Cesnola'nın Kıbrıs'taki Arkeolojik Çalışmaları*, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 21 (3), 1680 – 1698.

Dönertaş, P. (2014), *Arkeolojik Sit Alanlarının Tespiti, Tescili, Korunması ve Yapılan Uygulamalar Doğrultusunda: Eskiyapar Höyüğü*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi.

Erdoğan, M. ve Çobanoğlu, Ş. A. (2019), *Sustainable Cultural Heritage Management: Example of Troy Archaeological Sites*, Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research, 3 (1), 35-58.

Ersü, İ. (2006), *Salamis Antik Kenti ve Çevresinin Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Kullanılarak Tarihsel ve Güncel Arazi Kullanımları Yönünden İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi.

Ertosun, A. I. (2012), *Evaluation of Protective Structures in Archaeological Sites for In Situ Conservation of Architectural Remains and Artifcats*, Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ.

Eskildsen, K. R. (2019), *Chris*tian Jürgensen Thomsen (1788–1865): Comparing Prehistoric Antiquities, History of Humanities, 4 (2), 263 - 267, http://dx.doi.org/10.1086/704813.

Fagan, B. M. ve Durrani, N. (2016), *Archaeology : A Brief Introduction*, 20. Basım, New York: Routledge.

Fagan, B. M. ve Durrani, N. (2022), *Archaeology : The Basics*, 4. Basım, Routledge, New York: Routledge.

Feilden, B. M. ve Jokilehto, J. (1998), *Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites*, 2. Basım, Roma: ICCROM.

Feldbacher, R. (2020), *Cyprus –Political Impact on its Cultural Heritage*, International Journal of Social Science And Human Research, 3(10), 235-245, DOI: 10.47191/ijsshr/v3-i10-09.

Fisher, K. D. (2018), *Cyprus, Archaeology of*, C. Smith (Ed.), Encyclopedia of Global Archaeology, s. 1 – 21, Springer, https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-3-319-51726-1_939-2.

Gill, D. (2014), *The Classical World: Antiquarian Pursuits*, P. Bahn (Ed), The History of Archaeology : An Introduction, 57 - 72, New York: Routledge.

Gökten, E., Özgünel, C. ve Gürsoy, E. (2-5 Haziran 2005), *Salamis (Kıbrıs) Antik Kenti Yerleşim Alanı ve Çevresinin Jeolojisi,* Türkiye Kuvaterner Sempozyumu, 90-99.

Gültekin, N. (2012), *Cultural Heritage Management: The Case of Historical Peninsula in İstanbul*, Gazi University Journal of Science, 25(1), 235-243.

Gümüş, E. (2021), *Kültürel Miras Alanlarında Yönetim: Aydın Priene Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.

Güneş, G. (2011), *Korunan Alanların Yönetiminde Yeni Bir Yaklaşım: Katılımcı Yönetim Planları*, Ekonomi Bilimleri Dergisi, 3 (1), 47 - 57.

Haber Kıbrıs (2022), *Soli Antik Tiyatrosu'nda bakım çalışması yapıldı*, https://haberkibris.com/soli-antik-tiyatrosunda-bakim-calismasi-yapildi-0928-2022-09-30.html. (10 Kasım 2024).

Herodotos. (2017), *Tarih,* 13. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hirschfeld, N., *Joan Mabel Frederıca Du Plat Taylor, 1906 – 1983*, https://www.brown.edu/Research/Breaking_Ground/bios/Du%20Plat%20Taylor_Joan.pdf (22 Nisan 2024).

Hogarth, D. G. (1889), *Devia Cypria; Notes of an Archaeological Journey in Cyprus in 1888*, Londra: Henry Frowde, https://archive.org/details/deviacyprianotes00hoga/page/n9/mode/2up (20 Nisan 2024)

Hoşkara, Ş. Ö. ve Doratlı, N. (2007), *A Critical Evaluation of The Issue of "Conservation of The Cultural Heritage" in North Cyprus,* https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/HOŞKARA-Şebnem-Önal-DORATLI-Naciye-A-CRITICAL-EVALUATION-OF-THE-ISSUE-

OF-“CONSERVATION-OF-THE-CULTURAL-HERITAGE”-IN-NORTH-CYPRUS.pdf (25 Nisan 2024).

ICOMOS, *The Charter of Krakow 2000: Principles for Conservation and Restoration of Built Heritage,* https://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/2000%20Krakovska%20povelja.pdf. (5 Mayıs 2023).

ICOMOS (1931), *The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments*, https://www.icomos.org/en/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments (3 Nisan 2023).

ICOMOS (1964), *Venedik Tüzüğü*, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf (4 Nisan 2023).

ICOMOS (1990), *Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü*, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0574229001536913919.pdf (5 Nisan 2023).

ICOMOS (2013), *The Burra Charter*. *The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance,* http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0795934001587381516.pdf (30 Mart 2023).

ICOMOS Türkiye, *Nara Özgünlük Belgesi*, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0756646001536913861.pdf. (5 Nisan 2023).

İnan, Y. (2018), *Arkeolojik Alan Yönetimi: Eflatun Pınar Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi.

Jackson, M. L. (2004), *The Principles of Preservation: The Influences of Viollet, Ruskin and Morris on Historic Preservation*, Yayımlanmamış Lisans Tezi, Southwestern Oklahoma State University.

Jones, K. L. (2007), *Caring for Archaeological Sites: Practical Guidelines for Protecting and Managing Archaeological Sites in New Zealand*, Science & Technical Publishing.

Jokilehto, J. (2002), *A History of Architectural Conservation*, Oxford: Butterworth-Heinemann.

Jokilehto, J. (2012), *Conservation Concepts,* Archaeological Sites: Conservation and Management, 71 - 81, Getty Conservation Institute.

Kaba, H. (2015a), *A Cypro-Classical Aphrodite and Eros Figurine from Soloi (Cyprus)*, Anadolu (Anatolia), 41, 77-108, DOI: 10.1501/Andl_0000000422.

Kaba, H. (2015b), *Soli Nekropolü Işığında Kıbrıs'ta Klasik Dönem,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.

Kalcic, H. (Aralık 2014), *Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc and Monument Protection: A Case Study*, Urbani İzziv, 25 (2), 130-142.

Karali, L. ve Afonasin, E. (Ocak 2019), *An Outline Of The History Of Archaeology,* Schole, 13 (2), 823 – 840, DOI: 10.25205/1995-4328-2019-13-2-823-840.

Kassianidou, V., Agapiou, A. ve Manning, S. W., *Reconstructing an Ancient Mining Landscape: a Multidisciplinary Approach to Copper Mining at Skouriotissa, Cyprus*,https://static.cambridge.org/content/id/urn:cambridge.org:id:article:S0003598X21000338/resource/name/S0003598X21000338sup001.pdf (21 Nisan 2024).

Kervankıran, İ., Kurnaz, Z. ve Başcı E. (2021), *Bir Yer Olarak Göbekli Tepe'nin Ötekileş(tiril)en Son Sakinleri*, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 24(3), 29-63.

Keskin, Y. ve Zeren, M. T. (Şubat 2022), *Arkeolojik Alanlarda Mimari Düzenlemelerin ve Sunum Tekniklerinin Türkiye'deki Örnekler Üzerinden Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi*, Artium: Architecture, Urbanism, Design and Construction, 10 (1), 21 - 35.

Kıbrıs Postası (2022), *Soli Antik Kenti'nde 1500 yıllık, Vuni Sarayı'nda 2000 yıllık kültürel ve tarihi miras ziyaretçilerini bekliyor*, https://www.kibrispostasi.com/c49-KULTUR-SANAT/n441232-soli-antik-kentinde-1500-yillik-vuni-sarayinda-2000-yillik-kulturel-ve-tarihi-miras-ziyaretcilerini-bekliyor. (13 Kasım 2024).

Kızılduman, B. (2008), *Kıbrıs'ta Arkeolojik Çalışmaların Yasal Boyutu ve Kaleburnu Kral Tepesi Kurtarma Kazısı Projesi*, U. Deniz, S. Günel ve A. E. Öktü (Ed.), Batı Anadolu Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar Uluslararası Sempozyumu, 151 – 158, Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Kiely, T. (2017), *Britain and the Archaeology of Cyprus - II*, Cahiers du Centre d'Études Chypriotes, 47, https://doi.org/10.4000/cchyp.319.

Kiely, T. (2020), *Robert Hamilton Lang and the Archaeology of Cyprus,* Cahiers du Centre d'Études Chypriotes, 50, 483-523, https://journals.openedition.org/cchyp/536 (15 Nisan 2024).

KKTC Eski Eserler ve Müzeler Dairesi, https://eemd.gov.ct.tr/ŞUBELER. (20 Temmuz 2024).

Knapp, A. B. ve Given, M. (2003), *The Sydney Cyprus Survey Project*, https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/scsp_var_2001/ (23 Nisan 2024).

Kortanoğlu, M. S. (2014), *Arkeolojik Alanlarda Alan Yönetimi Planlamasının Hukuksal ve Kurumsal Açıdan Değerlendirilmesi*, A. Özfırat (Ed.), Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar Veli Sevin'e Armağan, 387 – 392, İstanbul: Ege Yayınları.

Kurt, A. O.ve Göler, M. E. (Aralık 2017), *Anadolu'da İlk Tapınak: Göbekli Tepe*, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 21(2), 1107-1038.

Kuşçuoğlu, G. Ö. (2019), *Tarihi Çevrelerde Alan Yönetiminin Sürdürülebilirliği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti. (26 Kasım 2008), *Resmi Gazete*, 207, KKTC Devlet Basımevi, https://basimevi.gov.ct.tr/Portals/6/2008/207.pdf?ver=2021-04-03-144848-443.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Mahkemeler, *Eski Eserler Yasası*, https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/esasdharf.aspx?which-letter=E (25 Nisan 2024).

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Mahkemeler, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası*, https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/anayasa.aspx (25 Nisan 2024).

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Şehir Planlama Dairesi, Eski Eser Alanları, http://spd.gov.ct.tr/Eski-Eser-Alanları (30 Nisan 2024).

Law Office of the Republic (6 Haziran 2017), *Cyprus's Constitution of 1960 with Amendments through 2013*, https://www.law.gov.cy/law/law.nsf/1D2CDD154DCF33C9C225878E0030BA5E/$file/The%20Constitution%20of%20the%20Republic%20of%20Cyprus%20as%20amended%20until%202013.pdf. (25 Nisan 2024).

Lefke Belediyesi, *Soli Antik Kenti*, https://www.lefkebelediyesi.com/lefke-hakkında/gezilecek-yerler/item/14-soli-antik-kenti.html. (10 Kasım 2024).

Leriou, A. (2015), *The Discovery of Ancient Cyprus: Archaeological Sponsorship from the 19th Century to the Present Day*, Z. T. Polychroniadis ve D. Evely (Ed.), AEGIS Essays in Mediterranean Archaeology, 221-234, İngiltere: Archaeopress.

Lightfoot, C. S. (2017*), The Cesnola Collection of Cypriot Art: Ancient Glass*, New York: The Metropolitan Museum of Art.

Mannoni, C. (2021), *Legislation on the Heritage Protection and Restoration of Antiquity*. The Case of the Acropolis of Athens in the Nineteenth Century, Max Planck Institute for Legal History and Legal Theory Research Paper Series, 8, 1 - 18.

Martellone, A., Osanna, M. ve Vitagliano, G. (2018), *Knowledge, Conservation and Technologies: A Research Project on the Streets of Ancient Pompeii*, IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, doi:10.1088/1757-899X/364/1/012055.

Maruchi, Y. ve Engelbert, W. (22-25 Kasım 2011), *An Approach to Sustainable Conservation and Care Concepts for Archaeological Sites in Dülük and on Dülük Baba Tepesi (Gaziantep)*, 5th International Congress on Science and Technology for the Safeguard of Cultural Heritage in the Mediterranean Basin Volume I - Resources of the Territory, 269 – 274, Türkiye.

Matero, F. G., Heritage, *Conservation, and Archaeology: An Introduction*. https://www.archaeological.org/pdfs/Matero.pdf. (21 Aralık 2023).

Mazzaglia, A. (Kasım 2021), *The Information System of Pompeii Sustainable Preservation Project. A Tool for the Collection, Management and Sharing of Knowledge Useful for Conservation and Renovation of Archaeological Monuments*, Environmental Sciences Proceedings, 10(14), DOI:10.3390/environsciproc2021010014.

Mehr, S. Y. (2019), *Analysis of 19th and 20th Century Conservation Key Theories in Relation to Contemporary Adaptive Reuse of Heritage Buildings*, Heritage, 2 (1), 920–937, doi:10.3390/heritage2010061.

Michael, A. (2017), *Enkomi: an "Old" Archaeological Site from a "New" Perspective*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Amsterdam Üniversitesi.

Muskett, G. (2014), *The Aegean World, P. Bahn (Ed), The History of Archaeology : An Introduction*, 39 - 56, New York: Routledge.

Mylonas, D. G. (1999), *Archaische Kalksteinplastik Zyperns: Untersuchungen zur Ikonographie, Typologie und formgeschichtlichen Entwicklung der kyprischen Rundplastik der archaischen Zeit*, Mannheim Üniversitesi, https://mateo.uni-mannheim.de/verlag/diss/mylonas/mylonas.pdf. (10 Nisan 2024).

Myres, J. L. (1914), *Handbook of the Cesnola Collection of Antiquities from Cyprus*, ABD: New York Metropolitan Museum,

https://archive.org/details/metropolitanmuse0000unse/page/134/mode/2up. (20 Nisan 2024).

Nardi, R. (2014), *Conservation, Restoration, and Preservation in Classical Archaeology*, Encyclopedia of Global Archaeology , 1666 - 1674, New York : Springer.

Ndoro, W. (2018), *Conservation and Management of Archaeological Heritage Resources*, A. Heritage & J. Copithorne (Ed.), Sharing Conservation Decisions: Current Issues and Future Strategies, 15 - 26, ICCROM.

Neykova, S. (2019), *Keep It or Lose It: Preservation Strategies for Archaeological Sites,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Münih Teknik Üniversitesi.

Nestico, A. ve Ruocco, G. D. (2018), *Archaeological Site Conservation and Enhancement: An Economic Evaluation Model for the Selection of Investment Projects*, Sustainability, 10 (3907), 1 - 13, doi:10.3390/su10113907.

Nikolaou, P. (2013), The Diaspora of Cypriot Antiquities and the British Museum (1860-1900), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Exeter University.

North Cyprus, *Güzelyurt (Morphou): Lefke,* http://www.cypnet.co.uk/ncyprus/city/guzelyurt/lefke/lefke-web/soli.htm. (11 Kasım 2024).

Orbaşlı, A. (2018), *Arkeolojik Alanlarda Yönetim Planlaması*, E. U. Tümer (Ed.), Arkeolojik Alanlarda Koruma ve Alan Yönetimi, 25 - 40, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Öğmen, S. S. (2019), *Arkeolojik Buluntular Işığında Kıbrıs'ta Pers Dönemi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi.

Özbilen, S. (Mart 2020), *Arkeoloji; Geçmiş, Zaman ve Kuram*, OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2 (1), 41 - 65.

Özcan, A. (2007), *Salamis Antik Kenti'nden Bir Yapı Hakkında Düşünceler*, Anadolu, 33, 79-100, https://doi.org/10.1501/andl_0000000352.

Özcan, K., Yenice, M. S. (2008). *Arkeolojik Mirasın Sürdürülebilirliği: Koruma–Geliştirme Stratejileri İçin Bir Yöntem Önerisi Konya - Alaaddin Tepesi*, Türkiye Örneği, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 5(1), 1 – 16.

Özdemir, A. ve Şimşek, İ. (2021), *Kentsel Arkeolojik Sit Alanlarında Koruma Yaklaşımı: Denizli*, *Hisar (Attouda) Örneği*, Art - Sanat Dergisi, (15), 229–248.

Özdoğan, M. (2006), *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özgenel, L. (Ocak 2008), *A Tale Of Two Cities: In Search For Ancient Pompeii And Herculaneum,* METU Journal of the Faculty of Architecture, 1 – 25, https://doi.org/10.1501/andl_0000000348.

Özgünel, C. (2007*), Kıbrıs Salamis Kazılarının Dünü ve Bugünü*, Anadolu, 33, 1-8, https://dergipark.org.tr/tr/pub/anatolia/issue/47628/601773.

Öztaner, S. H. (2007), *Colonnaded Street in Salamis, Anadolu*, 33, 101-120, DOI:10.1501/Andl_0000000353.

Öztepe, E. (2007), *Karpaz Yarımadası Arkeolojik Yerleşimleri*, Anadolu / Anatolia, 33, 143-164.

Petrillo, J. (2019), *Pompeii & Herculaneum Archaeological Sites: Conservation and Management,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Canterbury Christ Church University.

Petzet, M. ve Ziesemer, J. (Ed.) (2004), *The Burra Charter (1979, revised 1999),* International Charters for Conservation and Restoration : Monuments and Sites I, 2.Basım, Münih.

Pliny, (1961), *Natural History Volume IX*, çev. H. Rackham, London: Harvard University Press.

Pompeii Management Plan, http://pompeiisites.org/en/archaeological-park-of-pompeii/ufficio-unesco/management-plan/ (10 Ekim 2023).

Pompeii, *The Great Pompeii Project*, http://pompeiisites.org/en/the-great-pompeii-project/ (10 Ekim 2023).

Reeve, A. (2016), *T. B. Sandwith and the Leeds City Museum's Ancient Cypriot Collection*, R. Maguire ve J. Chick (Ed.), Approaching Cyprus: Proceedings of the Post-Graduate Conference of Cypriot Archaeology, 277-289, Cambridge Scholars.

Reeve, A. (2020), *Stephen Boys Smith, Thomas Sandwith. A British Consul in the Levant 1855-1891*, Cahiers du Centre d'Études Chypriotes, 50, 591-593, https://journals.openedition.org/cchyp/569 (15 Nisan 2024).

Renfrew, C. ve Bahn, P. (2016), *Archaeology : Theories, Methods and Practice*, 7. Basım, Londra: Thames & Hudson.

Republic of Cyprus: Department of Antiquities, *Archaeological Sites*, http://www.culture.gov.cy/dmculture/da/da.nsf/DMLsites_en/DMLsites_en?OpenDocument (30 Nisan 2024).

Republic of Cyprus: Department of Antiquities, *Excavations,* http://www.culture.gov.cy/dmculture/da/da.nsf/DMLexcavat_en/DMLexcavat_en?OpenDocument. (30 Nisan 2024).

Republic of Cyprus: Department of Antiquities, *Foreign Archaeological Missions*, http://www.culture.gov.cy/dmculture/da/da.nsf/DMLfmiss_en/DMLfmiss_en?OpenDocument (30 Nisan 2024).

Rouhi, J. (Aralık 2016), *Development of the Theories of Cultural Heritage Conservation in Europe: A Survey of 19th And 20th Century Theories,* 4th National & 2nd International Conference on Applied Research in Civil Engineering, Architecture and Urban Management, 1 – 7, İran.

Saraç, D. (2003), *History of Archaeological and Cultural Heritage Management in Turkey and Europe: a Look From the Part to the Present*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi.

SBA Administration, *Antiquities Ordinance 1975*, https://www.sbaadministration.org/home/legislation/01_02_09_04_INCON/A/20160318_Antiquities-Ordinance-1975.pdf (25 Nisan 2024).

Sease, C. (1996), *A Short History of Archaeological Conservation, Studies in Conservation*, 41 (1), 157-161, http://dx.doi.org/10.1179/sic.1996.41.Supplement-1.157.

Schmid, S. G. (2018), *Max Ohnefalsch-Richters archäologische Arbeitsorte auf Zypern*, S. G. Schmid ve S. G. Horacek (Ed.), 'I don't know what am I myself, it is so very difficult to explain.': Max Ohnefalsch-Richter (1850-1917) und die Archäologie Zyperns (Studia Cyprologica Berolinensia, Band 1), 351-384, Berlin: Logos.

Schmidt, H. H. (6 - 12 Mayıs 1995), *Reconstruction of Ancient Buildings*, The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region, Los Angeles: The Getty Conservation Institute.

Sheldon, K. (2013), *Presenting Pompeii: Reconciling Relationships between Configuration and Conservation,* Spectrum, 3(1), 68 - 78.

Strabon (1997), *Geography*, H. L. Jones (Çev.), https://archive.org/details/Strabo08Geography17AndIndex/Strabo%2001%20Geography%201-2/mode/2up, (08 Nisan 2024).

Sullivan, S. ve Mackay, R. (Ed.) (2012), *Archaeological Sites: Conservation and Management*, Los Angeles: The Getty Conservation Institute.

Şahin, G. (2022), *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ta Diplomat Arkeologların Eski Eser Araştırmaları*, Tarih Dergisi, 2(77), 259-295, DOI: 10.26650/iutd.1081295.

Şekeroğlu, Gökçe Keçeçi. (2006), *Salamis Antik Kenti İçin Canlandırma Belgesel Uygulaması*, Yayınlanmamış Tez, Hacettepe Üniversitesi.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Dünya Miras Listesi*, https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44423/dunya-miras-listesi.html (30 Mart 2023).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Efes Yönetim Planı 2014-2019*, https://kvmgm.ktb.gov.tr/Eklenti/57319,efes-yonetim-planipdf.pdf?0. (30 Temmuz 2024), s. 47 – 48.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Efes Yönetim Planı 2022-2027*, https://kvmgm.ktb.gov.tr/Eklenti/112996,efesyonetimplani20222027pdf.pdf?0. (30 Temmuz 2024).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (Ocak 2017), *Göbekli Tepe Alan Yönetim Planı*, https://kvmgm.ktb.gov.tr/Eklenti/57320,gobekli-tepe-alan-yonetimi-planipdf.pdf?0. (30 Temmuz 2024).

The Law Library of Congress, Global Legal Research Directorate (2009), *Cyprus: Destruction of Cultural Property in the Northern Part of Cyprus and Violations of International Law,* https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/llglrd/2018296692/2018296692.pdf (25 Nisan 2024).

Thomas, L. ve Middleton, J. (2003). *World Commision on Protected Areas (WCPA): Guidelines for Management Planning of Protected Areas*, Cambridge: Cardiff University.

Trigger, B. G. (2006), *A History of Archaeological Thought*, 2. Basım, ABD: Cambridge University Press.

Tümer, E. U. (2018*), Türkiye'de Arkeolojik Alanlarda Koruma ve Alan Yönetimi: Sorunlar ve Öneriler*, E. U. Tümer (Ed.), Arkeolojik Alanlarda Koruma ve Alan Yönetimi, 41 - 57, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Tyldesley, J. (2014), *Egypt,* P. Bahn (Ed), The History of Archaeology: An Introduction, 73 - 89, New York: Routledge.

Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi Türkiye Milli Komitesi, *Dünya Miras Listesi'nde Türkiye*, http://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Dunyamirasilistesindeturkiye&dil=tr (5 Nisan 2023).

Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi Türkiye Milli Komitesi, *ICOMOS,* http://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Icomos&dil=tr. (5 Nisan 2023).

UNESCO, *Archaeological Areas of Pompei, Herculaneum and Torre Annunziata*, https://whc.unesco.org/en/list/829 (8 Temmuz 2023).

UNESCO (1954), *Lahey Sözleşmesi: Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Varlığın Korunması Sözleşmesi*, https://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/K-Lahey-Sozlesmesi-UNESCO,-1954.pdf (4 Nisan 2023).

UNESCO (1956), *Arkeolojik Kazılara Uygulanabilir Uluslararası Prensipler Hakkında Tavsiye Kararı*, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/23839/mod_resource/content/1/ARKEOLOJİK KAZILARA UYGULANABİLİR ULUSLARARASI PRENSİPLER HAKKINDA.pdf (4 Nisan 2023).

UNESCO (1972), *Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşmesi*, https://www.unesco.org.tr/Pages/161/177. (5 Nisan 2023).

UNESCO (2013), *The Hangzhou Declaration*, https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000221238/PDF/221238qaa.pdf.multi. (21 Mayıs 2023).

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, *UNESCO Tarihi*, http://www.unesco.org.tr/Pages/99/2 (3 Mart 2023).

UNESCO: World Heritage Convention, *Choirokoitia*, https://whc.unesco.org/en/list/848/ (20 Haziran 2024).

UNESCO: World Heritage Convention, *Ephesus*, https://whc.unesco.org/en/list/1018. (20 Temmuz 2024).

UNESCO: World Heritage Convention, *Göbekli Tepe*, https://whc.unesco.org/en/list/1572/. (15 Haziran 2024).

UNESCO: World Heritage Convention, *Paphos*, https://whc.unesco.org/en/list/79/ (20 Haziran 2024).

UNESCO: World Heritage Convention, *Petra*, https://whc.unesco.org/en/list/326/. (30 Temmuz 2024).

UNDP: Cyprus, https://www.undp.org/cyprus (20 Haziran 2024).

Voudouri, D. (2008), *Greek Legislation Concerning the International Movement of Antiquities and Its Ideological and Political Dimensions*, A Singular Antiquity:

Archaeology and Hellenic Identity in Twentieth-Century Greece, 125-139. http://dx.doi.org/10.12681/benaki.17982.

Wallace, A. (2012), *Presenting Pompeii: Steps towards Reconciling Conservation and Tourism at an Ancient Site*, PIA, 22, 115-136 DOI: http://dx.doi.org/10.5334/pia.406.

Web Portal of the Republic of Cyprus, *Antiquities Law*, https://www.cyprus.gov.cy/portal/portal.nsf/gwp.getGroup?OpenForm&access=0&SectionId=noneu&CategoryId=Culture&SelectionId=Laws%20regarding%20Antiquities&print=0&lang=en. (24 Nisan 2024).

Webb, J. M. (2018), *Lapithos Vrysı Tou Barba, Cyprus Early and Middle Bronze Age Tombs Excavated by Menelaos Markides*, Studies In Mediterranean Archaeology Vol. CXLVIII, Nicosia: Astrom Editions.

Wikimedia Commons, *Kıbrıs idari bölgeler*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kıbrıs_idari_bölgeler.png, (20 Temmuz 2024).

World Heritage Centre (2012*), Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, https://whc.unesco.org/archive/opguide08-en.pdf. (1 Nisan 2023).

World Heritage Committee (2002), *The Budapest Declaration on World Heritage*, https://whc.unesco.org/archive/2002/whc-02-conf202-5e.pdf. (1 Nisan 2023).

Wright, G. R. H., *The Legality of The Consular Excavations in Ottoman Cyprus*, https://aca-cy.org/wp-content/uploads/2022/03/1-11.pdf (24 Nisan 2024).

Yağmur, E. (2020), *Kültürel Miras ve Alan Yönetimi: Gaziantep Pamukkale Arkeolojik Sit Alanı Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi.

Yetkin, F. B. (2019), *Arkeolojik Sit Alanlarının Korunmasında Alan Yönetimi Planlarının Rolü ve Etkilerinin Analizi: Harran - Şanlıurfa Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.

Yenidüzen (2022), *'İnsan Denen Şey' Soli Antik Tiyatro'da sergilendi*, https://www.yeniduzen.com/insan-denen-sey-soli-antik-tiyatroda-sahnelendi-156282h.htm. (12 Kasım 2024).

Yıldız, S. ve Özerden, S. T. (2017), *KKTC ve Turizm: Salamis Harabelerinin KKTC Turizmi İçindeki Yeri*, New Trends in Social and Liberal Sciences – 2, 1. Basım, s. 651-667, Ankara: Gece Kitaplığı.

Yılmaz, M. ve Şener, Y. S. ve Yılmaz, A. B. (2019), *Arkeolojik Alanlarda Uygulanan Koruma Örtülerinin Tasarım Kriterleri,* Sanat ve Tasarım Dergisi, 23, 413 - 428.

Young, C. (2007), Foreword, M.P.Kellinger ve I.Scott (Ed.), *Recent Developments in Research and Management at World Heritage Sites*, Oxford: Oxford Archaeology,.

大場 豪, (27 Ocak 2016), *A Historical Aspect of the Restoration Measure*, *Distinctions of Original and New Architectural Materials : A Case Study and Spreads in Italy and in the World*, 626 - 629, Tohoku University Repository, https://core.ac.uk/download/pdf/236073714.pdf (5 Mayıs 2023).